

**11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN BASINININ 20
YILLIK SERÜVENİ (2001_2021)**

Khalmerza MUBAREZ

**Yüksek Lisans Tezi
Gazetecilik Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Besim YILDIRIM
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANA BİLİM DALI

Khalmerza MUBAREZ

11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN BASINININ 20 YILLIK
SERÜVENİ (2001_2021)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Besim YILDIRIM

ERZURUM-2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "11 Eylül Sonrası Afganistan Basınının 20 Yıllık Serüveni" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

07/07/2023

Aslı Islak İmzalıdır

Khalmerza Mubarez

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Besim Yıldırım danışmanlığında Khalmerza Mubarez tarafından hazırlanan bu çalışma 07/07/2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Gazetecilik Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Besim YILDIRIM	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi:	Doç. Dr. İbrahim Etem ZİNDEREN	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi:	Dr. Öğr. Üyesi Gülsemin MISIRLI	İmza:	Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

OF27_V4_03.11.2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	VIII
TABLolar DİZİNİ	IX
TEŞEKKÜR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN BASINININ DOĞUŞUNDAN 11 EYLÜL 2001'E KADAR KISA TARİHİ

1.1. AFGANİSTAN	5
1.2. AFGANİSTAN'DA BASININ ORTAYA ÇIKIŞINDAN KURULUŞUNA KADAR AFGANİSTAN BASINI (1873-1919).....	9
1.2.1. Emir Şir Ali Han Döneminde Afganistan Basını (1873-1878)	10
1.2.2. Afganistan'ın İlk Anonim Yayını: <i>Kabil Gazetesi</i>	10
1.2.3. Afganistan'ın İlk Resmî Gazetesi: <i>Şems 'ün-Nehar</i> (1290 H. / 1873)	11
1.2.4. Abdurrahman Han'ın Saltanatı döneminde Afganistan Basını (1880-1901).....	14
1.2.5. Emir Habibullah Han Dönemi Afganistan Basını (1901-1919).....	15
1.2.6. <i>Serac'ül-Ahbar</i> Gazetesi (Haberlerin Işığı).....	16
1.2.7. İlk Çocuk Gazetesi: <i>Serac'ül-Etfal</i> (Çocukların Işığı)	18
1.3. 1919 AFGANİSTAN'IN KURULUŞUNDAN CUMHURİYETİN İLANINA KADAR AFGANİSTAN BASINI.....	19
1.3.1. Emanullah Han Döneminde Afganistan Basını (1919-1929)	19
1.3.2. İlk Kadın Gazetesi: <i>Erşad'ün-Nesvan</i> (Kadınların Rehberi).....	20
1.3.3. Habibullah Kalekani döneminde Afganistan Basını (19 Ocak 1929-15 Ekim 1929).....	21
1.3.4. Nadir Şah Dönemi Afganistan Basını (15 Ekim 1929- 8 Aralık 1933)	21
1.4. ZAHİR ŞAH'IN 40 YILLIK SALTANATINDA AFGANİSTAN BASINI (1933-1973).....	22
1.4.1. <i>Engar</i> Gazetesi	23

1.4.2. <i>Neda'yı-Halk Gazetesi</i> (Halkın Sesi).....	23
1.4.3. <i>Vatan Gazetesi</i> :	24
1.5. DAVUD HAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1973-1978).....	25
1.5.1. Cumhuriyet Gazetesi	26
1.6. KOMÜNİSTLER DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1978-1992).....	28
1.6.1. Afganistan'daki İlk Türkçe Gazete: <i>Yulduz Gazetesi</i>	29
1.7. MÜCAHİTLER DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1992-1996)	30
1.8. TALİBAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1996-2001).....	31
1.8.1. Şeriat Gazetesi.....	32
1.8.2. Radyo Şeriat (Şeriat Radyosu):	32

İKİNCİ BÖLÜM

11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN BASINI (2001-2021)

2.1. 11 EYLÜL SALDIRILARI VE AFGANİSTAN	33
2.2. 11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN'DA ÖZGÜR MEDYANIN DOĞUŞU.38	
2.2.1. Hamid Karzai Dönemi ve Afganistan Basını (2001-2014).....	39
2.2.2. Eşref Gani'nin Dönemi ve Afganistan Basını 2014-2021	41
2.3. AFGANİSTAN BASININDA YAŞANAN 20 YILLIK GELİŞMELER (2001-2021)	43
2.3.1. Basın Alanındaki Yasal Gelişmeler	45
2.3.2. Teknik Gelişmeler	49
2.3.3. Kadınların Yükselişi.....	50
2.3.4. Dil Çeşitliliği	52
2.3.5. İnternet Yayıncılığı	53
2.4. AFGANİSTAN'DA GAZETE OKUMA KÜLTÜRÜNÜN OLMAMASI VE EKONOMİK SORUNLAR.....	53
2.4.1. Okuma Yazmayı Bilmeme (Cehalet)	55
2.4.2. Toplumun Gazete Satın Alma Gücüne Sahip Olmaması	55
2.4.3. Gazetelerin Online Olması	55
2.5. AFGANİSTAN'DA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ VE GELİŞMESİNİ KISITLAYAN FAKTÖRLER	56
2.5.1. Gazetecilerin Can Güvenliği Sorunu.....	57

2.5.2. Siyasi Faktörler	59
2.5.3. Ekonomik Sorunlar	60
2.6. BASIN-YAYIN ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI	61
2.6.1. Afganistan Gazeteciler Merkezi(Afghanistan Journalists Center) AFJC	62
2.6.2. Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği (AIJA) Afghan Independent Journalists Association	63
2.6.3. Afgan Gazetecileri Koruma Komitesi (AJSC) Afghan Journalists Safety Committee	64
2.6.4. NAI(SOMA) Supporting Open Media in Afghanistan	65
2.6.5. Afganistan'daki Kadın Gazetecilere Destek Merkezi (CPAWJ).....	66
2.6.6. Afganistan Gazeteciler Federasyonu.....	66
2.7. AFGANİSTAN HABER AJANSLARI	67
2.7.1. Bakhtar Haber Ajansı	68
2.7.2. Pajwok Haber Ajansı.....	68
2.7.3. AVA Haber Ajansı	69
2.8. AFGANİSTAN'DA ÖNE ÇIKAN GAZETE, RADYO VE TELEVİZYONLAR.....	69
2.8.1. Afganistan'da En Çok Okunan Gazeteler	70
2.8.1.1. <i>Haft-e Sobh</i> Gazeteci (Sekiz Sabah Gazetesi)	71
2.8.1.2. <i>Etilaatroz</i> Gazetesi (Gün Bilgileri).....	72
2.8.1.3. Afganistan'ın İlk İngilizce Gazetesi: <i>Kabil Times</i>	72
2.8.1.4. Afganistan'ın İlk Bağımsız ve Özel Gazetesi: <i>Anis</i>	73
2.8.1.5. <i>Rah-e Madanyat</i> Gazetesi.....	74
2.8.1.6. <i>Arman-e Millî</i> Gazetesi.....	74
2.8.2. Afganistan'da İşitsel Basın ve En Çok Dinlenen Radyolar	74
2.8.3. Afganistan'da En Çok İzlenen Televizyon Kanalları	76
2.9. 2021'DEN SONRA AFGANİSTAN MEDYASININ ÇÖKÜŞÜ	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AFGAN GAZETECİLİK PROFESÖRLERİ VE ÖZGÜR GAZETECİLERİ İLE
RÖPORTAJ

3.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	84
3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	84
3.1.2. Araştırmanın Yöntemi	85
3.1.3. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	85
3.2. RÖPORTAJ YAPILAN KİŞİLER VE SORULARLA İLGİLİ BİLGİLER ...	85
3.2.1. 11 Eylül'den Sonra Afganistan'da Basın Gelişmeleri Kapsamında Yapılan Basın Yasası Uygulanırken Yaşanan Problemler	87
3.2.2. 20 Yıllık Süreçte Gazetecilere Tanınan İfade Özgürlüğü Hakkını Gazetecilerin Nasıl Kullandıklarının Değerlendirmesi	96
3.2.3. Afganistan'da Yaşanan İşgalden Sonra Kadınlara Verilen Hakların Basın Sektörünü Nasıl Etkilediğine Dair Görüşler	100
3.2.4. 20 Yıllık Süreçte Afganistan Medyasında Online Yayınların Yer Edinmesi .	104
3.2.5. 2001'den Sonra Basın Sektöründe Yaşanan Gelişmelere Rağmen, Gazete Tirajlarının Artmasını Engelleyen ve Gazete Okuma Oranının Düşük Olmasına Sebep Olan Faktörler	108
3.2.6. Afganistan'da Basın Özgürlüğünü Kısıtlayan, Can Güvenliği, Ekonomik ve Siyasal Faktörlerin Değerlendirilmesi	112
3.2.7. Gazeteci Haklarının Medya Patronları ve Sivil Toplum Kuruluşları Tarafından Yeteri Kadar Savunulup Savunulmadığına Dair Görüşler	118
3.2.8. Gazetecilik Alanında Hamid Karzai ve Eşref Gani Dönemlerinin Karşılaştırılması	122
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	129
ÖZGEÇMİŞ	135

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN BASINININ 20 YILLIK SERÜVENİ
(2001_2021)****Khalmerza MUBAREZ****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Besim YILDIRIM****2023, 135 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Besim YILDIRIM****Doç. Dr. İbrahim Etem ZİNDEREN****Dr. Öğr. Üyesi Gülsemin MISIRLI**

Afganistan'da basının doğuşu, ülkedeki reform hareketleri ile aynı döneme denk gelmektedir. Afganistan Padişah'ı Amir Şir Ali Han döneminde (1863) reform hareketleri başlamıştır. Bu dönemde Afganistan tarihindeki ilk resmi yayın olan *Şems-ün Nehar* 1873'te yayımlanmıştır. Afganistan basınının tarihi bununla birlikte başlamıştır. Tarihçiler tarafından bu yayın Afganistan'da gazetecilik tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edilir. Afganistan'da 1992-1996 yılları arasında yaşanan iç savaş birçok gazetenin kapanmasına sebep olmuş, akabinde gazeteciler ve yazarlar ülkeyi terk etmiştir. Bu dönemde ülkedeki birçok aktif basın kuruluşu da feshedilmiştir. İç savaş sonucunda Taliban'ın Afganistan'ın kontrolünü ele geçirmesiyle Afgan medyası eşi benzeri görülmemiş bir durgunluk yaşamıştır. Taliban'ın baskıcı politikaları, medya sektörünün çalışma politikalarıyla çeliştiğinden medya alanına ciddi yasaklamalar getirilmiştir. 2001'de Taliban'ın düşüşünden bu yana, Afganistan hükümetinin en büyük başarısı ülkedeki "basın özgürlüğü ve medya alanındaki gelişmeler" olmuştur. Afganistan basını 1996 yılında olduğu gibi Taliban'ın 2021 yılında tekrar başa gelmesiyle can çekişmeye başlamıştır. Bu çalışmanın temel amacı 11 Eylül olaylarından sonra Afganistan basınındaki gelişmeleri incelemektir. Bu kapsamda Afganistan'da aktif görev yapan gazeteciler ve akademisyenlerle 2001 yılında ABD ve NATO güçlerinin gelişiyle Afganistan basınındaki gelişmeler hakkında görüşülmüştür. Ayrıca 11 Eylül sonrası Afganistan basınının gelişmesi konusunda yazılı kaynaklar ve gazeteler incelenmiştir. Araştırma sürecinde betimsel analiz ve mülakat yöntemlerinden yararlanmıştır. Afganistan basın tarihine ilişkin çalışmalar olmasına rağmen 11 Eylül 2001'den günümüze kadar 20 yıllık süreçteki gelişmeleri içeren herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Çalışma, Afganistan basın tarihinin yakın dönemine ışık tutması açısından yüksek bir özgün değere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Basını, 11 Eylül Olayları, Taliban, ABD ve NATO

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE UPS AND DOWNS OF MASS MEDIA OF AFGHANİSTAN SINCE 11
SEPTEMBER (2001-2021)****Khalmerza MUBAREZ****Advisor: Prof. Dr. Besim YILDIRIM****2023, 135 pages****Jury: Prof. Dr. Besim YILDIRIM****Assoc. Prof. Dr. İbrahim Etem ZİNDEREN****Assist. Prof. Dr. Gülsemin MISIRLI**

The birth of the press in Afghanistan coincides with the reform movements in the country. Reform movements started during the reign of Afghanistan Sultan Amir Shir Ali Khan (1863). During this period, Shams-un-Nahar, the first official publication in the history of Afghanistan, was published in 1873. The history of the Afghan press began with this. This publication is considered by historians to be the starting point in the history of journalism in Afghanistan. The civil war in Afghanistan between 1992-1996 caused the closure of many newspapers, and then journalists and writers left the country. During this period, many active media organizations in the country were dissolved. Afghan media experienced an unprecedented recession as the Taliban took control of Afghanistan as a result of the civil war. Since the oppressive policies of the Taliban contradicted the working policies of the media sector, serious bans were imposed on the media. Since the fall of the Taliban in 2001, the Afghan government's greatest achievement has been "developments in freedom of the press and the media" in the country. As in 1996, the Afghan press began to suffer with the re-election of the Taliban in 2021. The main purpose of this study is to examine the developments in the Afghanistan press after the September 11 events. In this context, journalists and academics working in Afghanistan were interviewed about the developments in the Afghan press with the arrival of the US and NATO forces in 2001. In addition, written sources about the development of the Afghanistan press after September 11 were examined. In the research process, descriptive analysis and interview methods were used. Although there are studies on the history of the press in Afghanistan, no research has been found covering the developments in the 20-year period from September 11, 2001 to the present. The study has a high original value in that it sheds light on the recent period of the Afghanistan press history.

Keywords: Afghanistan Press, September11 Events, Taliban, USA and NATO

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFG	: Afganistan
AFGANIC	: Afghanistan Network Information Center
AFJC	: Afghanistan Journalist Center
AIJA	: Afghan Independent Journalists Association
AJSC	: Afgan Journalists Safety Committee
CIJ	: Uluslararası gazetecilik merkezi
CPAWJ	: Center For Protection Afghan Women Journalists
CPJ	: Committee To Protect Journalists
ENK	: Enformasyon ve Kültür Bakanlığı
IFJ	: International Federation Of Journalists
ISAF	: International Security Assistance Force
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
RSF	: Reporters Sans Frontieres
RTA	: Radyo Televizyon Afganistan
SOMA	: Supporting Open Media in Afghanistan
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Tolum Kuruluşları

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Şems'ün-Nehar'ın ilk nüshası.....	13
Şekil 2. 2001-2021 Yılları Arasında Afganistan'da Öldürülen Gazetecilerin Sayısal Verileri Kaynak: (Afganistanistan Gazeteciler Merkezi, 2020)	58
Şekil 3. 2001-2021 Yıllar Arasında Afganistan'da Fiziksel Ve Psikolojik Şiddet Gören Gazetecilerin Sayıları Kaynak: (Afganistanistan Gazeteciler Merkezi, 2020).....	58
Şekil 4. 2021'den sonra Afganistan'da Medya Sektörüne Kapanan ve Yayın Hayatına Devam Eden Kuruluşların Oranları.....	81
Şekil 5. Taliban Yönetime Gelmeden Önce Medya Sektöründe Çalışan Kadın-Erkek Oranları.....	82
Şekil 6. Taliban Yönetime Geldikten Sonra Medya Sektöründe Çalışan Kadın-Erkek Oranları.....	82
Şekil 7. Röportaj yapılan kişilerin sayısı	86

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Zahir Şah Döneminde Çıkarılan Gazeteler	24
Tablo 2. Davud Han Dönemindeki Devlet Yayınları.....	27
Tablo 4. 20 Yıllık Süreçte En Çok Okunan Gazeteler	70
Tablo 5. Afganistan’da İllere Göre Basın-Yayın Dağılımı	71
Tablo 6. Afganistan’ın bazı özel TV kanalları (Nai, 2017).....	80
Tablo 7. 20 Yıllık Süreçte En Çok İzlenen Televizyon Kanalları.....	80
Tablo 8. Sorulan Araştırma Soruları	86
Tablo 9. Görüşme Yapılan Gazetecilik Bölümü Akademisyenleri	87
Tablo 10. Görüşme Yapılan Afganistanlı Gazetecileri	87

TEŞEKKÜR

Yaklaşık 2 yıldır üzerinde büyük bir emekle çalıştığım yüksek lisans tezimi tamamladığım için haklı bir gurur içerisindeyim. Bu süreçte danışmanlığımı üstlenen, konu seçimimden, kaynak bulma konusuna kadar her anlamda bana destek olan değerli hocam Prof. Dr. Besim YILDIRIM'a, bana Türkiye'de ve Atatürk Üniversitesi gibi köklü bir üniversitede eğitim alma şansı tanıyan Türkiye Bursları'na ve Türkiye'de bulunduğum süreçte Türkçe eğitimimde büyük payı olan TÖMER hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Aynı zamanda aramızda bulunan yüzlerce kilometreye rağmen, her zaman benim yanımda olan, elini üzerimden asla çekmeyen babam Elmurad ÖZBEKİ'ye ve annem Taşbadal MURADI'ye şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez yazım aşamasında her konuda destek olan ve özellikle editörlüğü konusunda her adımda yanımda olan değerli eşim Hatice ÖZYURT MUBAREZ'e çok teşekkür ederim.

Erzurum- 2023**Khalmerza MUBAREZ**

GİRİŞ

Afganistan'da basının doğuşu, ülkedeki reform hareketleri ile aynı döneme denk gelmektedir. Afganistan Padişah'ı Emir Şir Ali Han'ın saltanatının ikinci döneminde (1868) reform hareketleri başlamıştır. Bu dönemde Afganistan tarihindeki ilk resmi yayın olan *Şems'ün Nehar* yayımlanmıştır. Tarihçiler tarafından bu yayın Afganistan'da gazetecilik tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edilir. Bu gazete, gazeteciliğin ve ifade özgürlüğünün önemini vurgulayan bir gazete olmuştur (Pembecioğlu, 2015).

Afganistan'da matbaanın varoluşunun ilk yıllarında, Emir Şir Ali Han döneminde üç matbaa kurulmuştur. İngiliz ve diğer sömürgeci güçler Afganistan'dan gelen baskılara rağmen, ülkenin bazı bölümleri fiilen tehdit ediliyordu. Emir Şir Ali Han, bu gazete aracılığıyla ülke çapında ve hatta ötesinde özgürlük arayışını sürdürme çabası içinde olmuştur. Seyyid Cemaleddin Afgan'ın ilerici düşünceleri, *Şem'ün-Nehar* gazetesinin etki alanını arttırmıştır.

Afganistan'da yazılı basın ortaya çıkmalı yaklaşık bir buçuk asır olmuştur. Afganistan'da *Şems'ün -Nehar*'dan önce herhangi bir gazete görülmemiştir. Bazı araştırmacılar, Kabil adında bir yayın olduğunu söylemişlerdir, ancak devlet koleksiyonlarında ve arşivlerinde bu yayına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Şems'ün-Nehar'dan sonra, Afganistan'da basının ortaya çıkışının üzerinden çok geçmeden, dönemin siyasi durumu ve çeşitli sorunlar nedeniyle yayımlanan başka gazeteler de vardır.

İngilizler tarafından *Şems'ün-Nehar*'ın kapatılmasından sonra, Emir Habibullah döneminde 12 Ocak 1906'da *Sirac'ül-Ahbar* adlı gazete Kabil'de yayımlanmıştır. 1919'da Emir Amanullah Han'ın Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, *Sirac'ül-Ahbar* gazetesi yayım hayatına bu dönemde de devam etmiş ve geliştirilmiştir. Emir Amanullah Han'ın Eşi ve aynı zamanda Afganistan'da 'gazeteciliğin babası' olarak adlandırılan Mahmud Tarzi'nin kızı olan Süreyya Tarzi, eşinin padişah olduğu dönemde gazeteciliğin ilerlemesine önemli katkılarda bulunmuştur. Afganistan'da kadınların öncülüğünde ve Süreyya Tarzi'nin yönetiminde çıkarılan ilk yayın olan *Erşad'ün-Nesvan*, kadınların düşüncesini savunmak ve düşünce düzeyini yükseltmek amacıyla yayımlanmıştır. *Sirac'ül-Ahbar*'ın eki olarak yayınlanan ilk çocuk dergisi *Sirac'ül-Et'fal*

de bu dönemin önemli yayınlarından. Ayrıca bu dönemde onlarca yayından söz edilebilir.

Afganistan'da 1992-1996 yılları arasında yaşanan iç savaş birçok gazetenin kapanmasına sebep olmuş, ardından gazeteciler ve yazarlar ülkeyi terk etmiştir. Bu dönemde ülkedeki birçok aktif basın kuruluşu da kapanmıştır. İç savaş sonucunda Taliban'ın Afganistan'ın kontrolünü ele geçirmesiyle Afgan medyası eşi benzeri görülmemiş bir durgunluk yaşamıştır. Taliban'ın baskıcı politikaları medya sektörünün çalışma politikalarıyla çeliştiği için medya alanında ciddi yasaklamalar getirmiştir. Taliban'ın çöküşü ile demokrasi ve halk oylamasına dayalı bir hükümetin kurulması eş zamanlı olarak, yıllardır olması gerektiği gibi çalışamayan ülke basını için bir dönüm noktası olmuştur.

2001'de Taliban'ın düşüşünden bu yana, Afganistan hükümetinin en büyük başarısı ülkedeki "basın özgürlüğü ve medya alanındaki özgürleştirici düzenlemeleri" olmuştur. Afganistan medyası uzun yıllar boyunca, film ve sinema alanında Hindistan, Türkiye ve İran gibi ülkelerin içeriklerini kendi ülkesinde yayınlamıştır. 11 Eylül sonrası yeni dönemin başlamasıyla birlikte Afganistan'da hükümetin, uluslararası toplumun ve ortak ülkelerin amaç ve isteklerinin ön saflarında yer alan ilkelerden biri de demokrasi ve ifade özgürlüğü olmuştur. Yaklaşık 150 yıllık bir medya geçmişi olmasına rağmen şu ana kadar Afganistan, dış politika hedeflerine ulaşmak için medyanın stratejik faaliyetlerini doğru bir şekilde kullanamamıştır. Fakat genel anlamda Afgan basını kısa sürede önü açık olduğu için çok ilerleyebilmiş ve önemli faaliyetlerde bulunabilmiştir.

Basının önemli misyonlarından ve şekillenmesindeki temel etkenlerden biri, haber ve olayları halka duyurmak, toplumdaki sorunları gerçekçi ve tarafsız bir şekilde sonuca vardırmaq için çözüm ve önerilerinde bulunmaktır. Afganistan basınının son yirmi yıldaki başarıları ve kazanımları küçümsenmemelidir. Zira basın ve ifade özgürlüğü ile basını kısa sürede geliştirmenin zaman ve köklü bir hükümet gerektirdiği göz ardı edilmemelidir. Medya sektörünün kendisini dördüncü güç ve etkili bir organ olarak tanıtmaları için, halkın bilgisel gelişimi, toplumun bilimsel ve kültürel düzeyini yükseltme açılarından birçok zorlukla yüzleşmesi ve önemli çabalar göstermesi gerekmektedir.

2001 yılında Taliban hükümetinin düşmesiyle en büyük değişiklik Afganistan medyasında yaşanmıştır. Onlarca özel radyo ve televizyon ağının açılmasına ek olarak,

basın piyasası da daha renkli ve canlı h öale gelmiştir. Zaman geçtikçe yüzlerce gazete, haftalık dergi, aylık dergi ve süreli yayın Kabil'de ve Afganistan'ın diğer şehirlerinde yayın hayatına başlamıştır.

Hamid Karzai döneminde 2007 yılında devlet bütçesiyle yayımlanan gazeteler Kabil'de *Anis*, *Hivad*, *Islah* ve *Kabil Times* gazeteleri, Herat'ta ise *İttifak-i-İslam*'dır. Özel olarak yayımlanan öne çıkan gazeteler, *Arman Milli*, *Visa*, *Rah-ı-Nicat*, *Afganistan*, *İrada*, *Çerağ* gazeteleri Farsça ve Peştuca dilinde yayım yaparken, İngilizce olarak *Outlook Afganistan* gazetesi merkezi Kabil'de bulunan gazetelerdir.

Bu çalışmada Afganistan basının son 20 yıldaki (2001-2021) gelişim alanları şu şekilde kategorize edilmiştir:

- 1- Gazete, sesli ve görüntülü medyanın önemli ölçüde ilerleyişi,
- 2- Basın ve ifade özgürlüğü için getirilen kanunlar,
- 3- Medya sektöründe kadın çalışanların artışı,
- 4- Online yayınların medyada yer edinmesi,
- 5- Afganistan yayınlarında dil çeşitliği.

Tüm bu gelişmelere rağmen siyasi gerginlikler ve maddi sıkıntılar sebebiyle Afganistan medyasının, toplumsal konumunun istenildiği düzeyde olmadığı söylenebilir.

Afganistan medyasının amacına ulaşmasına ve yeterince etkili ve üretken olmasına engel olan durumlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Gazetecilerin can güvenliğinin olmaması medya ofislerinin saldırıya uğrama tehlikesi,
- 2- Sürekli elektrik akımının olmaması ve bu akımı sağlayacak gerekli tesislerin bulunmaması,
- 3- Gerekli teçhizatın (kamera, mikrofon vb.) olmaması,
- 4- Bazı programların tekrar yayınlanması,
- 5- Programlama ve prodüksiyon eksikliği,
- 6- Medya sektöründe çalışanların alana ilişkin eğitimlerinin olmaması,
- 7- Toplumda okuma-yazma oranının düşük olması,
- 8- Devletin medyanın gelişimine gerekli desteği vermemesi,

9- Halkın gazete okumaya olan ilgilerinin az olması ve ekonomik olarak bu kaynaklara erişim imkânlarının bulunmaması,

10- Yıllar süren sosyal ve siyasal gerginlikler.

Bu tez çalışmanın temel amacı, 11 Eylül olaylarından sonra Afganistan basınındaki gelişmeleri incelemektir. Bu amaç çerçevesinde, Afganistan'daki aktif gazetecilerle, 2001 yılında ABD ve NATO güçlerinin gelişiyle Afganistan basınındaki gelişmeler hakkında görüşülmüştür. Ayrıca ABD ve NATO'nun 2021 yılında Afganistan'dan çekilmesinin kaçınılmaz sonu olan Taliban'ın başa gelmesinin Afganistan basınının durumunu nasıl etkilediği ve etkileyeceği konusunda da gazetecilerin görüşü alınmıştır.

Bu araştırmada öncelikle yazılı kaynaklardan yararlanılarak Afganistan basınının tarihine değinilmiş, 11 Eylül sonrası Afganistan basınının gelişmesi konusunda yazılı kaynaklar ve gazeteler incelenmiştir. Araştırma sürecinde Afganistan'daki basının mevcut durumu ile ilgili betimsel analiz yapılacak ve aktif gazetecilerle mülakat yöntemiyle görüşmeler yapılmıştır.

Afganistan basını, tarih boyunca iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Afganistan basın tarihi daha önce araştırılmışsa da 11 Eylül 2001'den günümüze kadar 20 yıllık süreçteki gelişmeler hakkında tam bir araştırma yapılmamıştır. Bu bağlamda ele alınan tez çalışması, Afganistan basınına yönelik yazında kaynaklar arasında önemli bir konuma sahip olacaktır. Ayrıca, Afganistan basınının 2001-2021 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte yaşadığı gelişmelerin araştırılması yeni bir atılım olacaktır. Araştırılan bu 20 yıllık süreç, Hamid Karzai Dönemi (2001-2014) Afganistan Basını ve Eşref Gani Dönemi (2014-2021) Afganistan Basını olarak iki döneme ayrılıp incelenecektir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Afganistan basın tarihinin 11 Eylül 2001 saldırılarına kadar ki dönemi hakkında kısa bilgiler içermektedir. İkinci bölümde 11 Eylül olayı sonrası yani ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'a gelişinden 2021 yılına kadar ki Afganistan basınının durumu konu edinilmektedir. Tezin üçüncü bölümünde ise, Afganistan gazetecileri ve eğitimcileriyle 2001-2021 yılları arasında Afganistan basını hakkında görüşme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN BASINININ DOĞUŞUNDAN 11 EYLÜL 2001'E KADAR KISA TARİHİ

1.1. AFGANİSTAN

MÖ bin yıldan MS beşinci yüzyıla kadar Afganistan'ın adı Aryana idi. 5. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Horasan olarak adlandırılmıştır. 19. yüzyılda adı Afganistan olarak değiştirilmiştir (Gubar, 1989: 9). Afganistan, jeostratejik bakımından Asya'nın kilidi konumundadır. Bu gerçeğe Afganistan, tarihi boyunca çok farklı egemenlik çatışmalarına sahne olmuş, ülke coğrafyasının siyasi egemenliği sürekli el değiştirmiştir; dolayısıyla Afganistan'ın siyasi birliği her dönemde farklı karakterlerde teşekkül etmiştir (Selim, 2003).

Afganistan, Dünya haritasına kabaca bir göz atıldığında dünya ana karasının merkez bölgesinin yer aldığı Asya kıtasının, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney geçiş yönlerinde, bir kavşak noktasıdır. Tarih boyunca Merkez bölgenin en önemli kapısı Afganistan olmuştur. Bunun olumsuz bir sonucu olarak, tarihte kısa süren dönemler hariç hiçbir zaman Afganlar kendi topraklarında hâkim, çoğunluk ve coğrafyasının avantajını kullanabilen bir güç olamamıştır. Bunun avantajını kullanabilen devletler de tüm bölgeye hâkim olmuştur. Afganistan, Batılı strateji uzmanlarınca Asya kıtasının kalbi anlamına gelen "Heartland" olarak ve "Asya kıtasının anahtarı" olarak tanımlanmaktadır (Şeyhanoğlu, 2004, s. 5).

Afganistan Güney Asya'nın giriş kapısıdır. Afganistan Ortadoğu Petrol Bölgesi ile Hint Okyanusu'nun denetimi açısından stratejik bir konumdadır. Bu gerçeğe Afganistan, tarihi boyunca çok farklı egemenlik çatışmalarına sahna olmuş, ülke coğrafyasının siyasi egemenliği sürekli el değiştirmiştir; dolayısıyla Afganistan'ın siyasi birliği her dönemde farklı karakterlerde teşekkül etmiştir. Dünyanın süper güçleri Afganistan'ın işgaline dikkat etmişlerdir (Selim, 2003: 18) İngiliz strateji uzmanlarına göre, Afganistan Asya'nın gözetleme kulesidir (Uslubaş, 2007: 34).

Afganistan İslam Cumhuriyeti üniter bir yapıya sahiptir. Ülkenin anayasası, geçici olarak toplanan Anayasal Büyük Meclis (Loya Jirga)¹ tarafından hazırlanarak, 8 Ocak 2004 tarihinde onaylanmış ve 16 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Afgan hükümetinde yirmi beş bakan bulunmaktadır ve bu bakanlar; devlet başkanı tarafından belirlenip, Ulusal Meclisin onayına sunulmaktadır. Ulusal Meclis tarafından, kabine üyelerine bireysel olarak güvenoyu verilmektedir (Kiren, 2012: 40-41). 2004'te yürürlüğe giren, 12 bölüm ve 162 maddeden oluşan Afganistan Ana yasasının 82. maddesine göre, Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama organı, Ulusal Meclis'tir. Ulusal Meclis iki meclisten oluşmaktadır. Bunlar, Halk Meclisi (Uluşu Cirga) ve Büyükler Meclisi (Meşrano Cirga/Senatörler)'dir (Afganistan Anayasası, 2004).

Afganistan dağlık bir ülkedir ve kurak bir iklime sahiptir. 2002 yılındaki nüfusu 27 milyon olarak tahmin edilen (Akkurt, 2005: 32) ülkenin 2019 itibarıyla nüfusu ise 38 milyon civarındadır. Şu ana kadar Afganistan'da resmi bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Afganistan'ın çoğunluğunu Peştunlar, Tacikler, Türkler ve Hazaralar oluşturmaktadır. Kurumların tahminine göre, yüzde 70'i Sünni olmak üzere yüzde 99'u Müslümandır.

Afganistan'a çalkantılı bir tarihten dolayı "Olayların Kavşağı" ve "Dünyanın Geçişi" takma adları verilmiştir (İmami, 1999: 17). Afganistan denize kıyısı olmayan ülkelere biridir ve Büyük Asya'nın kalbinde yer almaktadır. Bu ülkenin özel durumu, topraklarının üçte birinin Kühsar² topraklarından oluşmasıdır (Talkani, 1982: 39).

Doğu Hindistan Şirketi, Afganistan'da son iki yüzyılda yaşanan kanlı olayların ana nedeni olmuştur. 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında, İngiliz sömürgeciliği, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi adı verilen görünüşte ticari bir örgüt kisvesi altında, Hindistan alt kıtasının uçsuz bucaksız topraklarına sızmaya başlamıştır. Doğu Hindistan Kampanyası'nın hizmeti sona erdikten sonra ticaret üniformalarını çıkaran İngilizler, Afganistan'ın tam kontrolünü ele geçirmek için yola çıkmıştır. İngilizler üç kez Afganistan'ı ele geçirmek için askeri saldırı yapmasına rağmen başarısız olmuştur. İngilizlerin büyük yenilgisi, 6 Ocak 1842'de, İngilizlerin Celalabat şehrine kaçmasının ardından 16.000 kişilik kolordusu Afganlar tarafından etkisiz hale getirilmiştir (İmami,

¹ Loya Jirga, , Peştu, Tacik, Hazara, Türkmen ve Özbeklerin aynı ortamda buluşmasını sağlayan, aşiretlerin temsilcilerinden oluşan ve yüzlerce yıllık geçmişi olan Afgan Ulusal Meclisidir.

² İngilizcesi Highland'dır. Dağlık, arazilerdeki herhangi bir dağlık bölgeyi belirtmek için veya dağlık platoyu belirtmek için kullanılır.

1999: 27-29). Afganistan İngilizlerin sömürgesinden 1919'da Emanullah Han döneminde kurtulmuşlardır.

1979'un sonlarında Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiş bu sebeple göçler artmıştır. 400.000 kişi Pakistan'a, 200.000 kişi İran'a sığınmıştır. 1980'lerin sonlarında, Afganistan mültecilerin sayısı yaklaşık iki milyona (1,9 milyon) ulaşmıştır. O zamanlar ulaşılan bu göç sayısı en yüksek rakam olarak kabul edilmiştir. 1985-1990 arasında sığınmacı sayısı artmıştır. Sadece İran ve Pakistan'a yaklaşık 6 milyon sığınmacı göç etmiştir. Bu dönemdeki mülteci sayısının yaklaşık yarısı Afgan göçmenlerden oluşmuştur. Afganistan göçmenlerin 1999'a kadar dünyadaki en büyük göçmen grubu oluşturduğu belirtilmiştir (İmami, 1999: 19).

Afganistan'da on yıl süren Sovyet işgalinde 15.000 kayıp veren ve hükümete karşı savaştan Mücahitleri yenilgiye uğratamayan Sovyetler Birliği, 1988 sonunda Afganistan'dan çekileceğini açıklamıştır (Polat, 2007: 4)

Afganistan toplumu diller, dinler ve bölgesel topluluklar mozağini oluşturmakta ve bu mozağin temeli çekirdek aile, köy ve kabile birimlerine dayanmaktadır. Afganistan halkının menşeye ayrılıkları yüzünden burada başlıca Peştuca, Farsça ve Türkçe (Özbek ve Türkmen) Lehçeleri Baloçi ve Paşayı olmak üzere 30 farklı dil konuşulmaktadır. Çok çeşitli etnik gruplardan oluşan Afganistan hiçbir zaman tek millet olamamıştır (Akkurt, 2005: 26-27).

Uzun yıllar boyunca İngiliz sömürgeciliğine direnen Afganistan, bu yüzden dış dünyaya açılıp gelişme konusunda geç kalmıştır. Dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer almasına rağmen rezervler açısından çok zengin olan Afganistan'ın rezerve dağılımları şu şekildedir:

- 1- Enerji Kaynaklarının Rezervleri: (Kömür, petrol, doğal gaz.)
- 2- Metal Kaynakların Rezervleri (Demir, bakır, kurşun, altın, gümüş vb.)
- 3- Maden Kaynakları (Gıda tuzları ve kimyasal tuzlar)
- 4- Değerli Taşlar: Elmas, zümrüt, yakut ve gök mavisi gibi taş
- 5- Doğal Taşlar: Lacivert taşı, Kırmızı Yakut, Ametist,
- 6- Onarım taşları: Mermer, Kükürt vb. (Talkani, 1982: 45).

Afganistan'ı Batı'nın ve SSCB'nin gözünde değerli kılan en önemli özelliklerden biri de bu rezervlerdir. Yeraltı bu kadar madenleri açısından oldukça zengin olmasına

rağmen, bu rezervi çıkartıp işleyebilme sanayisine sahip değildir. Bugünkü durumu ve Afganistan'ın ekonomik ve toplumsal yaşam standartlarına bakıldığında çok geri kalmış olduğu görülmektedir (Akkurt, 2005: 50).

Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'ı işgal etme girişimi 9 yıl sürmüş ve sonucunda SSCB başarısız olmuştur. Fakat ülkeden çıkarken yerini büyük bir kaos ve iç karışıklığa bırakmıştır. Afganistan, tarihi boyunca bu tarz sahnelerle şahit olmuştur. Önemli bir ticaret yolu olmasına rağmen gelişmemesinin önündeki en büyük engel, kendi içerisinde çözüme kavuşamayan karışıklıklar olmuştur. Bu karışıklıklar ülkenin her açıdan gelişimine engel olmuştur ve bu durum basın alanına da yansımıştır. Afganistan basını, ülkenin ilk yayınının 1873'ten 2001'e kadar yayınlanmasından bu yana çeşitli medya sistemlerini deneyimlemiştir. İlk 46 yıl boyunca Afganistan basını, şahlar kontrolündeydi. Bu dönemde Afganistan anayasa ve basın kanunun işleyişini sağlayacak hiçbir nimete sahip değildi. Basın denetimi, basın mensuplarının görevden alınması ve görevlendirilmesi kraliyet elindeydi ve özel basın mülkiyeti de yoktu (Esmetullahi, 2003: 162).

“Afganistan Basın Sistemi, 2003” kitabının yazarı Dr. Mohammad Haşim Esmatullahi, kitabını birinci bölümünün girişinde Afganistan basın sistemini şöyle sıralamıştır:

- 1- Otoriter sistemde Afgan basını: 1873 yılında basının ortaya çıkışından 1919 yılında ülkenin bağımsızlığına kavuşana kadar "46 yıllık" süreç. (Emir Şir Ali'nin Han, Emir Yakup Han, Emir Abdul Rahman Han ve Emir Habibullah Han'ın saltanat yılları).
- 2- Anayasaya dayalı basın sistemi: Ülkenin 1919'da bağımsızlığını kazanmasından 1927'de iç buhranın ortaya çıkışına kadar.
- 3- Otoriter yönetime bağlı basın sistemi: 1929'dan 1933'a kadar Nadir Han dönemi
- 4- Anayasal basın sistemi: 1933'ten 1973'e kadar 40 yıllık Muhammed Zahir Şah dönemi
- 5- Yasaya odaklı otoriter yönetime eğilimli basın sistemi: 1973'ten 1978'e kadar Muhammed Davud Han Cumhuriyeti dönemi
- 6- Komünist basın sistemi: 1978'den 1992'ye kadar Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti dönemi

- 7- Afganistan Devrimci Direnişî Basın sistemi 1978'den 1995'e kadar
- 8- Mücahitlerin İslam Devleti'nde Afganistan basını:1992'den 1995'e kadar.
- 9- Taliban İslam Emirliği'nde Afganistan basını: 1995'ten 2001'e kadar

2001 ve 2021 yılları arasında Afganistan basını büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemde hükümette bulunan Hamid Karzai dış ilişkileri geliştirmiş ve basın sektörü oldukça ilerlemiştir. ABD'nin 2001'de Afganistan'ı işgal etmesi ve orada farklı bir düzen oluşturması ülkenin genel anlamda eskiye oranla ileriye gitmesini sağlamıştır. Fakat Hamid Karzai'den sonra yönetimi devralan Eşref Gani döneminde ülkedeki karışıklıklar artmış ve basın sektöründe bu durumdan etkilenmiştir. Bu karışıklıkların sonunda 2021'de, işgalden önce yönetimi elinde bulunduran Taliban almıştır.

1.2. AFGANİSTAN'DA BASININ ORTAYA ÇIKIŞINDAN KURULUŞUNA KADAR AFGANİSTAN BASINI (1873-1919)

15. yüzyılda Alman Johann Gutenberg kelimeleri kâğıda kaydedebilen bir matbaa icat etmiştir. Bu buluş daha sonra yayıncılık dünyasında, hızla yayılan ve Avrupa'daki ilk modern basının tohumlarını eken bir devrim yaratmıştır. Bu devrim Avrupa'da hızla yayılmasına rağmen Afganistan'a ancak 19. yüzyılda gelebilmiştir. 1873'te bu önemli icadın Afganistan'a gelmesiyle birlikte Kabil'de *Şems'ün-Nehar* gazetesi çıkarılmıştır (Hamidi Resa, 2016: 5-6).

Afganistan'ın ilk resmî gazetesi *Şems'ün Nehar*, ülkeyi reforma etmek için Emir Şir Ali Han'ın irade ve emriyle, sarayın gözetiminde yayınlanmıştır. Bu yayının, beş yıl sonra İngilizlerin Afganistan'ı işgali nedeniyle yayın faaliyeti durdurulmuştur. "*Serac'ül-Ahbar*"ın yayınlanması, Afgan gazeteciliğinin ikinci deneyimi olmuştur. *Serac'ül-Ahbar*, Emir Habibullah Han'ın saltanatı döneminde bir grup ülkenin seçkin bilim insan tarafından yayımlanmıştır. Aynı zamanda Afganistan'daki yerel gazeteler de matbaa ile buluşmuştur. Böylece ilk 46 yılda basının faaliyeti ve mülkiyeti yönetimin kontrolünde kalmış, basın yetkilileri emirler tarafından atanmış ve basının içeriği yönetimin isteği ve iradesi bağlamında şekillenmiştir. Emir Habibullah Han'ın saltanatının son yıllarında, Mahmud Tarzi'nin saraydaki nüfuzu ve etkisi sayesinde, gazetecilik faaliyetlerinin atmosferi düzelmiştir ve basın, kamuoyunu İngiliz sömürgeciliğine karşı harekete geçirmede önemli bir rol oynayabilmiştir. Afgan basını, anayasal haklarının

güvencesinden yoksun olmasına rağmen, anayasal hareketin oluşumunda ve ülkenin bağımsızlığının restorasyonunda da önemli bir etkiye sahip olmuştur (Esmetullahi, 2003: 102).

Afganistan'da, diğer Asya ülkelerinde (Iran, Özbekistan vs) olduğu gibi basın, hükümetlerin doğrudan denetimi altında kalmıştır. Afganistan'daki basın sistemi genellikle hükümetlerin zulmüne uğramış olsada, bazı dönemlerde çıkarılan basın yasalarıyla ülkedeki basın özgürlük ve hukuka dayandırılmıştır. (Naderi, 2007: 3-4).

1.2.1. Emir Şir Ali Han Döneminde Afganistan Basını (1873-1878)

Dost Muhammed Han'ın oğullarından biri olan Emir Şir Ali Han ve diğer kardeşleri Afganistan'ın siyasi biçimini ve sosyal yapısını bir kabile krallığına dönüştürerek Muhammedzai Hanedanını iç kaosa sürüklemiştir. Dost Muhammed Han'ın İngilizlerle yakınlığı, Rus, İngiliz ve İranlıların Afganistan'ı işgal etme cesaretinin yolunu açmıştır (Tanvir, 2000: 4). Dost Muhammed Han 1863'te vefat ettikten sonra Emir Şir Ali Han babasının ölmeden önce verdiği talimatla tahta çıkmış ancak 3 yıl hüküm sürebilmiştir. 1866'da tahttan inmiş fakat 1868'de tekrar yönetimi eline almıştır. İkinci kez Afganistan'a hükmetmeye başladıktan sonra reform hareketleri başlamıştır.

Emir Şir Ali Han vergi sistemini nakit para şeklinde dönüştürmüştür. Böylece nakit para elde eden hazine sayesinde tümü hükümetten maaş alan 60 bin kişilik bir ordu kurmuştur. Bu orduya eğitim vermek için askeri risaleler yazdırılmıştır. Ayrıca reformlar kapsamında Kabil'de bir silah fabrikası ve bir matbaa kurulmuştur. Mirza Abdul Ali tarafından yönetilen *Şem'ün-Nehar* adlı haftalık bir gazete yayınlanmıştır. Bu gazetede yayınlanan yurtiçi haberlerin içerikleri resmi kaynaklar uluslararası haberlerin içerikleri ise Hint medyası referans alınarak oluşturulmuştur (Farhang, 1988: 220).

1.2.2. Afganistan'ın İlk Anonim Yayını: *Kabil Gazetesi*

Emir Şir Ali Han döneminde (1863-1866) Seyid Cemaleddin³ Afgan tarafından çıkarılan ve sadece halk arasında tanınan *Kabil* adlı bir gazete yayımlanmıştır. Bu

³ İslam dünyasında ve Afganistan'da modern gazeteciliğin kurucusu olan Seyyid Cemaleddin Afgani, ergenlik döneminde yoksul ve sömürge ülkelerde sosyal reform ve yeniden yapılanma faaliyetlerinde bulunmuştur. İlk defa işlerine Afganistan'dan başlamıştır. Seyyid Cemaledin Afgani ise Kabil'deki

yayından hiçbir iz olmamasına rağmen, Afgan gazeteciliği tarihindeki ilk anonim Afgan yayını olarak kabul edilmektedir. *Kabil Gazetesi* ve *Şem'ün-Nehar* gazetesi halk arasında fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Halkın bir kesimi iki gazetenin aynı olduğunu savunulurken, diğer kesimi ikisinin farklı yayınlar olduğunu vurgulamıştır. Hindistan Ulusal Arşivlerinde yer alan bilgiye göre, Afganistan ve Afganistan'daki olayları ele alan *Kabil* adlı bir gazete vardır (Tanvir, 2000: 33).

1.2.3. Afganistan'ın İlk Resmî Gazetesi: *Şems'ün-Nehar* (1290 H. / 1873)

Basının temelde Afganistan dahil Doğu ülkeleri tarafından takip edilen ve taklit edilen bir Batı olgusu olduğu söylenebilir. 1873'te Kabil'de Emir Şir Ali Han'ın saltanatı sırasında yayına başlayan *Şems'ün-Nahar* Afganistan'daki ilk resmi yayın olarak tarihte yer almıştır. Afganistan'da basın ve medya alanındaki uzmanlar *Şems'ün-Nahar*'ın kuruluş nedenleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. Bazıları, Emir Şir Ali Han'ın, Seyyid Cemaleddin Afgan'ın reform önerilerine dayanarak böylesine önemli bir adım attığına inanırken diğerleri, Emir Şir Ali Han'ın sosyo-kültürel programlarını gerçekleştirmek ve genişletmek için böyle bir yayına duyulan ihtiyacı fark ettiğine ve bu yüzden bir gazete çıkardığına inanmaktadır (Naderi, 2007: 3-4).

Afganistan'ın ilk resmî gazetesi olan *Şems'ün-Nahar*, saray hazinesiyle devlet matbaasında yayımlanmıştır. Bu yayının amacı haber, rapor, duyuru ve açıklamalarını yayımlamak olmuştur. Kabil Üniversitesi Profesörü Muhammad Kazim Ahang Afganistan Gazeteciliğinin Tarihçesi kitabında “Emir Şir Ali Han, Afganistan'ın işlerini ikinci kez devralmayı başardı ve kalkınma hedeflerini ilerletmek için *Şems'ün-Nehar* adlı ilk gazeteyi kurdu” yazmıştır (Tanvir, 2000: 35).

İngilizler ve casuslarının baskısı altında kalmıştır. Eski arkadaşı ve meslektaşı olan Amir Azam Han'ı kaybetmesine rağmen, Shir Ali Han'ın fikirlerini ve Afgan toplumunun yapısını sınırlamaya çalışmıştır. Seyyid Cemaleddin Afgani ilk Kabil'de "*Kabil*" adında bir dergi çıkarmıştır. Bu yayın yazılı olarak yazılmıştır ve daha sonra Afganistan reform programlarının planına göre basılmasını istenmiştir. Bazı araştırmacılar, Emir Şir Ali Han döneminde bir yayının yayımlandığına inanırken böyle yazmışlar: (*Kabil Gazetesi*, Seyyid Camaluddin Afgani'nin gözetiminde yayımlanıyordu). Mail Heravi, 1341'deki (gazeteler ve dergiler) incelemesinde bir hükümet matbaası *Kabil gazetesinin* yayınlanmasından bahsettirmiştir. Abdul Rauf Binava, *Kabil gazetesi* hakkında böyle yazmıştır: "1878'in sonunda, Emir Şir Ali Han'ın saltanatı döneminde Kabil'de bir haber yayınlandı." (Tanvir, 2000, s. 13).

Bu gazetenin ilk nüshası iki sayfa basılmıştır fakat daha sonra 16 sayfaya yükselmiştir. Haber metinleri Nestalik hatı⁴ ile yazılmıştır. Afganistan'da gazeteciliğin kurucularından biri olan Mirza Abdul Ali Han bu gazetenin baş sorumlusu olmuştur (Tanvir, 2000: 35). Gazetenin ilk sayfasında elinde kılıç tutan iki aslan resmedilmiştir ve ikisinin arasına gazetenin adı olan *Şems 'ün-Nehar* yazılı logo yerleştirilmiştir. *Şems 'ün-Nehar*'ın ilk nüshasını şekil 1'de bulunmaktadır.

Mirza Abdul Ali'nin yönettiği *Şems 'ün-Nehar* 1873 yılında devlet matbaasında taş baskıyla haftada bir kez ve 16 sayfa olarak yayınlanmıştır. Gazete 5.5 inç genişliğinde, 10 inç uzunluğunda bir sütun şeklinde ve 12.8 inç olarak kesilmiştir. Mayil Heravi'ye göre bu gazetenin haber kaynakları yabancı ve yerli kaynaklardan hazırlanmıştır, çoğu zaman dış haberleri posta temsilcileri vasıtasıyla toplanmıştır ve atla Kabil'e gönderilmiştir. Ayrıca Heravi bu gazetenin yayın hayatına başladığında ayda bir kez yayınlandığını daha sonra iki haftada bir yayınlandığını vurgulamıştır. Ancak Binava'ya göre: Bu yayın (*Şems 'ün-Nehar*) haftalık 16 sayfa olarak yayınlanmıştır. Kazim Ahang'da Mayil Heravi gibi bu gazetenin haber alırken ve yayınlarken yabancı gazete ve dergilerden uyarlama yaptığını inanmaktadır (Esmetullahi, 2003: 103).

Şems 'ün-Nehar haberlerinin yayınlanması, Afganistan'ın ulusal ve uluslararası düzeyde konumunu yükseltmiştir. Bu haberler sayesinde Afganistan dış dünyaya tanıtılmış ve dış dünya ülke halkı tarafından tanınmıştır (Rehin, 2012: 38).

Pataw Naderi, Afganistan'da Basın Nasıl? kitabında *Şems'ün-Nehar*'ın etkilerini şöyle sırlamıştır (Naderi, 2007: 7-8):

1. *Şems 'ün-Nehar*'ın yayımlanmasıyla ilk kez Afganistan halkı basının siyasi ve sosyal hayat için önemini kavrayabilmiştir.
2. Gazete çıkarılmadan önce halk siyasi haberlerden ve güncel olaylardan tellallar aracılığıyla haberdar olurken, *Şems 'ün-Nehar*'dan sonra Afganistan halkı ilk defa gelişmiş bir bilgi aracına erişmişlerdir.
3. *Şems'ün-Nehar*'dan sonra Afganistan bölgesel ve uluslararası haberlere erişim sağlamışlardır.

⁴ Nastalik, (Arapça nesih ve askı kelimelerinden oluşan), Fars hat sanatının yazı şekillerinden biridir. İran'da ortaya çıkan bu yazı sanatı ülke içinde çok popülerdir. Nastalik hat sanatı, İranlıların estetik zevkinin açık göstergesidir ve bu sanat, "İslam Hatlarının Gelini" olarak anılmaktadır. <https://farsgraphic.com/68397/irannastaliq-for-inshot/>

4. *Şems'ün-Nehar*'da uluslararası haberlerin yayınlanması, bu kaynakların tercüme edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bu sebeple ülkedeki ilk tercüme kurumu olmasını sağlamıştır.
5. İlk gazete olması sebebiyle henüz tam olarak oturmamış olan gazetecilik dilinin şekillenmesinde farklı dillerden yapılan tercümelerin büyük etkisi olmuştur.

Ülkenin siyasi bağımsızlığı, Hindistan'ı işgal eden İngiliz hükümeti tarafından sürekli tehdit edilmiştir. 1878'deki İngiliz saldırılarının sonucunda Şir Ali Han'ın krallığı da kaldırılmış ve *Şems'ün-Nehar*'ın yayını durdurulmuştur (Naderi, 2007: 6).

Şekil 1. *Şems'ün-Nehar*'ın ilk nüshası

1.2.4. Abdurrahman Han'ın Saltanatı döneminde Afganistan Basını (1880-1901)

Afganistan İngilizler tarafından ikinci kez işgal edildikten sonra ülkenin her köşesinde cihat feryadı yükselmiştir. Mücahitler her bölgede İngilizlerin karşısında direnmişlerdir (Tanvir, 2000:38). Abdurrahman Han'ın hüküm sürdüğü dönemde basın ve gazetecilik çökmüştür. Halkın ifade özgürlüğü tamamen ortadan kaldırılmıştır. Abdurrahman Han halkın kayıtsız şartsız kendisine itaat etmesi ve kendi kurallarına uyulması için çabalamıştır. Haberleşme aracı olmadığı için halk yönetimle alakalı bilgileri sadece fermanlardan öğrenebilmiştir. Bu fermanlar Kabil'de devlet matbaasında basılmıştır (Tanvir, 2000: 44).

Abdurrahman Han tahta çıktığında Afganistan İngilizlerin işgalinden çok etkilenmiştir. Afganistan'ın düzenli idari sistemi ve nizami teşkilatı tamamen yok olmuştur. Abdurrahman Han kendisinden önceki devlet kabinesini kabul etmemiş ve ülkenin önemli işleri için kendisinden başka birine güvenmemiştir (Gubar,1989:643). Bu dönemde Abdurrahman Han kültür ve basın alanı dışında ülkeyi çok geliştirmiştir. Hindistan'dan gelen risaleler ile Afganistan gençleri bilinçlenmiştir (Gubar, 1989: 650)

Abdurrahman Han İngilizlere karşı cihat ilan ettiğinde de bu matbaadan faydalanarak ferman bastırması ve tüm ülkeye dağıttırması. Daha sonra 'Darü'l-Saltanat Matbaası' açılmıştır. Fakat bu matbaada gazete çıkarılmamış sadece birkaç kitap basılmıştır. Abdurrahman Han Şahlığının tehlikeye düşmesi korkusuyla halkının bilinçlenmesini istememiştir. Sadece bir kez devlet kontrolünde olması şartıyla Yarı özgür bir gazete çıkartmak istemiş fakat kimse bu fikre yaklaşmamıştır (Tanvir, 2000: 44).

Emir Abdurrahman Han döneminde de *Şems,ün-Nehar* gazetesi Mevlevi Abdülkadir Peşaveri'nin yönetiminde yayınlanmaya devam etmiştir. Ayrıca Seyyid Cemaleddin Afgani'nin bazı eserleri, Emir'in saltanatı sırasında Kabil'de yayınlanmıştır. "Vaaz kitabı", "Rus-Osmanlı Savaşı" kitabı ve bir kısmı yazılmış olan Tacüttevarih (Tarihlerin Tacı) kitabı Emir Abdurrahman Han tarafından veya onun emriyle yazılmıştır. Abdurrahman Han'ın emriyle yazılan Şah'ın makamını din açısından anlatan Takvim'üddin kitabı, bir grup din alim tarafından yazılmıştır ve basılmıştır. Edebi eserler arasında kadın şair "Ayşe Durrani'nin Divanı" kitabının da aynı dönemde yayımlanmış olması dikkat çekmiştir (Farhang, 1988: 295).

Mir Muhammed Sıddık Farhang, “Son Beş Asırda Afganistan” adlı eserinin birinci cildinde Emir Dost Muhammed Han'ın ölümünden Emir Abdurrahman Han'ın ölümüne kadar geçen yaklaşık kırk yıllık dönemi “Afganistan kültür ve edebiyat açısından düşük bir seviyede kalmıştır” şeklinde değerlendirmiştir (Farhang, 1988: 291).

1.2.5. Emir Habibullah Han Dönemi Afganistan Basını (1901-1919)

Habibullah Han babasının ölümünden sonra sakin bir ülkeye ve güçlü bir orduya sahip ülkeye Şah olmuş ve 18 yıl refah içinde hüküm sürmüştür (Gubar, 1989: 699). Abdurrahman Han'ın en büyük oğlu olan Emir Habibullah Han tahta geçtikten sonra basın alanını geliştirmiştir (Tanvir, 2000: 46). Habibullah Han'ın hüküm süresinde yaptığı en iyi gelişmelerden biri basın sektöründe olmuştur. Ayrıca eğitim alanında gelişmeler sağlanmış, 1903'te Afganistan'daki ilk lise olan Habibiye lisesini açmıştır (Gubar, 1989: 702). Bu durum halkta iyi bir izlenim kazanmasını sağlamıştır. Babasının döneminde açılan ‘Darü'l-Saltanat Matbaası’na ek olarak ‘İnayet matbaasını’ da kurmuştur. Bu iki matbaa basının gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca bu dönemde kitap kapağı ve gazete sayfasının tasarlanmasına yönelik fotoğrafların basılmasında sağlayan makinalar getirilmiştir. Bu dönemde görsel güzelliğe çok önem verilmiş ve özel tasarımcılar görevlendirilmiştir. Bu görsel güzellik anlayışı basın sektöründe yansımıştır. Aynı zamanda Afganistan'da gazeteciliğin öncülerinden biri olarak tanınan Mahmoud Tarzi'nin⁵ kitaplarında bu matbaalarda çoğaltılmıştır. Bu kitaplar dışında başka kitaplar ve risaleler çıkartılarak kültürel ve toplumsal gelişmeler hedeflenmiştir (Tanvir, 2000: 50).

Bu matbaalarda özellikle dış yayınlar ve Türkiye'nin haber risaleleri bilinçli Afgan bireylerin çok ilgisini çekmiştir. Aynı zamanda İngilizler ve Ruslarla arası iyi olmayan Afganlar Birinci Dünya Savaşındaki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Mahmoud Tarzi'nin öncülüğünde bu dönemde çıkarılan *Serac'ül-Ahbar* gazetesi ve diğer yayınlar

⁵ Mahmoud Tarzi 23 Ağustos 1884'te Sultan Mahmud Gaznevinin mezarında Gazne şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Ghulam Muhammed Tarzi Afgan-İngiliz savaşında özgürlükçü fikir sahibiydi. Mahmoud Tarzi, Seyyid Cemaleddin Afgani'nin yolundan ilerlemiştir. Abdurrahman Han döneminde basının çöküşünden sonra, Habibullah Han döneminde basını tekrar canlandırmıştır. Bu fikir sahibi gazeteci, Seyyid Cemaleddin Afgani'den sonra Afganistan gazeteciliğinin ikinci öncüsü olarak adlandırılır (Tanvir,2000:52). Emanullah Han döneminde Dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır. Hükümet değiştikten sonra türkiye'ye kaçmış ve 1944'te İstanbul'da vefat etmiştir (Gubar,1989:724).

Afganistan basının yolunu açmıştır ve Afgan gençlerin siyasi, kültürel ve toplumsal görüşlerinin şekillenmesini sağlamıştır (Tanvir, 2000: 50-52).

“Almanya ve Avusturya” ile “İngiltere, Fransa ve Rusya” arasında ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşının haberi Kabil'e ulaşmıştır. Emir Habibullah Han, Afganistan'ı savaşta tarafsız ilan etmiştir. Bu bildirinin yayınlanmasının ardından, İngiltere, İngilizlerin zayıf noktası olarak kabul edilen kuzeybatı Hindistan'ın tehlike altında olmadığı fikriyle rahat hissetmiştir. İngiliz kralı, Eylül ayında Afgan sınır muhafızlarına verdiği bir mektupta emire teşekkür etmiştir. Bu vesileyle Afganistan'ın iki komşu ülke ile ilişkileri eskisi gibi devam etmiştir.

Kısa bir süre sonra Osmanlı Türkleri, İttifak Devletleri (Almanya ve Avusturya) tarafında savaşmıştır. Osmanlı devleti eski gücünü ve Balkanlar ile Kuzey Afrika'daki geniş sömürge alanlarını kaybetmiş olmasına rağmen halifelik ve Emir el-Mü'minin makamlarının hala Osmanlı Padişahında olması Afganistan'daki durumun şeklinin ve renginin değişmesini sağlamıştır. İran hariç, diğer tüm İslam ülkelerinde Müslümanların lideri olarak kabul edilen Osmanlı padişahına saygı duyulmuştur. 1907'de Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara gelen Jön Türk hükümeti de bu fırsatı Türk nüfuzunu her anlamda genişletmek için kullanmış, buna paralel olarak Pan-İslamizm ve Vaturanizm teorilerini öne çıkarmıştır. Savaştan önce Osmanlı hükümeti, Emir Habibullah Han'ı Mecidi Madalyası vererek kendi tarafına almaya çalışsada İngilizler buna karşı çıkmıştır. Ancak Trablusgarp ve Balkanlar'daki savaşlar sırasında Serac'ül-Ahbar'ı yöneten Mahmud Bey, bu gazetede Türkler lehine o kadar büyük bir reklam kampanyası başlattı ki, ülke aydınları, kraliyet üyeleri ve İngiliz karşıtı parti üyeleri Türkiye'ye gitmek istemişlerdir. Türkiye'nin savaşa girmesi, Enver Paşa'nın Rusya ve İngiltere'ye karşı cihat ilan etmesi, Alman ve Türk heyetlerinin gönderilmesinden Afganistan'ın tarafı değişmiştir (Farhang, 1988: 313-314).

1.2.6. Serac'ül-Ahbar Gazetesi (Haberlerin Işığı)

Sirac'ül Ahbar Afganistan basın tarihinin ikinci yayını olarak sayılmıştır. Bu gazete basının çöküşünden yaklaşık 30 yıl sonra Emir Habibullah Han döneminde 11 Ocak 1906 tarihinde yayımlanmıştır. Habibullah Han gazetenin yönetimini sarayın öğretmenliğini

yapan Mevlevi Abdulrauf Han⁶'a vermiştir. *Sirac'ül Ahbar*'ın ilk baskısından sonra İngilizler büyük tepki vermişlerdir. Habibullah Han ile İngilizler görüşmeye başlamışlardır. Abdurrahman Han döneminde yapılan bir anlaşma sebebiyle *Serac'ül Ahbar*'ın ilk nüshasından sonra basımı durdurulmuştur. Gazete 6 yıl sonra (Ocak 1911) bazı gazetecilerin öncülüğüyle yayın hayatına devam edebilmiştir. Yayın hayatını iki döneme ayırabileceğimiz bu gazete ilk döneminde “*Sirac'ül-Ahbar-i Afganistan*” olarak Mevlevi Abdulrauf Han yönetimiyle, ikinci döneminde ise “*Sirac'ül-Ahbar Afganiye*” adıyla ve Mahmud Tarzi'nin yönetimiyle çıkarılmıştır (Tanvir, 2000: 58-59).

Mahmud Tarzi İngiliz sömürgeciliğin in en büyük muhaliflerinden biriydi. Bu siyasi görüşünü Afganistan basına yansıtmıştır. Afganistan dahil İslam ülkelerinde batı emperyalizmine karşı değişiklik getirilebileceğine inanmıştır. Bu sebeple makalelerini Afganistan'ın siyasi özgürlüğü ve diğer İslam ülkelerinin batı sömürgesinden kurtulmasına yönelik konular üzerine yazmıştır (Tanvir, 2000:59). *Sirac'ül-Ahbar* Afganistan basın tarihinde çıkarılan ikinci gazete olmasına rağmen Mahmut Tarzi'nin yönetimi sayesinde gazetecilik ilkelerine ve uluslararası standartlara uygun olarak çıkarılabilmektedir. Bu gazete sadece Afganistan'da değil Hindistan, İran ve Orta Asya ülkelerinde takip edilmiştir (Esmetullahi, 2003: 109-111).

Serac'ül-Ahbar, başta Kabil olmak üzere Afganistan gençleri arasında siyasi bilincin uyanmasında, bağımsızlık ve kültürel gelişim fikirlerinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda I. Dünya Savaşı sırasında, bu gazete Asya'nın Farsça konuşulan bölgelerindeki en etkili yayınlarından biri olarak kabul edilmiştir (Farhang, 1988: 464).

Farsça bir yayın olan *Serac'ül Ahbar*'ın ikinci döneminin ilk sayısında " İftitah-ı Kelam/Sözün Açılışı" başlığı altında gazetenin hedefleri bildirilmiştir. İlk yayınından son yayınına kadar gazetenin adının altında “Bu sayılarda yurtiçi ve yurtdışı olayların haberlerine ve birçok faydalı makaleye yer verilir” cümlesi yer almıştır (Serac'ül-Ahbar, 1911: 1).

⁶ Mevlevi Abdulrahim'in oğlu olan Mevlevi Abdulrauf 1846 yılında Kendahar şehrinde doğmuştur. Mesleği müderrislik olan Abdulrauf Afganistan'ın en iyi din alimlerinden biri sayılırdı. Saray öğretmenliği yapmıştır. Darice ve Peştuca şiirler yazmış ve şiirlerde 'Haki' mahlasını kullanmıştır. 1913'te Kabil'de vefat etmiştir (Tanvir,2000:60)

Partaw Naderi *Serac'ül-Ahbar*'ın bireylerin ve sosyal toplumun gelişmesi üzerindeki etkileri hakkında şöyle yazmıştır:

1. *Serac'ül-Ahbar* Afganistan'da modern gazeteciliğin gelişimi için ilk okul olarak kabul edilmiştir. *Serac'ül-Ahbar*'ın kucağında büyüyen Abdul Rahman Ludin, Abdul Hadi Davi, Abdul Ali Mostagni gibi gazeteciler; daha sonraları ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel alanlarını yönlendiren aydın bireyler olarak karşımıza çıkmışlardır.
2. *Serac'ül-Ahbar*, Afganistan'da özgürlük fikirlerinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.
3. *Serac'ül-Ahbar*, okuyucularını bilim ve teknolojiye son gelişmelerle tanıştıran tek kaynak olmuştur.
4. *Serac'ül-Ahbar*, Afganistan'daki edebi ve bilimsel çevirilerin kurucusudur, çeviriler Mahmud Tarzi tarafından yapılmış ve bu yayının okuyucuları Batı ve Türk edebiyatı kaynaklarıyla tanışmıştır.
5. *Serac'ül-Ahbar* aynı zamanda eğitimsel, eleştirel ve hicivli şiiri yayma konusunda çok başarılı olduğu için edebi bir merkez olmuştur.
6. Mahmud Tarzi ve meslektaşlarının yazılarıyla çağdaş hiciv ilk kez *Serac'ül - Ahbar*'da yer almıştır. *Serac'ül-Ahbar* hicvi iktidarı eleştirmenin en etkili yolu olarak kullanmıştır.
7. Şems'ün Nehar'ın ilk gazete olması sebebiyle dilbilgisi ve anlatım alanında yetersiz kaldığı bilinmektedir. Bu yüzden *Serac'ül-Ahbar*, Afganistan'da bir gazetecilik nesirinin kurucusudur. Gazetecilik dili *Serac'ül-Ahbar*'da tam olarak oturmuştur.
8. *Serac'ül-Ahbar*'ın yayınlanmasıyla birlikte Afganistan basınında edebi kaynakların ve gazetecilik türlerin çeşitliliği artmıştır.
9. *Serac'ül-Ahbar*, tek resmi haber kaynağı olarak ülkede bir bilgi ağı kurmayı başarmıştır (Naderi, 2007: 11-14).

1.2.7. İlk Çocuk Gazetesi: *Serac'ül-Etfal* (Çocukların Işığı)

Serac'ül-Etfal, Mahmud Tarzi'nin çabalarıyla 18 Ekim 1918'de ülke çocuklarının ve gençlerinin düşüncelerini aydınlatmak amacıyla *Serac'ül-Ahbar* ile birlikte kurulmuştur. *Serac'ül-Etfal* gazetesinin içeriği eğitici, eğlendirici ve ahlaki bir şekilde

hazırlanmış ve gazete iki haftada bir yayınlanmıştır. Bu gazete Kabil'deki Dar'ül-Saltanat matbaasında basılmıştır. Tarzi *Serac'ül-Etfal* hakkında şu bilgiyi aktarmıştır: “*Serac'ül-Ahbar* son zamanlarda her yıl okurlarına bir hediye sunmuştur. İlk yıldan altıncı yıla kadar bu hediye, bilim ve teknolojinin çeşitli alanlarında bir yazı şeklinde olmuştur. Ancak sekizinci yılın başında, bu geçici hediyeler yerini çocuklar için olan *Serac'ül-Etfal* gazetesiyle kalıcı bir hediyeye bırakmıştır. Bu yayın *Serac'ül-Ahbar*'ın eki olarak yayımlansa da aslında bağımsız bir gazete olarak çıkarılmıştır (Esmetullahi, 2003: 338).”

1.3. 1919 AFGANİSTAN'IN KURULUŞUNDAN CUMHURİYETİN İLANINA KADAR AFGANİSTAN BASINI

1.3.1. Emanullah Han Döneminde Afganistan Basını (1919-1929)

Afganistan'ın İngilizlerden kurtuluşundan sonra Emanullah Han iç reformlara yönelmiştir. Afganistan halkı da bu reformlara destek vermiştir. Bu reformlar arasında eğitim, sanayi alanları oldukça gelişmiştir (Gubar, 1989: 769). Çıkarılan Anayasanın 64. maddesine göre eğitim alanında getirilen düzenlemeye göre ilkokulu bitirmek zorunlu hale getirilmiştir ve okul kitaplarının basılması için eğitim matbaasında kurulmuştur. Yüzlerce Afgan öğrenci Almanya, Fransa, İtalya ve Türkiye'ye eğitim için gönderilmiştir (Gubar, 1989: 792-793).

Babası Emir Habibullah Han'dan sonra tahta geçen Emir Emanullah Han döneminde de basın gelişmeye devam etmiştir. Habibullah Han döneminde basının gelişimi ve eğitim çalışmaları sadece Kabil ili ile sınırlı kalırken Emanullah Han bunu tüm ülke geneline yaymaya çalışmıştır (Farhang, 1988: 375). Emanullah Han'ın düşünürler ve yazarlar ile yakın ilişkisi olmuştur. Afganistan'ın kurtuluşundan sonra Afganistan 1. Anayasasını (h.1301) hazırlamıştır. Bu Anayasa yürürlüğe girdikten sonra, Afgan basını da kanunun korumasından yararlanmış, böylece Afganistan'da hukuka dayalı basın kurumu oluşturulmuştur. Bu durum sayesinde 1922-1924 yılları arasında Afganistan basını yeni bir döneme girmiştir. Afganistan'da basının ortaya çıkışından sonra ilk kez basın özgürlüğü anayasa ile güvence altına alınmıştır. Ayrıca bu dönemde ilk kez özel mülkiyetli basın kurumları açılmıştır. Seçkinler ve gazeteciler reform için çaba göstermişlerdir. Bu dönemde başkentte ve diğer illerde 22 yayın yayınlanmaya başlamıştır. Özel ve özgür yayın faaliyetleri, kadınlar için özel bir yayın basılması, ilk

radio merkezinin kurulması bu dönemdeki en önemli basın faaliyetlerinden olmuştur (Esmetullahi, 2003: 118-119).

Dönemin Anayasasının 11. maddesi şu şekildedir: “Basın ve yerli gazetelerin basımı ilgili kanunların hükümlerine göre serbesttir. Gazete basma hakkı Afgan hükümetine ve vatandaşlarına aittir. Yabancı yayınlar hükümet tarafından düzenlenecek veya sansür edilecektir” (Afganistan Anayasası, 2004).

“Bu dönemde *Serac’ül-Ahbar* gazetesi dışında çıkarılan devlet gazeteleri aşağıdaki gibidir;

- 1- *İttifak’ı-İslam Gazetesi*, Herat ilinde çıkarılmış ve Selahaddin Selçuki tarafından yönetilmiştir.
- 2- *Tolo’i-Afgan Gazetesi*, Kendeher ilinde çıkarılmış, Abdulaziz Han tarafından yönetilmiştir.
- 3- *Sitare’i-Afgan Gazetesi*, Parvan ilinde çıkarılmış ve Mir Gulam Muhammed hüseyini tarafından yönetilmiştir.
- 4- *Bidar Gazetesi*, Belh ilinde çıkarılmıştır.
- 5- *İttihad’ı-Meşriki Gazetesi*, Nangarhar ilinde çıkarılmıştır.

Bu gazeteler her ne kadar devlet gazetesi olsa da devletle alakalı bir eleştiri yapma konusunda özgürdü. Bu dönemde, *Anis*, *Afgan*, *Nesimi Seher*, *Peştun Gak* ve *Nevruz* gazeteleri özel olarak çıkarılan gazetelerdi (Farhang, 1988: 376). “Bu dönemde Afganistan basın tarihinde ilk defa kadınlara özel “*Erşad’ün-Nesvan*” isimli gazete çıkarılmıştır (Gubar, 1989: 769).

1.3.2. İlk Kadın Gazetesi: *Erşad’ün-Nesvan* (Kadınların Rehberi)

Bu haftalık gazete, 1921 yılında Mahmut Tarzi tarafından kurulan ve yayınlanan ilk Afgan kadın gazetesidir. Genel yayın yönetmeni Mahmut Tarzi'nin eşi Bibi Arabi olarak bilinen Asma Sümeyye'dir. Başyazarı Muhammed Zaman Han'ın kızı olan Ruh Efza'dır. Gazetenin içeriği kadınlarla ilgili makaleler, yorumlar, bilgiler ve konular olmuştur (Esmetullahi, 2003: 342).

Erşad’ün-Nesvan gazetesi, Kabil'deki Dar'ül-Saltanat matbaasında Farsça olarak 8 sayfaya basılmış ve 300 tirajla yayınlanmıştır. Bu gazete, Emanullah Han'ın saltanatının

sona erdiği (1929) tarihine kadar yayınlanmıştır. Gazetenin içeriği ayrıca Kadınların dünyasından haberler, siyasi ve ilginç olaylardan, hikayelerden ve tavsiyelerden oluşuyordu. Yıllık aboneliği, ülke içinde 5 Kabil rupisiyken diğer ülkelerde 7 Kabil rupisi olarak belirlenmiştir. Bu yayın, Burhaneddin Rabbani'nin yönetimi sırasında Kabil'deki Yüksek Kadın Enstitüsü tarafından yeniden yayımlanmıştır (Tanvir, 2000: 77).

1.3.3. Habibullah Kalekani döneminde Afganistan Basını (19 Ocak 1929-15 Ekim 1929)

Habibullah Kalekani Emanullah Han'ın en sert muhaliflerinden biri olmuştur. Kabil'in kuzeyinde ve daha sonra tüm Afganistan'da Emanullah Han karşısında cihat ilan etmiştir. Emanullah Han'ın getirdiği yeniliklerin İslam dinine uygun olmadığını savunarak Afganistan'daki birçok din aliminin desteğini almıştır. Bu din alimleri Emanullah han'a karşı gerçekleştirdiği cihat sonrasında kendisine Habibullah Gazi ve İslam Hizmetkarı lakaplarını Habibullah Han'a vermişlerdir. Aynı zamanda Sakavoğlu olarak tanınmıştır. Okuma yazma bilmeyen Habibullah Han güçlülere karşı sert davranmış ve fakirlere destek olmuştur. Bu dönemde Emanullah Han döneminde gelişen basın zayıflamıştı. Habibullah Han döneminde hükümetin medeni görünmesini isteyen saray çalışanları Emanullah Han döneminde çıkartılan *Eman Afgan* gazetesi yerine *Habibu-l İslam* gazetesini çıkartmışlardır. *Tolo'-i-Afgan* gazetesi yerine *Mueyyid'ul-islam* gazetesi, *Bidar* gazetesinin yerine *Rehber'i-İslam* gazetesi çıkarılmıştır. Hükümet karşısında *İttihad'ı-Afgan* ve *Dikurgam ve Gayret'ul-İslam* gazeteleri Afganistan'ın güney illerinde çıkarılmıştır (Tanvir, 2000: 104-107).

1.3.4. Nadir Şah Dönemi Afganistan Basını (15 Ekim 1929- 8 Aralık 1933)

Nadir Şah ülke yönetiminde siyasi reklamlara çok önem vermiştir. İslah isimli gazeteyi kurmuştur. Bu gazetenin ilk nüshası 7 Ağustos 1929'da Nasrullah Han yönetiminde çıkarılmıştır. Nadir Şah tahtta geçtikten sonra 'muhafazakâr siyaset' için özel gazetelerin basımını durdurmuştur. Emanullah Han döneminde özel olarak çıkartılan 'Anis' gazetesinin sorumlusu Gulam Muhiddin Han Anis'i hapse atıp, Anis gazetesini devlet yayını olarak basmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde Edebi bir dernek kurulmuş ve bu derneğin üyeleri olan edipler tarafından her ay "*Mücelle-i Kabil* (Kabil Dergisi)"

ve bu derginin yıllık tüm yayınlarından alıntıları her yıl “Salname” adıyla yayınlanmıştır. Bu derneğe daha sonralarda üye olan genç kesim, geleceğin “Basın Yayın Bakanlığı’nı” oluşmasını sağlamışlardır (Farhang, 1988: 417).

1.4. ZAHİR ŞAH’IN 40 YILLIK SALTANATINDA AFGANİSTAN BASINI (1933-1973)

1933’te Nadir Şah öldürüldükten sonra Zahir Şah 40 yıl sürecek olan bir iktidarın başına geçmiştir. Mutlak monarşi ile başlayan bu uzun dönem anayasal sistem şeklinde devam etmiştir. Muhammed Zahir Şah döneminde yedi başbakan hükümetin yönetimini devralmıştır (Esmetullahi, 2003: 130). Yönetimi devralan başbakanların basın faaliyetlerine yaklaşımı ve etkisi farklı olmuştur. Bu dönemdeki başbakanların bazılarının basın alanındaki gerçekleştirdiği faaliyetler öne çıkmıştır.

Zahir Şah Dönemindeki Başbakanlar;

1. Muhammed Haşim Han (1933-1946)
2. Şah Mahmut Han (1946-1953)
3. Muhammed Davud Han (1953-1963)
4. Dr. Muhammed Yusuf (1963-1965)
5. Muhammed Haşim Meyvend (1965-1967)
6. Nur Ahmed İtimadi (1967-1971)
7. Dr. Abdul Zahir (1971-1972) (Tanvir, 2000: 125-154)

Zahir Şah iktidara geldikten sonra Afganistan’ın ilk başbakanı olan Serdar Muhammed Haşim Han 13 yıl boyunca görevine devam etmiştir. Haşim Han basının ifade özgürlüğünden korkmuştur bu sebeple basına karşı zalim davranmıştır. Özel gazetelerin yayınlanmasını yasaklayan başbakan, Kabil’de *Islah* ve *Anis* gazetelerinin devlet kontrolünde çıkarılmasına izin vermiş, diğer illerde çıkarılan gazetelerinde kontrol altında tutmuştur. Muhammed Haşim Han hükümeti yönetmeye başladıktan sonra birçok gazeteci tutuklanmıştır, bu gazeteciler arasında *Anis* gazetesinin genel yayın yönetmeni Muhiddin Anis, *Aman Afgan* gazetesinin genel yayın yönetmeni Abdul Hadi Davi ve Abdurrahman Ludin gibi isimler yer almıştır (Esmetullahi, 2003: 131-132).

Zahir Şah döneminin ikinci başbakanı olan Serdar Şah Mahmud Han, yeniliklere açık, basın ve kitle iletişim araçlarının özgürlüğüne önem veren bir yönetici olmuştur.

Mahud Han'ın desteğiyle, aydın ve gazetecilerinde çabasıyla Afganistan'da ikinci kez basın yasaları geliştirilmiştir. 1 Ocak 1951'de basın yasasının tekrar yürürlüğe girmesiyle Afganistan'daki özel basın kuruluşlarının sayısı artmıştır (Esmetullahi, 2003: 125-126).

Şah Mahmud Han'ın istifa etmesinden sonra Zahir Şah'ın seçimiyle başbakanlık koltuğuna oturan Muhammed Davud Han 1953 ve 1963 yılları arasında hüküm sürmüştür. Davud Han askeri bir geçmişe sahip olduğundan siyasi adımları o zamana kadarki başbakanlardan farklı bir yol izlemiştir. Afganistan'da Rusya desteğiyle Politeknik üniversitesinin açılmasını sağlamıştır. TASS Haber Ajansının temsilci sayısını artırmıştır. Fakat bu dönemde özel gazetelerin yayınlanmasını engellemiş, devlet gazetelerinin sayısı arttırılmıştır. İlk kez gazetecilik bölümünde eğitim alınması için Afgan öğrenciler yurtdışına gönderilmiştir. Kabil Üniversitesinde Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesinde Gazetecilik B ölümü açılmıştır (Esmetullahi, 2003: 147).

Genel olarak Zahir Şah'ın kırk yıllık dönemi boyunca basın alanında yapılmış çalışmalar aşağıdakilerdir:

- Müstakil Basın Başkanlığının kurulması (1939)
- Anayasa reformu ve basın yasalarının geliştirilmesi
- Afgan öğrencilerinin ABD'nin Michigan Üniversitesi'ne gazetecilik eğitimi için göndermesi.

Zahir Şah'ın 40 yıllık saltanatında çıkarılan bazı önemli gazeteler aşağıdaki gibidir.

1.4.1. Engar Gazetesi

Bu gazete Ocak 1950'de Kabil'de yayın hayatına başlamıştır. Bu gazeteyi genel müdürü ve yazı işleri müdürü olan Faiz Muhammed Engar kurmuştur. İçeriği Farsça ve Peştuca dillerinde sunulan gazetenin tirajı 500 ila 1000 arasında olmuştur. İçeriği edebi, sosyal ve politik konulardan olmuştur (Esmetullahi, 2003: 355). Gazetenin ana hedefi Peştunistan'ın kurtuluşu olmuştur (Tanvir, 2000: 128-129).

1.4.2. Neda'yı-Halk Gazetesi (Halkın Sesi)

Ocak 1950'de kurulan bu yayının genel müdürü ve editörü, sol görüşlü Dr. Abdurrahman Mahmudi olmuştur. İçeriği genellikle eleştirel konular olmuştur

(Esmetullahi, 2003: 355). İlk başlarda, Dışişleri Bakanlığı *Neda-yı Halk* gazetesine sponsorluk ve destek sağlamıştır fakat gazetenin hükümete karşı eleştirel yazıları sebebiyle bu destek kesilmiştir. Afganistan'ın ikinci basın yasasının yürürlükten kaldırılmasından sonra, sol görüşlü Şule-i Cavid grubunun kurucusu ve Komünist partinin siyasi lideri Mahmudi, Kabil'de bir süre hapse yatmıştır. 1961'de, Başbakan Muhammed Davud Han döneminde hapisanede ölmüştür (Tanvir, 2000: 129).

1.4.3. Vatan Gazetesi:

Bu yayın, Şubat 1950'de Mir Gulam Muhammed Gubar'ın yönetimi altında ülke basını hayatına boy göstermiştir. Mir Muhammed Sıddık Farhang ve Abdul HayAziz bu yayının çalışanları arasında yer almıştır. İçeriği sosyal, edebi, şiirsel ve kurgusal olmuştur (Esmetullahi, 2003: 356). Gazete 5.000 ila 10.000 arasında bir tirajla basılmıştır (Tanvir, 2000: 129). Zahir Şah döneminde çıkarılan diğer gazeteler tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Zahir Şah Döneminde Çıkarılan Gazeteler

Yayın Adı	İmtiaz Sahibi	Sorumlu Müdürü	Yayın Tarihi
Vedat	Mevlena Hal Muhammed Hasta	Mevlena Hal Muhammed Hasta	31 Ocak 1966
Payam İmroz	Gulam Nabi Hatır	Abdurauf Türkmeni	9 Şubat 1966
Afgan Millet	Gulam Muhammed feehad	Kudratullah Haddad	5 Nisan 1966
Halk	Nur Muhammed Taraki	Bark Şafii	11 Nisan 1966
Merdum	Seyyid Mukaddas Niga	Gulam Muhiddin Tafvizi	11 Nisan 1966
Mesavat	Abdul Şükür Şad	Muhammed Rahim İlham	26 Haziran 1966
Payam Vicdan	Abdurauf Türkmeni	Abdurauf Türkmeni	24 Temmuz 1966
Perçam	Sulayman Laik	Sulayman Laik	14 Mart 1968
Sedai Avvam	Dr. Abdul Karim Ferzam	Muhammed Arif Hanifi	27 Mart 1968
Şüle-I Cavid	Dr.Rahim Mahmudi	Dr.Mahmudi	4 Nisan 1968
Tercüman	Dr. Rahim Nevin	Ali Asgar Başır	18 Nisan 1968
Saba	Gulam Nabi Hatır	Gulam Nabi Hatır	8 Mayıs 1968
Kümek	Muhammed Yakuf Kümek	Kümek	1 Ağustos 1968

Tablo 1. (Devamı)

Karvan	Sabahaddin Kaşkeki	Abdul Hak Vale	24 Eylül 1968
Hayber	Muhib Rahman Hüsa	Hüsa	10 Ekim 1968
Gahhiz	Minhacüddin Gahhiz	Gahhiz	13Ekim1968
Pervana	Emanullah Pervana	Pervana	2 Aralık 1968
HadeF	Gulam Muhammed Ormal	Muhammed Rahim Mehriban	11 Aralık 1968
Cebha-I Milli	Abdurreb Ahlak	Ahlak	30 Aralık 1968
Pektika	Şah Zaman Variz	Variz	10 Mart 1969
Sapidah-I Dam	Seyyid Muhammed Bamdad	Abdul Başıir Kabir	30 Temmuz 1969
Afgan Ulus	Kiyamuddin Hadim	Müşafir Sadik	30 Temmuz 1969
İttihad Milli	Abdul Hakim Müjde	Müjde	19 Temmuz 1969
Rozgar	Muhammed Yusuf Frand	Frاند	28 Ekim 1971
Afgan	Muhammed hasan Ulusmal	Ulusmal	6 Eylül 1971
Nedai Hak	Mevlevi Abdusettar siddiki	Gulam Nabi Zemati	15 Eylül 1971
Millet	Fida Muhammed Fidai	Habibullah Rafi	26 Eylül 1971
Afkar nav	Nurullah Nurzad	Ziya Haydari	30 Ekim 1971
Paykar	Gulam Muhammed Almask	Almask	15 Aralık 1971
Şühek	Abdul Gaffar Gudaz	Azizi Muhtar	16 Aralık 1971

Kaynak: (Farhang, 1988: 532-533).

1.5. DAVUD HAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1973-1978)

Muhammed Davud'un darbesi ve cumhuriyetin ilanıyla (17 Temmuz 1973) birlikte umut kıvılcımları tekrar parlamıştır. Yeni rejim sayesinde basının kurtulacağı ve yaygınlaşacağı düşünülmüştür. Ancak beklentilerin aksine özel basın kuruluşlarının faaliyetleri kısıtlanmıştır ve o dönemde yayınlanan onlarca özel gazete kapatılmıştır. Davud Han, devlet gazeteleri dışındaki tüm gazeteleri kısıtlamıştır. (Esmetullahi, 2003: 147-148).

Davud Han, Afganistan anayasasını düzeltmek ve değiştirmek için 41 kişiyi anayasa taslağı oluşturmakla görevlendirmiştir. 1 Ekim 1976'da Davud Han başkanlığın'da 325 kişiden oluşan Loya Jirga toplanmış ve anayasayı onaylanmıştır. Bu anayasa 24 Şubat 1977'de yürürlüğe girmiştir (Esmetullahi, 2003: 147-148).

Zahir Şah döneminde basının özgürlüğünü savunan, sansür ve baskı rejimine karşı çıkan bazı siyasi isimlerin Davud Han dönemindeki sessizliği ve kayıtsızlığı dikkat çekmiştir. Davud Han'ın kardeşi Serdar Naim Han da bu isimlerden biri olmuştur. Geçmişte basın özgürlüğünün sadık bir destekçisi olan Muhammed Naim Han, cumhurbaşkanlığı döneminde hükümetteki kilit sorumluluklarına rağmen polis baskısı karşısında olayları görmezden gelmiş ve sessiz kalmıştır (Esmetullahi, 2003: 150).

Davud Han'ın, Beyaz Devrim adını verdiği 1973 darbesi ile ülkedeki demokratik yaşam sona ermiştir. Bu darbeye anayasa yürürlükten kaldırılmış ve meclis feshedilmiştir. Siyasi partiler faaliyetlerini açıkça gerçekleştirememişlerdir. Partizan ve özel yayınlar işlevini kaybetmiştir ve Afgan basını bir kez daha sansürün ağır gölgesi altında kalmıştır. Gazetecilerin faaliyetleri, kitap basımı ve yayımı, basın toplantıları ve sinema faaliyetleri hükümetin basın ve kültür politikaları çerçevesinde düzenlenmiştir (Naderi, 2007: 26-27).

Davud Han, darbeden bir hafta sonra 24 Temmuz 1973'te Cumhuriyet Sarayı'nın avlusunda yabancı gazetecilerin önünde ilk basın toplantısını gerçekleştirerek gazetecilerin sorularına cevaplamıştır (Tanvir, 2000: 200).

1.5.1. Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi, Davud Han'ın emriyle Islah gazetesinin yerine kurulmuş ve kadrosu genişletilmiştir. 4 Ağustos 1973'te yayın hayatına başlayan ve resmi nitelikte olan *Cumhuriyet* gazetesi Kabil'de, Dr. Sühail sorumluluğunda Peştuca ve Farsça olarak 8000-10000 tirajla yayınlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet adı altında İngilizce ve Arapça olarak da yayınlar yapmıştır. Cumhurbaşkanı Muhammed Davud'un duyurularını, resmi haberlerini, siyasi ve sosyal makalelerini ve açıklamalarını yayınlarak hükümetin hedeflerini yansıtmıştır. Gazetenin siyaset ve ekonomi ile ilgili özel sayfalarının yanı sıra haftalık olarak gençler için bilimsel konularda özel sayfalar yayımlanmıştır. Gazete, resmi günlerin yanı sıra özel günlerde de yayınlanmış ve her gün Afganistan vilayetlerine

gönderilmiştir. Bu gazete, üç ayda bir dergi şeklinde (Cumhuriyet) resimli olarak yayımlanarak, ayrıntılı raporlar ve bilgiler içermiştir (Tanvir, 2000: 220).

İngilizce ve Arapça olarak dört sayfalık nüshalarla yayınlanan *Cumhuriyet* gazetesi, Afganistan'ı yabancı ülkelere ve dünya basın ve kültür merkezlerine tanıtmak amacıyla ücretsiz olarak yurtdışına gönderilmiştir. Gazete, 28 Nisan 1978'e kadar yayınlamaya devam etmiştir (Esmetullahi, 2003: 380). Davud Han dönemindeki diğer devlet yayınları aşağıdaki tablo 2'de yer almıştır.

Tablo 2. Davud Han Dönemindeki Devlet Yayınları

Yayın İsmi	Tarih	Yayınlayan	Tiraj	Yayınlanma sıklığı
Avaz	1975-1991	Afganistan Radyosunu Genel Başkanlığı	2000	15 gün ya Aylık
Behan Bedan	1974-1978	Okuryazarlıkla Mücadele Ulusal Başkanlığı	2000	2 Aylık
Balh	1976-1978	İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	200	Mevsimlik
Polis	1974-1978	İçişleri Bakanlığı Polis Akademisi	1500	Aylık
Divah	1974-1978	Cüzcan İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	1000	Haftada 4 Sayı
Rehnamay	1973-1978	Eğitim Bakanlığı'nın Rehberlik ve Talimat Müdürlüğü	2000	Mevsimlik
Sistan	1974-1978	Ferah İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	500	Haftalık
Atife	1973-1978	ICRC Başkanlığı	2000	15 günde
Faryab	1973-1978	Faryab İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	1000	Haftada İki
Folklör	1974-1978	Kültür Bakanlığı'nın Folkör ve Edebiyat Müdürlüğü	1500	İki Ayda
Kabil	1973-1978	Eğitim Bakanlığına ait Peştuca Derneği	1500	Mevsimlik
Kunduz	1973-1978	Kunduz İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	1000	Haftada 3 Sayı
Herat	1974-1991	Herat İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	500-1000	Mevsimlik
Kedahar	1974-1978	Kendahar İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	1500	Mevsimlik
Helmand	1974-1978	Helmand İl Kültür Enformasyon Müdürlüğü	500-1000	Haftalık

Kaynak: (Tanvir, 2000: 222-225).

1.2. Tablodaki yayınların hiçbiri her gün yayınlanmamıştır. *Divah* haftada 4, *Kunduz* haftada 3, *Faryab* hafta 2, *Sistan* ve *Helmand* yayınları haftada bir kez yayımlanmıştır. *Avaz* ve *Atife* yayınları her 15 günde, *Polis* yayını ayda ve *Behan Bedan*

yayını iki ayda bir çıkarılmıştır. Diğerleri mevsimlik yayınlardır. Bu yayınların çoğu Darice ve Peştuca olmak üzere iki dilde yayınlanmıştır. Sadece *Kabil*, Peştuca dilinde yayınlanmıştır. Folklor üç dilde (Darice, Peştuca ve İngilizce) yayın yapmıştır. Bu yayınların içeriklerini Haberler, röportajlar, raporlar, hükümet duyuruları, hikayeler, şiirler, eğitim, sosyal ve edebi makaleler oluşturmuştur.

1.6. KOMÜNİSTLER DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1978-1992)

Afganistan'da yaşanan 27 Nisan 1978 darbesiyle Davud Han dönemi sona ermiştir. Ülkenin yönetimini Halk ve Perçam partilerinin koalisyonu ve bir dizi askeri güç ele geçirmiştir. Sovyetler Birliği iktidarı ele geçiren yeni hükümeti tanıyan ilk devlet olmuştur. Bu rejim, İslam karşıtı bir rejim olmakla birlikte, Marksizm-Leninizm fikirlerini yaymayı amaçlamıştır. Bu rejim 14 yıl boyunca iktidarda kalmış ve savaş Afgan halkının kaçınılmaz kaderi haline gelmiştir. Bu dönemde ülke ekonomisi felç olmuş, gayrimenkuller yok edilmiş, Afgan halkı yerinden edilmiş, ülkenin basın sistemi dağılmıştır. Birçok yayın kapatılmıştır aynı zamanda yayınevleri yıkılmıştır. Komünist sistemle iş birliği yapmayanlar düşman kabul edilmiştir ve komünist olmayanların özgürlükleri kısıtlanmıştır. Muhalif gazetelerin yayınları engellenmiştir. Bu dönemde, savaş zulmünün ve dökülen kanın kara bulutları tüm ülkeyi etkilemiştir ve birçok Müslüman gazeteci, komşu ülkelerde özel yayınları çıkarmaktan başka seçenek bırakılmadan yerlerinden edilmiştir (Esmetullahi, 2003: 151).

Afganistan'daki komünist rejim her türlü kitle iletişim aracını sıkıca denetlemiştir ancak radyo ve televizyon daha fazla kontrol altında tutulmuştur. Parti üyeleri, hükümetin sözde çalışma politikasına uygun olarak tüm programları denetleyen tüm büyük radyo ve televizyon departmanlarına atanmıştır. Bu dönem, ülkede ifade özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı ve basın faşizminin egemenliğinin sürdüğü dönem olarak değerlendirilmiştir. En ufak bir eleştirel düşüncenin ifade edilemediği gibi özellikle, halkın ve aydınların zihnindeki fikirleri sansürlediği görülmüştür.

Bu dönemde ülkenin aydınları, şairleri, gazetecileri, sanatçıları ve eğitimli insanları toplu halde hapse atılmış ve idamla cezalandırılmışlardır. Hemen hemen tüm radyo ve televizyon programları komünist ideolojisini içeren programlar sunmuştur. Bu dönemin sözde Ulu Önderi Noor Mohammad Taraki ve sadık öğrencisi Hafızullah Amin lehinde

çok abartılı haberler yayınlanmıştır. İnsanlar radyo ve televizyonun haberlerine, yorumlarına, siyasi analizlerine tamamen güvensiz hale gelmiştir. Radyo, haber yayınladığında insanlar haber içeriğinin tam tersini düşünmüştür. Çoğu zaman da halkın düşündüğü gibi olmuştur (Naderi, 2007: 50-51).

Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin yönetimi ve Sovyetler Birliği'nin işgal yılları boyunca, komünizm ülke basına tamamen egemen olmuştur. Öte yandan bu dönemde basın, Lenin ve Marx'ın fikirlerini öne çıkarmıştır. Yazı ve raporlarda Marx ve Lenin'den bahsetmek önemli bir ilke haline gelmiştir. Her yazıda “dünya proletaryasının liderinin bu konuda bunu söylemiş” ya da “Marx bu konuda şöyle ifade etmiş” şeklinde ifadeler yer almıştır. Bu dönemde çıkarılan gazeteler diğer dönemlere oranla Afganistan'da en az okunan yayınlar olmuştur. Satın alan kişilerde gazeteyle ilgileri oldukları için değil devlet karşıtı ilan edilmemek için almıştır. Bu dönem Afganistan basınının en karanlık dönemi olarak kabul edilmiştir. Ülke aydınları bu dönemde öldürülmeye başlamıştır. Basında, siyasi ve ağır eleştirel bir dil hâkim olmuştur. Hükümete ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline karşı çıkan ülkelere yönelik yayınlanan propaganda dili, hakaretlerle karışık, basının etik standartlarından uzak olmuştur. Birkaç yıl boyunca, bu tür bir dil Afganistan basınında olumsuz bir özellik haline kalmıştır (Naderi, 2007: 28-29).

1978 yılında Davud Han yönetimine son verip iktidara geçen Sovyetler Birliği yanlısı yönetim, ülkede yaşayan etnik gruplara kendi dillerinde eğitim görme ve yayın yapma hakkı sözü vermişlerdir (Öztürk, 2016: 66). Bu sebeple Afganistan'da bulunan etnik grup Özbeklere de kendi dillerinde yayın yapma hakkı tanınmıştır ve ilk Türkçe gazete yayınlanmaya başlamıştır.

1.6.1. Afganistan'daki İlk Türkçe Gazete: *Yulduz* Gazetesi

1978 yılında resmî olarak yayın faaliyetine başlayan *Yulduz* gazetesi, on iki yıl boyunca (1978-1990) Özbek Türkçesi ile yayımlanan tek resmî gazete ve dergi özelliğine sahip olmuştur. Halim Yarkın, *Yulduz* gazetesinin yayımlanması ile ilgili duygularını şöyle ifade etmektedir: “1978 yılında Özbek halkının bahtına ‘*Yulduz*’ gazetesi ülkemiz matbuatının semasında parlamaya başladı. ‘*Yulduz*’un yayımlanması, Afganistan Özbek

dili ve edebiyatının gelişmesi ve yükselmesi, bilhassa edebî dilinin şekillenmesi için büyük medeni hadise oldu desek mübalağa olmaz.”

Gazete yayın hayatında pek çok güçlükle mücadele etmek zorunda kalınmıştır. Şahsi otomobilini gazetenin idaresine tahsis edenlerin yanı sıra, temin ve dağıtım işlerinde bilfiil çalışan gönüllü vatandaşlar sayesinde güçlüklerin üstesinden gelinme yoluna gidilmiştir. Gazetenin yayın hayatına girmesinde etkili olan Şeri Cevizcani'nin ve bilhassa da ilk sorumlu müdürü olan Muhammed Emin Uçkun'un gazetenin sayfa düzeni, yazıların kontrol edilmesi, standarda uygun hâle getirilmesi, haberlerin tercüme edilmesi gibi birçok vazifeyi omuzlarına yüklediğini görülmüştür. Bu faaliyetleriyle birlikte Uçkun, hayatının iki yılı aşkın süresini *Yulduz* gazetesine adamıştır. Uçkun'dan sonra gazetenin sorumlu müdürlüğünü aynı ağır şartlar altında Ayhan Beyani üstlenmiştir. Sovyet denetleyicileri konumunda olan Tacikistanlı müşavirlerin Türk dilli yayına hoş bakmamaları yüzünden 1984 yılında gazetenin merkezi Mezarı Şerif'e sürgün edilmiştir. Bu şartlar altında 1984 yılında sorumlu müdürlüğe Abdullah Ruin getirilmiştir. 1995 yılından itibaren Taliban güçleri yüzünden gazete yayımlanamaz hâle gelmiştir (Öztürk, 2016).

1.7. MÜCAHİTLER DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1992-1996)

Mücahitler ilk başlarda basını önemli bir propaganda aracı olarak kullanmaya Pakistan'da başlamışlardır. Mücahitlerin Pakistan'daki yedi örgütünün Kabil komünist hükümetinin propagandalarına yanıt olarak çıkardıkları yayınlar olmuştur. Ancak Kabil'de Profesör Burhaneddin Rabbani'nin yönetimi sırasında yeni bir basın yasası yürürlüğe girmiştir. Kabil'de Mücahitlerin hüküm sürdüğü yıllarda, hükümet ilk başlarda kendi aralarında savaşmış daha sonraları Taliban ile savaştığı için hüküm sürdüğü dönemin tamamına kaos hâkim olmuştur. Ancak bu yıllarda Kabil'de çeşitli sivil toplum yayınları kurulmuştur. Kabil gazetesi (haftalık olarak), *Subh'i-umut*, *Feryad'ı-Asır*, *Hendare*, *Şehr*, *Erşadün-Nesvan*, *Bala Hesar* gibi gazeteler sivil toplum yayını olarak basılmıştır. Bu yayınlar, hükümet politikalarına, hükümet gruplarına, valiliklere ve yolsuzluk da dahil olmak üzere kentsel yaşamın sorunlarıyla ilgili konulara yönelik eleştirileri yayınlanmıştır (Naderi, 2007: 32).

Mücahitler döneminde radyo yayınları nicelik ve nitelik olarak düşük seviyede kalmıştır. İç karışıklıklar sebebiyle yalnızca Afganistan radyo ve televizyon binaları ağır hasar almakla kalmamış ayrıca çok sayıda profesyonel çalışan ve radyo ve televizyon muhabiri ülkeyi terk etmiştir. Kadın şarkıları radyo ve televizyondan kaldırılmıştır. Kültürel, edebi ve eğlence programları büyük ölçüde renksiz ve cansız hale gelmiştir (Naderi, 2007: 53).

1.8. TALİBAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN BASINI (1996-2001)

Afganistan'ın başkenti Kabil'in ele geçirilmesiyle birlikte Taliban tarafından kurulan "Taliban İslam Emirliği", Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından tanınmıştır. Molla Ömer, Kandahar'da 1500 Sünni Afgan âlimin katıldığı önemli bir toplantıda Emir el-Müminin seçilmiştir. Taliban, yönetimi ele geçirdikten sonra tüm cihatçı grupları silahlarını bırakmaya ve İslam Emirliği'ne teslim olmaya çağırmıştır. Taliban 1997'de, Kabil'de 20 bakanlık oluşturmuştur ve onları yönetmesi için de bir müteveli heyeti atamıştır. Taliban döneminde gazetecilik, kendi oluşturduğu Bilgi ve Kültür Bakanlığı'nın kontrolüne girmiştir ve özel basının faaliyet göstermesi yasaklanmıştır. *Afganistan Televizyonu* (RTA) kapatılmıştır ve *Afganistan Radyosu* "İslami Şeriat Radyosu" adı altında sabah ve akşam olmak üzere günde iki bölüm yayın yapmıştır. "Şeriat gazetesi" Taliban rejiminin de basın organı olarak çıkarılmıştır. Bu dönemde basılan diğer yayınların içerikleri, savaş haberleri, Emir el-Müminin buyrukları, Taliban liderleriyle yapılan röportajlar ve hükümet duyurularıyla sınırlı kalmıştır (Esmetullahi, 2003: 161-162).

Şeriat hükümlerine uygun bir yönetim uygulanması için kötülük ve yolsuzluk kaynaklarını arttırdığı düşüncesiyle basın ve kitle iletişim araçları kapatılmıştır. *İttifak İslam*, *Kendahar* ve *Hivad* gibi gazeteler yarı aktif olarak yayın hayatına devam etmiştir. Artık televizyon yayınları durdurulmuş, radyo programları ise haber ve habercilik, din eğitimi içerikleriyle sınırlandırılmıştır. Radyo Basın Kültür Bakanlığı'na bağlı kalmıştır ve özel basın kaldırılmıştır. Taliban döneminin son zamanlarında, Herat Edebiyat Derneği tarafından, il istihbarat ve kültür departmanının himayesinde, siyasi bağlantılardan arındırılmış, dönemin ilk yarı özgür gazetesi olan *Avrang VIII* olarak adlandırılan gazete yayınlanmıştır. Ayrıca bu dönemde "El Hilafet'ül İslamiye" ve "Bidar isimli gazeteler çıkarılmıştır (Tanvir, 2000: 640).

1.8.1. Şeriat Gazetesi

Afganistan İslam Emirliği'nin resmî gazetesi olan *Şeriat* gazetesi Mayıs 1995'te Peşaver'de kurulmuştur. Taliban'ın iktidara geldiği yıl olan Eylül 1996'da Kabil'de yayınlanmıştır. Gazetenin sorumluları Abdul Rahman Hotak, Abdul Rahim Sakib olmuştur. Farsça ve Peştuca dillerinde, 4 sayfa olarak haftada iki kez yayınlanmış ve 3.000 tirajla çıkarılmıştır. Haber içeriği, hükümet duyuruları, röportajlar, raporlar, şiir sayfaları ve sosyal makaleler olmuştur. Aynı gazete bu dönemde Pakistan'ın Peşaver şehrinde de basılmıştır (Tanvir, 2000: 640).

1.8.2. Radyo Şeriat (Şeriat Radyosu):

Afganistan Radyosu, Taliban döneminde korkunç bir baskı ve koruma içerisine girmiştir. Bahtar Haber Ajansı, küresel haber ajanslarıyla bağlantısını kaybetmiştir. Taliban, *Afganistan Radyosunun* adını *Seda-i Şeriat Radyosu* olarak değiştirmiş ve radyoda kadınların sesinin duyulmasını tamamen yasaklamıştır. Edebi, kültürel ve eğlence programları kaldırılmıştır. Bu radyo o dönemde dünyanın en az dinlenen radyosu olarak da nitelendirilmiştir. Radyodaki programlarda muhaliflerine karşı hakaret ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca programların içeriği bir tür etnosentrik ruhla belirlenmiştir. Sadece Peştun halkı Afganistan'ın sahibi olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak, insanların yabancı radyolara ilgisi artmıştır. Ancak Taliban insanların bu ilgisini fark etmiş ve bu konuda insanları tehdit edip sıkı bir denetim altında tutmuştur. (Naderi, 2007: 55-56)

İKİNCİ BÖLÜM

11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN BASINI (2001-2021)

2.1. 11 EYLÜL SALDIRILARI VE AFGANİSTAN

Afganistan, 11 Eylül saldırılarından önce Taliban kontrolü altında kalmıştır. Taliban baskısının yarattığı baskıcı atmosfer, çoğu Afgan aydın ve bilim insanı olmak üzere 4,5 milyondan fazla Afgan'ı göç etmeye mecbur bırakmıştır. Bu göçmenlerin çoğu komşu ülkeler olan İran ve Pakistan'a gitmiştir. Devlet kurumlarına ait binalar, Taliban döneminde Afganistan'da başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Afganistan'ın genel olarak binalarının çoğu çürümüştür. Ancak, Taliban'ın başa gelişinden önceki iç savaşların da bu huzursuz ortamı yarattığından dolayı, bu eksikliklerin tümü Taliban'a atfedilememiştir. Birkaç yıl önce ulusal bir orduya, aktif bir polis gücüne ve temel bir düzene sahip olan Afganistan, Taliban döneminde tamamen parçalanmıştır. Deneyimli ve uzman Afganistan polisi ile ordu askerleri görevden alınmış ve bir nevi gerilla sistemi oluşturulmuştur. Taliban döneminde, kadınlar için her düzeyde eğitim yasaklanmış ve hükümet çalışanları, öğretmenler, üniversite profesörleri ve diğer kurumlarda çalışan kadınlar işten çıkarılmış, yerlerine erkek çalışanlar getirilmiştir. Dolayısıyla eğitim ve öğretimde karışıklıklar meydana gelmiştir. Afganistan hükümetinin yapısı da Taliban döneminde parçalanmıştır. Bilim insanları ve mütefekkirlerin kaçışı, Afganistan'ın yönetim ve siyasi sisteminin hasta bir sisteme sahip olmasına neden olmuştur. Afganistan İslam Emirliği'nin birkaç sınırlı Arap ülkesi (Birleşik Arap Emirlikleri ve ardından Suudi Arabistan) ve Pakistan dışında hiçbir güvenilir uluslararası kuruluşla resmi ve organize bir ilişkisi olmamıştır (Tamanna, 2008: 158-159).

11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terör saldırılarının ertesi günü BM Güvenlik Konseyi, saldırıların değerlendirildiği bir toplantı gerçekleştirmiştir. Konsey aynı gün ve 1368 Sayılı Kararında Birleşmiş Milletler Antlaşmasının amaç ve ilkelerini tekrar teyit ederek terörizmin neden olduğu uluslararası barış ve güvenlik tehditleriyle her türlü araçla mücadele etmeye karar vermiştir. (Polat, 2006: 93)

Afganistan, 11 Eylöl saldırıları ve Taliban rejiminin devrilmesinden sonra, daha önceki kanunlarda görmezden gelinen veya susturulan birçok gerçeğin yer aldığı ve halkın yasal haklarının açıkça kaydedildiğı bir anayasaya sahip olmuştur.

- Kadınların ve erkeklerin hukuken eşitliğı,
- Mezheplerin tanınması,
- Mevcut dillerin tanınması,
- İfade özgürlüğü,
- Basın özgürlüğü,
- Örgütlenme özgürlüğü
- Siyasi partiler ve örgütleri kurulması gibi temel hak ve özgürlük konuları bu anayasada yer alan konulardandır.

Daha önceki anayasalarda yer almayan bu gerçeklerin kabul edilmesi ve yeni anayasaya kaydedilerek yürürlüğe girmesi ülkenin gelişmesinde olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu anayasanın gölgesinde Afganistan'da 2021'e kadar onlarca siyasi parti faaliyet göstermiştir ve yüzlerce özgür ve özel medya kurulmuştur. Afganistan'da bu süreçte 20'ye yakın televizyon kanalı, 80'e yakın radyo istasyonu ve hiçbir kişi veya kuruluşun yayınlanmadan önce veya sonra sansürleme hakkına sahip olmadığı günlük, haftalık gazeteler ve çeşitli dergiler faaliyet göstermiştir. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğı, insan hakları ve medyanın güçlendirilmesi alanlarında faaliyet gösteren onlarca sivil toplum kuruluşları açılmıştır (Naci, 2011).

Amerika Birleşik Devletleri'nde, 11 Eylül 2001'de El Kaide örgütü üyeleri tarafından belirli bölgelere uçaklarla saldırılar düzenlenmiştir. Özellikle de Dünya Ticaret Merkezi ikiz kulelerine yapılan saldırılar en önemlisi olmuştur. Bu saldırılar sonucunda 3.000 Amerikalı hayatını kaybetmiştir (Sputnik Afganistan, 2021)

ABD kendisine gerçekleştirilen bu saldırıların sorumlusu olarak gördüğü El Kaide örgütüne destek veren terör örgütlerine karşı ve Afganistan yönetiminde bulunan Taliban'a karşı örgütün lideri olan Usame Bin Ladin'ni sakladığı gerekçesiyle 'Sonsuz Özgürlük' operasyonunu başlatmıştır. Uzun süredir Orta Doğuyla alakalı planları olduğu düşünülen ABD'nin bu olay bahanesiyle Afganistan'ı işgal etmesi, planlarını gerçekleştirmeye başladığı fikrini ortaya çıkarmıştır (IRNA, 2021).

Afganistan'da yönetim sisteminin gelişimi ve kurumsal yapılanma 11 Eylül saldırılarından sonra gerçekleşmiştir. Ayrıca, Bonn Konferansı, Taliban rejiminin düşüşünün ilk günlerinde başlamıştır. Bu konferansta, "iyi yönetişimin" önemli unsurlarını demokrasinin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün oluşturulduğu söylenmiştir. Ancak bu konferansta yönetişimin yapıları, mekanizmaları ve yöntemleri hakkında hiçbir şey açıklanmamıştır. Taliban'ın düşüşünün ilk günlerinde başlatılan Bonn Konferansı, Afganistan'daki siyasi gücün bölünmesine yol açmıştır. Konferansa sınırlı sayıda katılımcıların dışında, Afganistan'da siyasi güç oluşturan ve savaş sisteminde rol alan etnik grup liderleri de katılmıştır. Bu durum, savaş sisteminde uzmanlaşan liderlerin siyasi sürecin yönetsel zorluklarına daha az odaklanmasına neden olmuştur. Bu aşamada Afganistan'da Taliban sonrası rejimin şekillenmesinde önemli rol oynayan Birleşmiş Milletler (BM), Afganistan'ı yönetirken üç büyük hata yapmıştır.

- 1- BM ve ABD, Afganistan'daki partnerini modern siyasi kavramlara inanmayanlar arasından seçerek tarihi bir hata yapmıştır.
- 2- BM'in, Afganistan'daki, savaş liderlerini yönetime dahil etmeye çalışması, yeni yönetim sisteminde bulunan liderler ile arasında paradoks yaratmıştır.
- 3- BM, 'İnsan hakları', 'hukukun üstünlüğü' ve 'sivil toplum' gibi değerleri, bu değerlere inanmayan ve bu değerleri ihlal eden kişiler tarafından hayata geçirmek istemiştir (Nabil, 2016: 111).

ABD'de yaşanan 11 Eylül saldırıları New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleleri'ne ve Washington DC'deki Pentagon'a yönelik en büyük hava saldırısı olmuştur. Bu saldırılardan 26 gün sonra yani 7 Ekim 2001'de ABD bu saldırılara karşılık Afganistan'a saldırmaya başlamıştır. Taliban ile müttefik olan ABD'nin azılı düşmanı Usame Bin Ladin'in ilk şüpheli olması Amerikalı stratejistlerin düşüncelerinin ilk etapta Afganistan'a odaklanmasına sebep olmuştur. Kuzey İttifakının da desteğiyle kara kuvvetlerini güçlendirip, Taliban'a karşı eylemler gerçekleştirmiştir. Tamanna (2008:160) Pentagon için Afganistan'ın ilk seçenek olarak seçilmesini aşağıdaki nedenlere dayandırmaktadır:

- 1- Afganistan Arap bir ülke olmadığından dolayı, oranın işletilmesi ve dönüştürülmesi daha kolay görülmüştür.

- 2- Saldırıları sırasında Afganistan hükümetinde bulunan Taliban'ı birkaç ülke dışında hiçbir ülke resmi olarak tanımamış, bu sebeple saldırılar küresel bir tepkiye neden olmamıştır. Zayıf, gayri meşru bir hükümeti yenmek de daha az maliyetlidir.
- 3- Terörün büyümesine zemin oluşturan yoksulluk, cehalet, sosyal adaletsizlik, hesap verebilir ve güçlü hükümet eksikliği Afganistan'da yaygın olduğundan dolayı terörle mücadele etmek için en uygun ülke olarak görülmüştür.
- 4- Afganistan'ın jeostratejik konumu büyük dünya devletlerine yakın olduğundan, Amerika Birleşik Devletleri için özel bir çekiciliği olmuştur.
- 5- Yukarıda bahsedilen nedenlerle, Afganistan'daki savaş, George W. Bush'un Ortadoğu üzerinde daha önceden kurduğu planları gerçekleştirmesinin ilk adımı olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül terör saldırılarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve diğer ülkeler tarafından kınanmasına atıfta bulunarak Afganistan'a saldırıyı meşrulaştırmıştır. 11 Eylül'den önce bin Ladin ve El Kaide, başlıca Amerikan karşıtı gruplardan biri olarak tanınmıştır (Tamanna, 2008: 160-161).

Taliban'ın lideri Molla Muhammad Ömer, ABD'nin 11 Eylül saldırısının sorumlusu olarak ilan ettiği Usama Bin Ladin'in teslim edilmesi çağırısını, Taliban'ın yok edilmesi için bir bahane olduğunu söylemiştir. Taliban, savaş istememiş, Usama Bin Ladin krizini çözmek için Amerika ile görüşmek istemiştir. Taliban, Afgan halkının gıdaya, yardıma ve barınmaya ihtiyaçlarının olduğunu, savaşı istemediklerini ifade etmiştir. Ancak, her ne kadar Usama Bin Ladin, ABD'nin bu savaşı terörizm adı altında İslam'a karşı açılan savaş olduğunu savunsa da artık çok geçtir. ABD, düğmeye basmıştır. Artık Afganistan sokaklarında savaş hüküm sürmeye başlamıştır. ABD'nin Afganistan operasyonu ile ülke halkı Taliban'ın sıkıyönetiminden kurtulmuştur (Akkurt, 2005: 247).

ABD'nin Afganistan operasyonuna İngiltere'nin dışında birçok ülke (Kanada, Almanya vs) de destek vermiştir. Koalisyon Güçleri yaptıkları operasyonlar neticesinde Taliban rejimini devirmiş ve ülkenin yeniden inşa edilme sürecini başlatmıştır. Bu aynı zamanda uluslararası müdahalenin genişleyen hedeflerine uygun olarak devlet inşası projesini yeniden gündeme taşımıştır (Paker, 2016: 90_91). Afganistan'daki müdahale öncesi işleyen devlet yapısı başarısız devlet olarak tanımlanan niteliklere uymaktadır.

Müdahale sonrası ABD öncülüğünde, bir başka örneğinin daha sonra Irak'ta görüldüğü üzere, dış müdahale ile devlet inşası aşamasına geçilmiştir (Doğan, 2016)

11 Eylül saldırısından sonra Usama Bin Ladin olaylara bağlantısının olmadığını açıklamıştır. Usama Bin Ladin Afganistan'daki Taliban yönetimi ile ortak hareket ediyordu. Usama Bin Ladin ve Taliban arasındaki anlaşma, Amerika'nın Afganistan üzerindeki hareket tarzını belirlemiştir. Taliban ve El-Kaide örgütlerini yok etmek amacıyla Afganistan'a operasyon düzenleyen ABD, bu saldırı sonucunda Orta Asya ve Kafkaslar'a açılarak elinde nükleer güç bulunduran üç ülkeye Çin, Hindistan ve Pakistan öte yandan da Rusya'ya komşu olmuştur. Geleceği potansiyel gücü olarak saydığı Çin'i yakın takibe almaya başlamıştır. Rusya ile Çin'in etkinliğini azaltan ABD önemli bir prestij sağlamıştır (Akkurt, 2005: 227).

11 Eylül olayları, ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesine, beş yaşındaki Taliban hükümetinin 2001 sonbaharında düşmesine yol açmıştır. Taliban'ın düşüşüyle Hamid Karzai başkanlığındaki Afganistan geçici hükümeti iktidara gelmiştir. Afganistan'da bağımsız ve çoğulcu medyanın ilerlemesi için 3-5 Eylül 2002 tarihinde UNESCO ve Afganistan Geçici Hükümeti girişimiyle ve bazı batılı haber ajanslarının katılımıyla Kabil'de "Hızlandırılmış Uluslararası Seminer" gerçekleştirilmiştir. Bu seminer Afganistan'da medya sektörünün ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Gerçekleştirilen seminerde yeni Afgan Anayasasında yayınlanan Basın Kanunu'yla (9 Mart 2002) alakalı çok önemli konular tartışılmıştır ve Afganistan medyasının durumunun iyileştirilmesi için eleştiri, öneri ve çözümler sunulmuştur. Ocak 2004'te Loya Jirga tarafından belirlenen basın kanunu 26 Ocak 2004'te Cumhurbaşkanı Hamid Karzai tarafından onaylanmış ve Afganistan yeni anayasasında 34. maddede yer almıştır (Akbari, 2007). Bu madde;

"İfade özgürlüğüne dokunulamaz. Her Afgan, anayasanın hükümlerine uygun olarak söylem, yazı, görüntü ve başka yollar ile görüşlerini açıklama hakkına sahiptir. Her Afgan, yasa hükümlerine uygun olarak devlet memurlarına önceden bildirimde bulunmadan herhangi bir hususu basma ve yayınlama hakkına sahiptir. Matbaalar, radyo ve televizyon, basın yayıncılığı ve diğer kitle iletişim araçları ile ilgili hükümler yasalarla düzenlenecektir." (Anayasa, 2004).

2.2. 11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN'DA ÖZGÜR MEDYANIN DOĞUŞU

2001'de Taliban'ın iktidardan düşüşünden sonra Afganistan medyasında yeni bir sayfa açılmıştır. Radyo ve televizyonun devlet tekelinden kurtarılması, basın eşi benzeri görülmemiş özgürlüğe kavuşması, medyanın iş kalitesi açısından ilerlemesi ve çeşitli tekniklerin gazetecilik faaliyetlerinde kullanılmasıyla dönemin altın çağının başlangıcı olmuştur. 11 Eylül'den sonra Taliban'ın düşüşüyle demokratik seçimlere kadar Hamid Karzai başkanlığı altında geçici bir hükümet (AIA) kurulmuştur. Yıllarca sessiz kalan ve teknolojik olarak gelişemeyen Afganistan'da çeşitli kitle iletişim araçları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yazılı basın gelişmiş ve daha çok ivme kazanmıştır. Görsel, işitsel, elektronik medya (web siteleri ve bloglar) ve haber siteleri tüm gücüyle hizmet ve bilgi aktarmaya başlamıştır (Hamidi Resa, 2016: 25_26)

Tarihin belli dönemlerinde Afganistan medyası sadece bir sayfaya aktarılmıştır ve medya faaliyet alanı daralıp özgürlüğünü kaybetmiştir. Ancak 2001'den sonra, her gün artan güvenlik sorunlarına ve tehditlerine rağmen, medya faaliyetleri gelişmiştir. Afganistan medyası, finansal bağımlılık ve belirsiz finansal kaynaklara rağmen 20 yıl boyunca faaliyetlerini sürdürmüştür. Medya, değişen anayasal düzende, kitle iletişim araçları için getirilen kural ve düzenlemeler ışığında olabildiğince gelişmiştir. 2009'da Özgür Medyayı Destekleme Derneği (NAİ), Afganistan'daki kitle iletişim araçlarının sayısına ilişkin veriler yayınlamıştır; yayınlanan bu rapora göre, 53 görsel medya (televizyon), 109 işitsel medya (radyo), 17 haber ajansı, 34 gazete, 506 basılı dergi (haftalık ve aylık) ve toplam 719 kitle iletişim aracının 2009 yılında Afganistan'da var olduğu kaydedilmiştir. Bu istatistikler, Afganistan'daki medyanın durumunun en azından nicelik bakımından bölgedeki birçok ülkeden (Iran, Özbekistan) daha iyi olduğunu göstermiştir (Hamidi Resa, 2016: 26).

Geçici Hükümet Döneminde Afganistan Basınının Özellikleri

- 1- Basının bu dönemdeki en büyük özelliği, kitle iletişim araçlarının sayısının önemli ölçüde artmasıdır. Afganistan'da hiçbir dönemde bu kadar yayın çıkarılmamıştır.
- 2- Afganistan'da yayınların artması çok sayıda gencin ilgisinin basına yönelmesini sağlamıştır. yine bu dönemde basın alanında deneyimli ve profesyonel kadro sıkıntısı yaşanmıştır.

- 3- Bu dönemin basını, mali açıdan sivil toplum kuruluşlarına bağlı denilebilir. Bu bağımlılık, bu tür yayınların yardım kaynaklarının taleplerine ve ideolojilerine daha fazla dikkat etmelerine neden olmuştur.
- 4- Gazetecilik mesleği bazı gazeteciler tarafından meslek ve sosyal sorumluluk olarak değil sadece maddi gelir kaynağı olarak görülmüştür.
- 5- Özel yayınlardaki mali bağımlılık eleştiri ruhunu yok etmiştir. Bu yayınlar mali kaynakların yanlışlarını görmezden gelip, eleştiri oklarını farklı taraflara yönlendirmiştir.
- 6- Bu dönemde yayınların çoğu tek dilde (Farsça veya Peştuca) çıkarılmıştır.
- 7- Afgan basınında İngilizceye bir veya birden fazla sayfa ayrılması ve bu dönem basınında İngilizce kelimelerin kullanımının artması endişe yaratmıştır.
- 8- Bu dönemin basını, muhalefeti kabul etmekten çok ortadan kaldırmakla ilgilenmiştir. Bu yöntem, ülke basınının otoriter ve faşist rejimlere bel bağladığı dönemlerin yanlış yöntemlerini hatırlatmıştır.
- 9- Geçici hükümet dönemi basınının bir diğer önemli özelliği de ülkenin başkentinde ve diğer illerinde kadınlara özel yayınların artması olmuştur (Naderi, 2007: 37-41).

2.2.1. Hamid Karzai Dönemi ve Afganistan Basını (2001-2014)

Taliban döneminde Afganistan'daki medya kuruluşlarının sayısı onu geçmemiştir. Taliban'ın propaganda platformu olan 'Şeriat' adlı bir radyo istasyonu ve buna ek olarak dört basın organı yayın yapmıştır. Yayın yapan araçlar, Taliban'ın dini propagandası, konuşmaları ve savaş şarkılarını paylaşmıştır. Televizyon ve fotoğraflar dini olarak uygun görülmediği için Taliban tarafından yasaklanmış ve halkın bunları kullanmaları suç sayılmıştır. İnsanlar internete yabancı kalmıştır ve Afganistan'da internet servis sağlayıcıları yer almamıştır. Taliban'ın düşüşünden sonra, Karzai 13 yıl sürecek olan iktidarı ele geçirdikten, teslim ettiği zamana kadar; ülkedeki medya sayısı yaklaşık 1300'e ulaşmıştır. Bu, Afganistan medyasına yılda ortalama 100 medya kuruluşunun eklendiği anlamına gelmektedir. Halkın büyük çoğunluğu internete erişim sağlamıştır. 2014 yılına gelindiğinde sosyal medya yaklaşık iki milyon kullanıcıyla aktif olarak kullanılan bir mecra olmuştur. Basın ve gazetecileri savunmak için birkaç sivil toplum örgütü kurulmuştur. Aynı zamanda Afganistan bir basın yasasına sahip olmuştur. Bu yasa,

eksiklerine rağmen bölgenin en iyi yasası olma özelliğini korumuştur. Bu arada, Karzai'nin iktidarının son zamanlarında, cumhurbaşkanının imzasını bekleyen ve meclis tarafından onaylanan “bilgiye erişim hakkı” ile ilgili bir yasa da çıkarılmıştır.

İfade özgürlüğünü desteklemek ve teşvik etmek, uluslararası toplumun Afganistan'a ve Karzai hükümetine, mali ve askeri yardımda bulunmasının temel koşullarından biri olmuştur. Birçok kişi, Karzai hükümetini ifade özgürlüğünü desteklemeye iten şeyin uluslararası toplumun baskısı ve gözetimi olduğuna inanmaktadır. Karzai döneminde uluslararası toplum, medyaya ve ifade özgürlüğüne maddi ve manevi açıdan hizmet etmiştir. Karzai'nin yönetiminin ilk zamanlarında, Afganistan'a kapsamlı, küresel mali yardım gelmiştir ve özgür medya da bu yardımın bir kısmından yararlanmış. Birçok medya kuruluşu bu mali yardımla faaliyet göstermeye başlamıştır. Diğer birçok medya kuruluşu da bağışlardan yararlanıp hayatta kalmıştır. Afganistan'da ifade özgürlüğünün yaygınlaşmasına uluslararası toplumun bir diğer katkısı da manevi destek olmuştur. Bu toplumlar, Hükümetin ülkedeki her alanda gerçekleştirilen faaliyetlere yardım ederken bu yardımın hükümetin ifade özgürlüğüne destek olması koşuluna bağlamıştır. Fakat Karzai hükümeti bazı durumlarda medyayı kontrol etmek için dolaylı yöntemler kullanmıştır. Hükümet, medya ihlallerini araştırmak için bir komisyon kurmuştur. Hatta bazı medya savunucuları, bu komisyonu medyaya karşı dava açtığı için kınamıştır. Bu kınamalar ve eleştiriler, Başkan Karzai'nin gazetecilere yönelik soruşturmalara son verilmesi emrini vermesine neden olacak kadar tırmanmıştır (Haft-e Sobh G.: 2014).

2013 yılında, ‘Sınır Tanımayan Gazeteciler’ tarafından her yıl yayınlanan basın özgürlüğüne sahip ülkeler listesinde Afganistan 179 ülke arasında 128. sırada yer almıştır. Uzmanlar, Afganistan'ın gelişen ve genişleyen basınının gelecekte başka birçok sorunla uğraşmak zorunda kalacağını söylemiştir (Deutsche Welle Dari, 2014)

Aralık 2001'de Afganistan'da ABD önderliğindeki Sonsuz Özgürlük Operasyonunun ardından, Almanya'nın Bonn şehri, Afganistan liderlerinin geçici hükümetin başına geçecek kişiyi seçmek için bir araya geldikleri bir konferansa ev sahipliği yapmıştır. Bu konferans sonucunda Hamid Karzai Afganistan'ın Geçici Hükümetinin Başkanı olarak seçilmiştir ve daha sonra 2004 seçiminde cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bonn Konferansı'nın ardından Geçici Yönetim'in kurulmasıyla birlikte ülkede yeni bir basın yasası yürürlüğe girmiştir. Yeni basın yasası, radyo ve televizyonu devlet tekelinden çıkarmış ve Afganistan vatandaşlarına özel radyo, televizyon ve film yapım şirketleri kurma izin vererek yeni bir imkân sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Afganistan'ın geçmiş anayasalarında, basın kanunu tek taraflı avantajlarla yürütülmüştür. Aydınlar, yazarlar, gazeteciler ve basın sektöründe çalışanlar, yeni basın yasasını eksikleri olan bir yasa olarak görmüşlerdir. Bu kanunda ifade özgürlüğünün bazı durumlarda kısıtlandığına dair yorumlar yapılmıştır. Bazı uzmanlar uluslararası standartlara uygun başka bir kanunun bu kanunla değiştirilmesini talep etmişlerdir. Yeni basın yasasının çıkmasından sonra ülkedeki medya, en azından nicelik olarak önemli ölçüde büyümüştür (Naderi, 2007: 34_35).

Partaw Naderi (2007:35) bu döneme ait yayın türlerinin şu şekilde sınıflandırmıştır:”

1. *Devlet yayınları*
2. *Cihatçı Tanzim (örgütlerin) yayınları*
3. *Örgütlerin ve siyasi partilerin yayınları*
4. *Yurt içi sivil toplum kuruluşlarının yayınları*
5. *Dünya yardım kuruluşlarının yayınları*
6. *Birleşmiş Milletlere ait kuruluşlarının yayınları*
7. *Sivil kurumların yayınları*
8. *Bağımsız gazeteciler tarafından yayınlanan özgür yayınlar*
9. *ISAF (International Security Assistance Force) Yayını*
10. *Büyükelçilik yayınları*
11. *Etnik Şuraların yayınları”*

2.2.2. Eşref Gani'nin Dönemi ve Afganistan Basını 2014-2021

2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden ve yetkinin Eşref Gani'ye devredilmesinden sonra Afganistan bir yönetim kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Güvensizliğin yayılması ve yolsuzluğun devam etmesi, uluslararası yardımcılardan ve bağışçıların yönetime karşı güvensizlik hissetmesine ve bağışlarını geri çekmesine sebep olmuştur. Eşref Gani yönetiminde bulunduğu sırada kitle iletişim araçlarına uluslararası toplum yardımı azalmış,

yardım alanların sayısı Başkan Karzai'nin yönetimine göre ciddi şekilde düşmüştür. 2009 yılında kabul edilen Kamu Medyası Kanunu ülkede halen yürürlükte olmasına rağmen, resmi ve pratik olarak daha az kullanılmıştır. Ulusal ve hizmet aracı haline gelmesi planlanan Afganistan'ın devlet radyo ve televizyonu Gani döneminde de hükümet kontrolünde kalmış ve yönetilmiştir. Bilgiye erişimdeki kısıtlamalar ve gazetecilere yönelik şiddet devam etmiş ve özellikle uzak illerde faaliyet gösteren gazetecilerin güvenliği sağlanamamıştır.

Hamid Karzai dönemine oranla Eşref Gani döneminde basın özgürlüğü çok sınırlandırılmıştır. Profesyonel gazeteciler ve toplum üzerinde etkili olan medya halkın ve ulusal çıkarların yararını gözetme konusunda gerekli olgunluğa erişememiştir. Medya kuruluşlarının ticari hedefleri, kültürel değer ve hedeflerden üstün tutulmuş ve ticari hedef gözetmeyen medya kuruluşlarını destekleyen dernek ve kurumlar şimdiye kadar meşruiyet ve otorite kazanamamıştır. Bu kurumların faaliyetlerine ilişkin olumsuz tavır ve tutumlar devam etmiştir. Bunun nedeni ise savunulan medya kuruluşlarının faaliyet türlerinde yatmaktadır. (Hamidi Resa, 2016: 30).

Gani döneminde bu kurumlardan bazıları Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) ve projelerin savunucuları haline geldiklerinden dolayı özgür medyayı ve gazetecileri güvenilir kurumlar olarak temsil edememiştir. Bu kurumlar dışında o döneme kadar gazetecileri korumak ve savunmak için resmi bir organ oluşturulmamıştır. Bu durum gazetecilerin daha fazla sansüre uğramasına neden olmuştur. Pek çok medya patronu kendi çıkarları için gazetecilerin maaşlarını az vermiş ve herhangi bir iş güvenliği sağlamadan gazeteciler üzerinde baskı oluşturmuştur. Gazeteci haklarının savunucusu olduklarını iddia eden kurumlar, bu iddialarını gerçekleştirmek için kapsamlı bir çalışma yapmamışlardır. Bu kurumlar çoğunlukla soy, dil ve kişisel ilişkiler alanında ayırım yapmıştır. Eğitim gezileri, maddi ve manevi faydalar için fırsatları ayırım yaptıkları insanlara küçük organizasyonlarında yer vermişlerdir. Bu durumlar, gazetecilerin bu kurumlara karşı giderek daha güvensiz hale gelmesine neden olmuştur (Hamidi Resa, 2016: 31).

Nai kurluşu, Eşref Gani hükümetindeki ifade özgürlüğünün durumunu ile Hamid Karzai'nin 13 yıllık iktidarını karşılaştırmıştır. Karzai dönemine göre Eşref Gani hükümetinin medyaya yaklaşımının iyi olmadığı açıklamıştır.

Eşref Gani döneminin Hamid Karzai dönemine oranla basın alanına medyaya yaklaşımının iyi olmaması sebepleri aşağıdaki gibidir;

- 1- Gazetecilerin soru sormasının engellenmesi,
- 2- Eşref Gani'nin basın mensuplarına hakaret etmesi,
- 3- Milli Güvenlik Kurulu'nun emriyle gazetecilerin tutuklanması,
- 4- Basılı medyanın vergilendirilmesi,
- 5- Bazı gazetecilerin Cumhurbaşkanı korumaları tarafından dövülmesi,
- 6- Hükümet tarafından bazı medyaların Sansür edilmesi,
- 7- Bilgi yayması korkusuyla bazı sözcülerin görevden alınması,
- 8- Basınla alakalı kanun çıkarılıp ona önem verilmemesi.

Ancak Hamid Karzai'nin 13 yıllık iktidarı döneminde böyle bir davranış görülmemiş varsa da çok nadir olmuştur.

Eşref Gani döneminde basının geliştiğini gösteren durumlar aşağıdaki gibidir;

- 1- Bilgiye erişim yasasının imzalanması,
- 2- Bilgiye erişim yasasını uygulamak için bir izleme komisyonu kurulması,
- 3- Gazetecilerin güvenliği için ortak bir komitenin kurulması,
- 4- Gazetecilere yönelik şiddet vakalarını araştırmak için bir komite kurulması,
- 5- Kadın gazetecilerin bu dönemde yüzde 12 artması (Nai, 2014).

Uluslararası Gazetecileri Koruma Komitesi (CPJ), çeşitli raporlarında, Afganistan'da 20 yıllık büyük başarıya sahip olan basın çalışmalarının tehlikede olduğunu bildirmiştir. Afganistan'da 20 yıllık ifade özgürlüğünün temelini Taliban'ın yükselişiyle birlikte çökmekte olduğunu doğrulamıştır (BBC, 2021).

2.3. AFGANİSTAN BASININDA YAŞANAN 20 YILLIK GELİŞMELER (2001-2021)

Afganistan'daki medya sektörü, Taliban hükümetinin devrilmesinden bu yana önemli ölçüde gelişmiştir. Ancak politikacıların gazeteciler ve medya üzerindeki etkisine yönelik saldırılar bu medya gelişimini tehlikeye atmıştır. 2001'de Taliban, ABD liderliğindeki güçler tarafından devrildiğinde, savaşın parçaladığı Afganistan'ın medya yok olmuştur. Taliban, 1996 ve 2001 yılları arasındaki yönetimi sırasında Afganistan'ın

tüm medyayı yasaklamıştır. Bir istisna, Taliban yönteminin sözcüsü olarak yalnızca dini programlar ve fermanlar yayınlayan *Radjo Şeriat* olmuştur. Televizyon izlemek veya müzik dinlemek suç olarak kabul edilmiştir ve bunları yapanlar cezalandırılmıştır. Afganistan'ın kitle iletişim altyapısı yok edilmiştir. Ancak 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'a müdahalesinden sonra medya yeniden doğmuştur. Afganistan'ın yeniden inşası için büyük miktarda yabancı yatırım harcanmıştır. Bu da basın, radyo ve televizyonun gelişmesini sağlamıştır.

İfade özgürlüğü ve basın özgürlüğü, dünyadaki demokrasinin iki hayati unsurudur. 2001 yılından sonra Afganistan basınında ve gazeteciliğinde yeni bir dönem başlamıştır. Gazetelerin ve dergilerin yanında kitaplar da yayımlanmıştır. Gazeteciler, yazarlar ve sanatçılar, unutulmuş Afganistan toprağından, umut dünyasına girmiştir. Genç gazeteciler, yazarlar, sanatçılar ve eğitimciler için gelişmelerin önü açılmıştır. Son 20 yılda (2001-2021) Afgan gençler, basın ve gazetecilik alanına büyük bir ilgi göstermiştir. Afganistan'da basın özgürlüğü ve medyanın varlığı çarpıcı bir şekilde genişlemiştir. Bu şüphesiz 2001'den sonra Afganistan için bir başarı olarak kabul edilmiştir. Afgan basını, bölgedeki diğer birçok ülkeden daha fazla özgürlüğe sahip olmuştur.

Bu konuyla ilgili Akademisyenler ve gazetecilere (Mart-Mayıs 2022) yöneltilen sorulardan çıkarılan genel yargı da şu şekildedir:

2001'den sonra çıkarılan Afganistan basın yasasının basın ve ifade özgürlüğü için iyi avantajları olmuştur. Basın kanunu gazetecilere uygun bir çalışma alanı açmıştır. Afganistan'da 2001'den sonra değişen yönetimle birlikte çıkarılan basın yasası bölgede en demokratik yasa olarak tanımlanmıştır. Son yirmi yılda Afganistan'daki diğer gelişmelerle birlikte, ifade özgürlüğü ve medyanın gelişmesi konularında önemli ölçüde yol kat edilmiştir. Bu gelişmeler, Afganistan'ın en büyük başarılarından biri olmuştur. Medyayı düzenleyen yasa ve yönetmelikler, komşu ülkelere ve bölgelere oranla daha çok özgürlüğe sahipti. Afganistan'da Bilgi Edinme Hakkı Yasası, yapısı ve tasarımıyla uluslararası geçerli kanunlardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu kanun diğer ülkelerin kanunlarıyla karşılaştırıldığında güçlü bir konumda yer alamamıştır.

2.3.1. Basın Alanındaki Yasal Gelişmeler

Afganistan'ın ilk anayasasının 1301 H/1922'de Kral Emanullah Han döneminde kabul edilmesinden iki yıl sonra, ilk basın yasası kabul edilmiştir. 31 Aralık 1924 yılında çıkarılan bu kanun, çok detaylı ve eksiksiz bir kanun olmamasına rağmen basın alanında bir kanun yürürlüğe girmiştir. İkinci basın yasası 1 Ocak 1951'de, üçüncü basın yasası 9 Aralık 1964'te onaylanmıştır. 1964'te kabul edilen basın kanunu bu tarihten sonra sürekli olarak değiştirilmiştir fakat temelde büyük bir fark olamamıştır. Benzer şekilde, 1987, 1994, 2001, 2004 ve 2006 yıllarında basın-yayın için yeni yasalar çıkarılmıştır. 2007'de hazırlanan ve 11 bölüm, 53 maddeden oluşan basın yasası Afganistan Parlamentosu'nda tartışılıp onaylanmıştır. Ama bazı sebepler ile Afganistan senato üyeleri ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmamıştır (Bakhtari, 2008: 3-4).

Bu basın yasası 31 Eylül 2008 tarihinde Millet Meclisi'nin üçte iki oy çoğunluğuyla kabul edilerek imzalanmak üzere cumhurbaşkanlığına gönderilmiştir. Ancak bazı maddelerindeki tutarsızlıklar nedeniyle bu yasa Afganistan Yüksek Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Bu kanunda tartışmalı konulardan biri de Yargıtay'ın anayasaya aykırı bulduğu ve onaylamadığı “Afganistan'ın Ulusal Radyo ve Televizyonu başkanının güvenoyu” meselesi olmuştur ve bu madde Millet Meclisi tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Bu maddenin kaldırılmasıyla söz konusu yasa 6 Temmuz 2009'da Başkan Karzai tarafından kabul edilmiştir. Bu basın yasası ile önceki yasalar arasındaki temel fark, medyanın hak ve yükümlülüklerinin oluşturulması ve daha fazla açıklanması olmuştur (Hamidi Resa, 2016: 34).

Afganistan basın yasasının ilk maddesinde: "Anayasa'nın 34. maddesi uyarınca ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. maddesi gözetilerek, düşünce ve ifade özgürlüğünün sağlanması ve ülkedeki kitle iletişim araçlarının faaliyetlerini düzenlemek amacıyla kanunlaştırılmıştır." İfadesi yer almaktadır (Afganistan Anayasası, 2004).

2013'te Afganistan basın yasası bir dizi değişiklikten sonra Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. Başkanlığını Enformasyon ve Kültür Bakanı'nın yaptığı Medya İhlalleri Komisyonu'nun kurulması, Medya Komisyonu'nun bazı yetkilerinin bu komisyona devredilmesi ve üyelerinin bir ücret karşılığında çalışması değişiklik olarak kabul edilmiştir.

2004 Afganistan Anayasasının 34. maddesinde ifade ve basın özgürlüğü şöyle ifade edilmiştir: “İfade özgürlüğü dokunulmazdır. Her Afgan, bu Anayasanın hükümlerine uygun olarak, söylem, yazı, görüntü veya diğer yollarla görüşlerini ifade etme hakkına sahiptir. Her Afgan, yasaya uygun olarak, materyalleri önceden devlet yetkililerine bildirimde bulunmadan basma ve yayınlama hakkına sahiptir. Matbaalar, radyo ve televizyon, basın yayıncılığı ve diğer kitle iletişim araçlarına ilişkin hükümler kanunla düzenlenir” (Afganistan Anayasası, 2004)

Afganistan basın yasasının 11 bölümü aşağıdaki gibidir:

1. Genel Kurallar
2. Haklar ve Yükümlülükler
3. Basılı Medyanın Kurulması
4. Kitleli Elektronik Medyanın Kurulması
5. Kitle İletişim Araçlarının Finansal Kaynakları
6. Matbaa ve Kültürel Kurumlarının Kurulması ve Kuruluş Hakkı
7. İmtiyazların, Koşulların ve Yükümlülüklerin Sahibi
8. Genel Müdür, Koşulları ve Sorumlulukları
9. Yüksek Medya Konseyi
10. Üretim, Yayımları ve Yayımları Yasak Olan Eser ve Materyaller
11. Çeşitli Kurallar

Afgan Basın Kanunu'nun 2. maddesi, bu kanunun amaçlarını altı bentte açıklamıştır:

- 1- Düşünce ve ifade özgürlüğü hakkının korunması ve güvence altına alınması.
- 2- Gazetecilerin haklarını korumak ve özgür medya faaliyetinin koşullarını sağlamak.
- 3- Kitleli, özgür, bağımsız ve çoğulcu basını teşvik etmek ve geliştirmek.
- 4- Söylem, yazı, çizim, resim, teybe kayıt, alegori (gösterge), hareket ve diğer ilmî, edebî, sanatsal ve basın-yayın.
- 5- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde kayıtlı ifade özgürlüğü ilkesi ve kitle iletişim araçlarının kutsal İslam dininin ilke ve kurallarına uygun olarak gözetilmesi.

6- Kitle iletişim araçlarının, ülkede doğru haber, bilgi, eğitim, öğretim, bilim ve kültürün gelişmesi ve halkın görüşlerinin standartlara, ilke ve değerlere uygun olarak yayınlanmasında etkin bir araç olabilmesi için sağlıklı gelişmesine yardımcı olmak gazeteciliğin değerlerini (dürüstlük, tarafsızlık ve denge) yansıtır.

Söz konusu yasanın 3.maddesinin 2. bendinde medya organları kamusal ve özel olarak ikiye ayrılmıştır:

Kamusal medya: Kamuya ait olan ve devlet, reklamların yayınlanması ve hizmet sunumunun yapıldığı tarafından finanse edilen medyadır.

Özel Medya: Gerçek kişilere, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel kuruluşlara ait olan ve onlar tarafından finanse edilen medyadır.

Yasanın 4.maddesinin 2. bendinde devletin kitle iletişim araçlarının özgürlüğünü destekleme konusu şöyle ifade edilmiştir: “Devlet, kitle iletişim araçlarının özgürlüğünü destekler ve güçlendirir. Hükümet veya devlet daireleri de dahil olmak üzere hiçbir gerçek veya tüzel kişi, haber veya bilgi medyasının serbestçe çalışmasını yasaklayamaz, cezalandıramaz, sansürleyemez veya kısıtlayamaz veya kitle ve bilgi medyasının işlerine ve yayınlarına başka bir şekilde müdahalede bulunamaz. Fakat bu faaliyetler kanunun hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilecektir”.

Basın yasanın 3. bölümünde basılı medyanın kurulmasını anlatan 10. madde bentten oluşmuştur:

1. Afganistan vatandaşları, siyasi partiler, sosyal kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, yabancı ülke sığınmacıları ve devlet daireleri bu Kanun hükümlerine göre yazılı basın kurabilirler.
2. Afganistan'daki dış siyasi misyonlar, diplomatik standartlara uygun olarak haber bültenleri yayınlayabilir.
3. Uluslararası ve hükümetler arası kuruluşların temsilcileri, görev yaptıkları alanlarda, ilgili bakanlık ve kurumları bilgilendirdikten sonra, bilimsel araştırma ve yayıncılıkla alanlarında geçici ve geçici olmayan yayınlar dağıtabilir.
4. Raporlar ve bilimsel araştırmalar, ilgili bakanlık ve kurumlardan önceden haber alınarak yapılmalıdır.

5. Kanun hükümlerine göre kurulmuş yabancı sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar), müdürü Afgan uyruklu ise, Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'nın (ENK) iznini aldıktan sonra kendi çalışma alanlarında geçici ve geçici olmayan yayınlar yapabilirler.

Bu Kanunun 3. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen yazılı basın, kaydolmaksızın kurulabilir ve yayınlanabilir. Yayın tescilden önce yayınlanmışsa, lisans sahibi bu Kanun hükümlerine göre yayını iki hafta içinde tescil ettirmekle yükümlüdür.

Afganistan'ın basın yasası, ülkenin anayasasına uygun olarak, medyayı yönetmek için ona geniş haklar tanımıştır. Anayasa, Afgan vatandaşlarının yasalara uygun olarak önceden hükümet yetkililerine içerik hakkında bilgi vermeden, yayınlama hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Afgan Basın Kanunu'na göre tüm Afgan vatandaşları ve kurumları Bilgi ve Kültür Bakanlığı'na kayıt yaptırarak faaliyetlerine başlayabilirler. Yasaya göre, gazete, dergi vb. yayımlandıktan sonra iki haftaya kadar kayıt yaptırmak şartıyla, yazılı basına kayıttan önce basıma başlama izni verilmiştir. Afganistan Basın Yasası, özel basının özgürce çalışmasına izin vermiştir. Afganistan basın yasasının temelinde ifade özgürlüğü vardır. Basının korunması ve güvence altına alınması bu kanunun amaçlarında belirtilmiştir. Bu 20 yıllık süreçte Afganistan'ın basın yasası, halkın bilgiye erişim hakkına saygı duymuştur. Kişilerin bilgi edinme hakkını da bu kanun hükümleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu yasalar çerçevesinde Afgan basını da halka katkı sağlamıştır.

Afganistan'ın kitle iletişim yasası, ifade özgürlüğünü ve bilgiye erişim hakkını güvence altına almasına ve medyanın oluşturulmasını ve kurulmasını kolaylaştırmasına rağmen, gazetecilerin işlevlerini tam olarak yerine getirebilmesi için eksiksiz ve yeterli bir yasanın varlığından söz edilemez. Fakat Afganistan'da çıkarılan bu yasa komşu ülkelere oranla daha fazla olanaklara sahiptir. Bu yasa uygulanırken problemler de yaşamıştır. 11 Eylül'den sonra bu 20 yıllık süreçte Afganistan'da basın gelişmeleri kapsamında yapılan basın yasası uygulanırken yaşanan problemler, akademisyenler ve gazetecilerle yapılan görüşmeler Mart- Mayıs 2022) neticesi de aşağıdaki gibidir:

- Devlet makamları ve yetkili kişiler tarafından bilgiyi rehin alınması, hükümet ve milletvekilleri tarafından basın kanunu ve diğer kanunların sistematik ihlalleri devam etmesi,

- Afganistan’da çoğu medya kuruluşu ve hükümet yetkilisi çıkarılan yasaya ayak uydurmak yerine kendi kurallarını uygulaması,
- Yasadışı faaliyetler gösteren medya kuruluşları cezalandırılmaması,
- Ülke genelinde birçok gazeteci hükümet yetkilileri tarafından darp edilmesi ve basın yasasına uyulmaması nedeniyle gazeteciler korunamaması,
- 2014 yılına kadar Afganistan bilgiye erişim ile ilgili bir yasaya sahip olamaması,
- Bazı gazetecilerin yeterli ve profesyonel kapasitelerinin olmaması,
- Gazeteciler, bazı aşırılık yanlısı gruplar ve yerel güçlü kişiler tarafından kendileriyle alakalı bazı haberlerin yayılmasını engellemek için tehdit edilmesi,
- Afganistan resmî kurumlarında doğru bilgi verme kültürünün ve duygusunun olmaması,
- Ülkede bitmeyen savaşılarından dolayı gazetecilerin can ve mal güvenliğini sağlanamaması,
- Uygun farkındalığın olmaması, Gazetecilerin Güvensizliği ve Gerekli siyasi irade eksikliğini olması,

2.3.2. Teknik Gelişmeler

1992’ye kadar Afganistan’da kitle iletişim araçlarında eski Sovyetler Birliği standartları kullanılmıştır ve gazeteler eski model matbaalarda eski yöntemlerle basılmıştır. Bu dönemde dijital sayfa düzeni ve dizgi tekniği gelişmemiştir. Yazılı basın dizgileri elle belli bir düzene sokularak harfleri bir araya getirme anlamına gelen “huruf çini” adlı ilkel bir yöntemle yapılmıştır. 1992’de komünist rejiminin yıkılması sırasında ülkedeki tüm alt yapı tahrip edilmiştir ve kitle iletişim araçları da yok denecek kadar azalmıştır. Ulusal anlamda yayın yapan hiçbir yayın organı kalmamıştır. Bazı bölgelerde ise Pakistan’da çıkartılan gazete ve dergiler dağıtılmıştır.

11 Eylül gelişmelerinin ardından başlayan yeni dönemde, özellikle Afganistan’daki iç savaş yıllarında yabancı ülkelere mülteci olan birtakım insanların yeniden ülkeye dönmesi ile beraber kitle iletişim araçlarında bir takım teknolojik yenilikler gerçekleşmeye başlamıştır. Yeni dönemde yazılı basın modern tekniklerden yararlanarak, dijital ortamda basılmakla beraber, internet sayfaları aracılığı ile tüm dünya okuyucularına ulaşmaya başlamıştır. Son dönemlerde Afganistan’daki tüm medya

organlarının internet sayfasına sahip olması daha geniş kitlelere hitap etme kabiliyetlerini arttırmıştır (Salahshoor, 2013, s. 83_84).

2.3.3. Kadınların Yükselişi

2001 yılından sonra Afganistan'da yeni Anayasanın kabulü ile tüm siyasi ve sosyal yapılarda değişiklikler yapılmıştır. Kadınların birçok iş alanında olduğu gibi siyaset ve basın alanlarına da katılımı artmıştır. Afganistan Anayasasının 83. madde sayesinde, kadınlar parlamento koltuklarının yüzde 27'sinin sahibi olmuştur. 2004 yılında çıkarılan yasaya göre, il ve ilçe şura koltuklarının yüzde 25'i kadınlara ayrılmıştır (Afganistan Anayasası, 2004). Senato'da bulunan 102 sandalyeye oturacak kişilerin 34'ü Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiştir ve bunun %50'si kadınlar için tahsis edilmiştir. Parlamentoda kadınlara ait sandalyeler konusu Afgan Seçim Yasası'nın 51. 52. ve 58. maddelerinde açıklanmıştır (Seçim Yasası, 2004).

2001'den 2021'e kadar geçen sürede Afganistan tarihinde görülmemiş şekilde ilk defa kadınlar yönetimde bu kadar söz hakkına sahip olmuş ve siyasi alanda (Bakan, milletvekili vs.) görev yapmıştır. Afganistan'ın bu anayasası sayesinde Afgan kadınlarına bir önceki yönetimde mümkün olmayan eğitim ve çalışma hakları verilmiştir. Basın-yayın alanlarının genişlemesiyle birlikte Afganistan medyasında kadın çalışan sayısı da gün geçtikçe artmıştır. Special Inspector for Afghanistan Reconstruction (SIGAR) raporuna göre, 2002'den 2020'ye kadar Amerika Birleşik Devletleri, özellikle Afgan kadınları ve kızlarını desteklemek için özel programlar için en az 787,4 milyon dolar harcamıştır. Toplam 9 milyon öğrencinin yaklaşık 3,5 milyonu kız çocuğu (yaklaşık %40'ı) olmak üzere okul eğitimine başlamıştır. 2018 yılına kadar yaklaşık 70.000 kadın eğitim alanında çalışmaya başlamıştır (The Daily Afghanistan, 2021).

2007 ve 2008 yıllarında her yıl iletişim fakültelerinden mezun olan kızlar medya alanında çalışmak isterken bu istek daha sonra azalmıştır. 'Ney'⁷ yetkililerine göre, 2014 yılında Afgan medya çalışanlarının yüzde 20 ila 30'unu kadınlar oluşturmuştur. 4 Ekim 2014 yılında Afganistan Kadın İşleri Bakanlığı'nda, kadınların medyadaki varlığını

⁷'Ney' bir müzik aleti olmakla birlikte kamıştan üretilen ve geleneksel yazı kalemi olan 'Ney' ile sesteştir. Afganistan'da faaliyet gösteren ve özgür medya koruma kuruluşu olan 'Ney' ismini bu kaleminden almaktadır.

desteklemek için yapılan bir toplantıda, Ney kurumunun sorumlusu Sıddıkullah Tevhidi, Kabil, Herat, Mezar-ı Şerif, Kandahar ve diğer büyük şehirlerde yayınlanan 80 televizyon kanalı, 180'den fazla radyo ve yüzlerce basılı yayından sadece 40 medya kuruluşunun baş sorumlusunun kadın olduğunu açıklamıştır (Ehsan, 2014). Bunu dile getirme amacı kadınları bu sektörde daha aktif hala getirmek olmuştur.

Afganistan'da kadın gazetecilerin rolü ve varlığı, 2001 yılında Taliban'ın düşüşünden ve yeni bir hükümetin ortaya çıkışından bu yana artmıştır. Hukuki korumalar ve medyanın açık alanı, kadınları medya faaliyetlerine yöneltmiştir. Medya sektöründe çalışan kadınlar, televizyon ve radyodaki sosyal ve eğlence programlarında genel olarak sunucu olarak görev yapmıştır. 2020 yılında Afganistan'da 96 televizyon kanalı, 190 radyo istasyonu ve 1.500 yazılı basın kuruluşu olmasına rağmen sadece 10 medya kuruluşunda kadınlar liderlik etmiştir (Yusufi, 2020).

Mart 2022- Mayıs 2022 yılında Afganistan'daki akademisyen ve gazetecilerle 11 Eylül sonrası kadınlara verilen hakların basın sektöründeki durumu ile ilgili yaptığım röportaja göre: Son yirmi yılda, Afganistan'da medya kuruluşlarının sayısındaki artış, ülke basınının tarihinde benzeri görülmeeyen bir artış olmuştur. Aynı şekilde, medya kuruluşlarında çalışan kadınların sayısının artması, bazı açılardan onların yaşamlarıyla ilgili konuları medyaya yansıtması çok dikkat çekici olmuştur. Medyada kadın gazeteci ve çalışan sayısının artması, 20 yıllık cumhuriyetin kadın hakları bağlamında büyük bir başarı en görkemli dönemlerden biri olmuştur. Kadın gazeteciler üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış ve kadınların yönetiminde kadınları destekleyen birçok medya kuruluşu oluşturulmuştur. Hem de bu dönemde kadınlar eğitim ve çalışma hakkına kavuşmuştur. Kadın çalışanların sayısının artması Afganistan'ın geri kalmış toplumunda büyük bir sosyal figür olarak kabul edilmiştir çünkü ülkede yaşanan hiçbir dönemde bu çapta bir gelişme görülmemiştir.

Yeni hükümetin kuruluşu ve değişen yasalar sayesinde büyük haklara sahip olan kadınların, bu 20 yıllık sürecin başlarında medya sektörüne olan ilgisi, sürecin sonlarına doğru oldukça azalmıştır. Bunun sebebi ise Eşref Gani döneminde artan gazetecilerin can güvenliği sorunu olmuştur. Hamid Karzai döneminde kadınlar bu sektörde daha çok istihdam edilmiş ve yöneltmiştir.

2.3.4. Dil Çeşitliliği

Afganistan Anayasasının 16. maddesine göre Darice ve Peştuca Afganistan'ın resmi dilleridir ve bölgelerindeki etnik grupların nüfusuna göre Özbekçe, Türkmence, Peşeyice, Nuristani, Baluçi ve Pamirice dilleri üçüncü resmi dil olmuştur. Kanuna göre Devlet, Afganistan'da konuşulan tüm dilleri güçlendirmek ve geliştirmek için etkili programlar tasarlar ve uygular. Basın ve kitle iletişim araçları ülkedeki tüm yaygın dillerde yayın yapmakta özgürdür (Afganistan Anayasası, 2004).

Devlet Gazeteleri Başkanlığı ilk kez 2012 yılında Bilgi ve Kültür Bakanlığı'nın teşkilatı altında kurulmuştur. Bundan önce, devlete ait gazetelerin her biri bağımsız bölümler olarak faaliyet göstermiştir. Başlangıçta, Devlet Başkanlığı gazeteleri beş gazete (*Anis*, *İslah*, *Hiwad*, *Kabil Times* ve *Vatandaran*) *Anis* adlı bir dergiden oluşmuştur. 2016 yılında uygulamaya konulan yeni bir planla *Vatandaran* gazetesi *Vatandaran* dergisine dönüştürülmüştür. 2016 yılının başından 2021'e kadar ayda beş dilde (Özbekçe, Türkmence, Balucca, Peşseyi ve Nuristani) dergi yayınlamıştır (Başkanlığı Devlet Gazeteleri, 2021). Ülkede Peştuca ve Darice'den sonra Özbekçe en çok konuşulan dil olmuştur.

Özbekçe dilinin Afganistan medyasında kullanımı yaklaşık 50 yıllık bir geçmişe sahiptir. Afganistan'da Taliban sonrası yeni hükümetin kurulmasından sonra, Özbekçe yayınlar Afganistan medyasında öncelik sıralamasında üçüncü sırada yer almıştır. Özbek dili, 20 yıllık süreçte devlet yayınlarında ve medyada daha fazla öne çıkmıştır. Afganistan Ulusal Radyo ve Televizyonu her gün yarım saat Özbekçe yayın yapmaya devam etmiştir, ancak Afganistan'daki Özbekler, Afganistan Ulusal Radyo ve Televizyonu çerçevesinde bağımsız bir Özbekçe radyo ve televizyon istasyonu kurulmasını talep etmiştir. Yıllar geçtikçe, Afganistan özel medyasında Özbekçe yayınlar genişlemiştir. *Bator* ve *Almas* adlı özel TV'nin yayınları Özbekçe olmuştur. *ATV*, *Noor*, *Rah-e Farda*, *Arzu*, *Birlik*, *Bek* gibi diğer TV kanalları ve Afganistan'ın Kuzey illerindeki ondan fazla radyo istasyonu da Özbekçe yayın yapmaktadır. Bazı devlet kurumlarının basın ofisleri de Özbekçe bilgi vermeye başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı Sarayı Basın Bürosu bu alanda öncü olmuştur. Afganistan Özbekleri bu 20 yıllık süreçte anadilde eğitim, Özbek dilinde medya faaliyetleri ve demokratik değerlere ve insan haklarına dayalı yeni bir hükümetin kurulmasıyla sivil toplum kuruluşlarını açma hakkından yararlanmışlardır (Koken, 2020).

2.3.5. İnternet Yayıncılığı

(Afganistan Network Infomation Center) (AFGANIC), Afganistan'ın küresel İnternet yönetiminden sorumludur. Afganistan'da internet için belirlenmiş bir oran yoktur ve sağlayıcılar paketlere ve kalitelerine göre oranlar belirler.

Afganistan'da 11 Eylül 2001'den sonra basın alanındaki gelişmeler ile birlikte internet yayıncılığı da ciddi bir şekilde gelişmiştir. Ülkedeki yerel yönetimler dahil olmak üzere tüm devlet organları, siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal kuruluşlar ve medya kuruluşları kendilerine özel web sayfaları açmıştır. Bu siteler daha çok ülke dışından ve ülke içerisindeki bazı şehir merkezlerinden takip edilmiştir. Bu yüzden bu web sayfaları Afganistan'ın resmi dillerinin yanında İngilizce de yayın yapmıştır (Salahshoor, 2013, s. 97_98).

Ülkedeki basılı medya, ekonomik sorunlar nedeniyle normal şekilde çalışmayı durdurmuştur ve şu anda bu basılı medya kuruluşlarının bir kısmı yalnızca çevrimiçi olarak faaliyet göstermektedir. Afganistan Ulusal Gazeteciler Birliği, önceki hükümetin düşmesinden bu yana tüm yazılı medya kuruluşlarının kapatıldığını ve bu medya kuruluşlarından bazılarının artık yalnızca çevrimiçi yayınlara sahip olduğunu söylemiştir. İstatistiklere göre, son gelişmelerden önce Kabil ve diğer illerde 150'ye yakın basılı medya kuruluşu faaliyet göstermiştir (Şirşah, 2021).

Afganistan'daki akademisyenler ve gazeteciler ile (Mart- Mayıs2022) yaptığım röportaja göre gazetecilerin haklarının sivil toplum kuruluşları tarafından yeteri kadar savunulup savunulmadığına dair görüşler: Çevrimiçi yayınlar, basın sektöründeki teknik donanımının Afganistan'a gelmesiyle aynı zamanda başlamıştır. Afganistan'da İnternetin kalitesi çok iyi olmamasına ve fiyatının yüksek olmasına rağmen çevrimiçi yayıncılık da son 20 yılda iyi bir şekilde gelişmiştir. Afganistan halkının çoğu okuma yazmayı bilenleri online yayınları takip etmektedir.

2.4. AFGANİSTAN'DA GAZETE OKUMA KÜLTÜRÜNÜN OLMAMASI VE EKONOMİK SORUNLAR

Kabil'de gazete okuma oranı o kadar düşüktür ki her 1000 kişiden bir kişi gazete okumaktadır. Dünya Gazeteler Derneği tarafından yapılan bir araştırma, dünya genelinde

2,7 milyar insanın her gün istedikleri gazeteyi satın alabildiğini ve 1,3 milyar insanın kendi seçtikleri gazeteleri internetten takip edebildiklerini göstermiştir. Dünyada habercilik endüstrisinin gelirinin yüzde 92'si kâğıt gazete üretiminden gelmektedir. Merkezi İstatistik Nüfus Müdürlüğünün 2020 raporuna göre, Afganların yüzde 42'si okuryazardır. Afganistan'daki yayınların azalmasına neden olan tüm bu etkenlere ek olarak en önemli konulardan bir de Afganistan'da gazetecilik kültürünün yoksunluğudur. Afganların büyük bir kısmı okuma yazmayı bilmiyor ve gazeteciliğin en büyük işletmelerden biri olduğu Batı ülkelerinin aksine, çoğu Afgan, habercilik pazarının gelişmemesi nedeniyle gazete manşetlerini okuyamamaktadır. Tüm bu faktörler Afganistan'da yayın hayatını sürdüren bir medya sektörünün kapatılmasına katkıda bulunmaktadır. Afganların yüzde 50'den fazlası yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır; bu durum bir nüshası on Afgani olan bir gazetenin ikinci plana düşmesine sebep olmaktadır. Afganistan halkının önceliği ekmek ve güvenlidir ve henüz gazete okumayı ihtiyaç olarak seçmemişlerdir (Yusufi:2020b) Afganların gazete okumamasının nedenleri:

Afganistan'daki akademisyen ve gazetecilerin 2001'den sonra basın sektöründe yaşanan gelişmelere rağmen, gazete tirajlarının artmasını engelleyen ve gazete okuma oranının düşük olmasına sebep olan faktörler ile genel görüşleri:

- 1- Şehirlerde bile okuma yazma oranının çok düşük olması,
- 2- Gazetelere maddi desteğin olmaması,
- 3- Önemsiz içeriklerin basılması,
- 4- Televizyonda ve radyo eğlence programlarının yayınlaması,
- 5- Basılı medya üzerine daha az yatırım yapılması
- 6- Ülke düzeyinde haber okuma okuryazarlığının düşük olması,
- 7- Vatandaşların gazetelere erişimin olmaması,

Ayrıca 24 saat yayın yapan görsel-işitsel medyanın çokluğu ve sosyal medya sayfalarının etkinliği, diğer yanda gazete okuma kültürünün az olması ve okuryazarlık düzeyinin düşük olması yazılı medyanın rolünü azaltmıştır (Afganistan'daki Akademisyenler ve Gazeteciler ile Özel İletişim, Mart- Nisan 2022).

2.4.1. Okuma Yazmayı Bilmeme (Cehalet)

Okur yazarlık bir kitap veya gazete okumak için gereken en önemli faktördür, ancak Afganistan'da nüfusun yüzde 60'ından fazlası okuma yazma bilmemektedir. Cehalet, okuma kültürünün gelişmesini yavaşlatan bir unsurdur. Çocuklar, anne ve babaların teşvikiyle gazete ve kitap okumaya yönelirler. Ancak okuma yazma bilmeyen, gazete ve kitap okumanın önemini farkında olmayan ebeveyn, küçük çocuğunun ev ödevlerini yapmasına yardımcı olamaz ve çocuklar için iyi ve sağlıklı çalışma materyalleri sağlayamaz. Okuma kültürünün ülke genelinde eşit bir şekilde gelişmesi için, öncelikle cehaletin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Cehaletin yüksek oranda olduğu Afganistan'da birçok köyde devlet okulları, öğrencilerin okuması için zengin kütüphaneler bir yana, öğrenciler ders kitabı sıkıntısı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum karşısında gelecek nesiller ebeveynlerini örnek alarak ve kıt kaynaklar sebebiyle eğitim seviyelerini ilerletemeyerek cahil sınıfına dahil olmaktadır (Müdür, 2016).

2.4.2. Toplumun Gazete Satın Alma Gücüne Sahip Olmaması

Afganistan'da ekonomik durum ve hayat şartlarının zorlukları, insanları kazançlarını biriktirmeye ve birçok ürünü alışveriş sepetinden çıkarmaya yönlendirmiştir. Hatta insanların beslenmesi için gerekli olan et, süt, yumurta gibi ürünleri bile ikinci planda tutmuşlardır. Hayati ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan bireylerden, böyle bir ortamda gazete almaları çok geri planlarda kalmaktadır. Dolayısıyla, böyle bir durumda gazetelerin tirajının yüksek olmasını beklemememiz gerekmektedir. Bazı uzmanlar, yüzeysellikleri ve analitik alandan uzaklaşmaları sebebiyle insanların asıl suçlu olduğuna ve gazetelerin popülaritesini azalttıklarına inanmaktadır. Ayrıca, gazete okuma alışkanlığının çok az olduğu Afganistan toplumu içerisinde bu alışkanlık neredeyse tamamen ortadan kalkarak yerini, teknolojiyle hayatımızda yer eden mobil oyunlara bırakmıştır. (Müdür, 2016).

2.4.3. Gazetelerin Online Olması

Gazetelere teknolojiyle birlikte çevrimiçi niteliğinin kazandırılması, ülkedeki gazetelerin basım oranının düşmesine yol açmıştır. Çünkü sosyal ağlara erişim çok daha kolay ve ucuzdur. Dünya ülkeleri arasında en fakir ülkeler sınıfında yer alan Afganistan

için bu ucuzluk kullanılabilir olmuştur. Çevrimiçi gazeteler Afganistan'da erişilebilirliğinin ucuzluğu sayesinde daha popüler hale gelmiştir. Sosyal medyada bazı gazeteler, basılı medyadan daha popüler bir şekilde yayın hayatını sürdürmektedir(yusufi: 2020c).

2.5. AFGANİSTAN'DA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ VE GELİŞMESİNİ KISITLAYAN FAKTÖRLER

Afganistan gazetecilerine ve medya kuruluşlarına yönelik güvenlik tehditleri ve saldırılar, Afganistan'daki ifade özgürlüğü ve basın faaliyetleri için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Afganistan'da medyanın ortaya çıkışından itibaren her türlü tehdit ve kısıtlamayla karşı karşıya kalmıştır. Bugün (2021), Afganistan'da medyanın modern anlamda ortaya çıkışının üzerinden yaklaşık 150 yıl geçmiştir. Afganistan basını 1960'larda, Demokratik Halk Partisi'nin siyasi sansürüne hedef olmuştur. 1970'lerde, Mücahit yönetiminin sosyal ve politik engellerini ve kısıtlamalarını aşmıştır. Afganistan medyası Mücahitler döneminde tarafsızlık ilkelerinden saptırılmıştır ve propaganda konuşmacısı olarak iç savaşa dahil olan gruplara hizmet etmiştir. Bu dönemde tarafsızlık ilkesine bağlı kalmış az sayıda medya kuruluşu bulunabilir. Tüm bu eksiklikler sonucunda, Mücahitler döneminde yazılı ve işitsel medya çok az gelişmiştir ve medya genel olarak siyasi partilerin rekabeti için basın faaliyetlerinde bulunmuştur. Afganistan medyasının en karanlık dönemi, Taliban'ın sadece "Şeriatın Sesi" adlı yayın kuruluşu bırakıp diğer tüm medya kuruluşlarını kapatmasına ilişkin fetva vermesiyle başlamıştır. Taliban'ın bu fetvasıyla medya beş yıl susturulmuştur. Ama 11 Eylül olayları sonucunda, Taliban sayesinde unutulmuş Afganistan'ı dünya basınının zirvesine çıkartmıştır (Hamidi Resa, 2016: 38_39).

Mart- Mayıs 2022'de yaptığım röportajda Afganistan basın özgürlüğünü kısıtlayan faktörlerle ilişkin Afganistanlı akademisyen ve gazetecilerin bakışları: Güvenlik, ekonomik ve siyasi sorunlar Afganistan'da basının gelişmesini engelleyen üç önemli faktör olmuştur. Savaşın ve güvensizliğin ilk kurbanının kanun olduğu açıktır. Basın yasası da Afganistan'daki 20 yıllık savaşın kurbanlarından biri olmuştur. Güvenlik eksikliği, Afganistan'da medyanın karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden biri olmuştur.

Kuşkusuz aşağıdaki faktörler Afganistan’da basın özgürlüğünü engellemiştir:

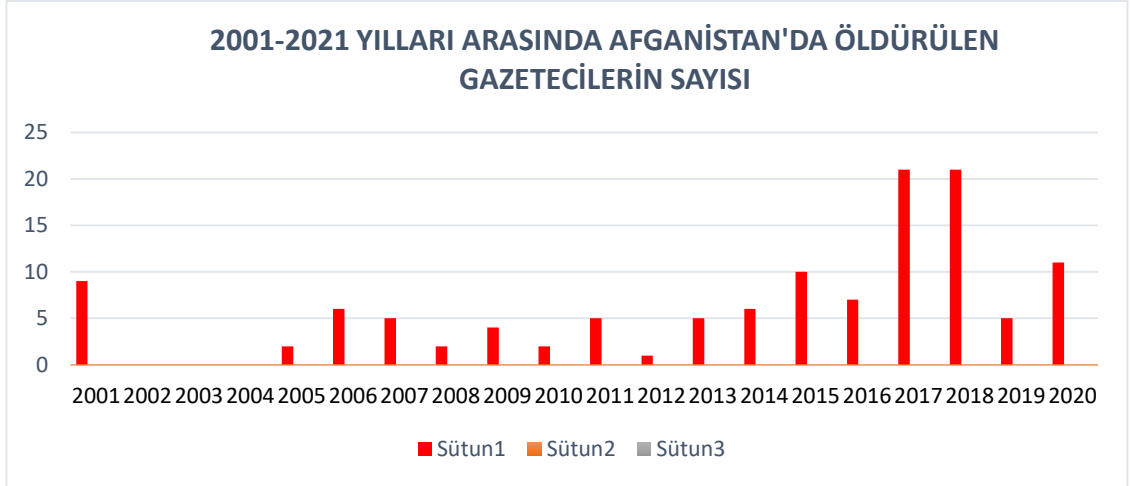
- Yoksulluk,
- Yaşam(can) ve finansal güvenlik eksikliği,
- İş güvenliği ve emeklilik eksikliği,
- Gerekli teknik ve lojistik eksiklik,
- Medya faaliyetleri için hükümetin güçlü ve sürekli desteğinin olmaması,
- Hükümetin özgür medya faaliyetlerine ilişkin şüphecililiği,
- Siyasi sorunlar.

Afganistan basını 20 yıllık süreçte her ne kadar gelişse bile, geçmişte Afganistan basınının yaşadığı problemler bu sürecin sonunda da ortaya çıkmıştır. 2001-2021 yılları arasında da basın özgürlüğünü kısıtlayan ve gelişmesine engel olan faktörler, Afganistan gazetecilerinin can güvendiğine ilişkin tehditler, siyasi ve ekonomik faktörler olmuştur.

2.5.1. Gazetecilerin Can Güvenliği Sorunu

‘Güvensizlik’, ‘ekonomik durumun iyi olmaması’ ve ‘hükümetin medyayla zamanında bilgi paylaşmaması’, gazeteciler ve medya koruma kurumları tarafından Afganistan'daki medya çalışmalarının önündeki engeller olarak gösterilmiştir (Radyo Azadi, 2016).

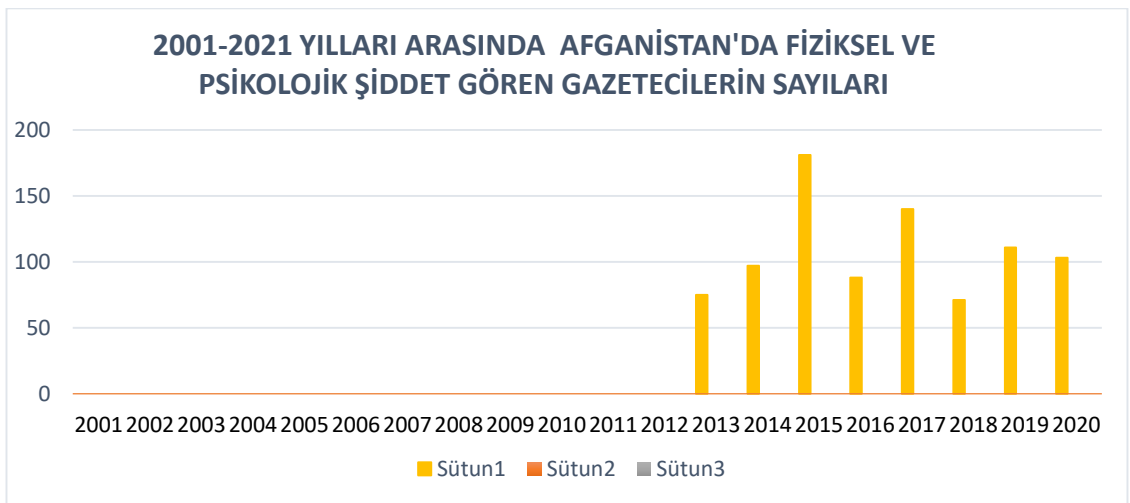
Afganistan Özgür Medya Derneği’ne (AFN) göre 2015’te, Afganistan gazeteciler için en kötü yıl olmuştur. Bu durum, ülkede ifade özgürlüğünün ve medya faaliyetinin kısıtlandığını gösterir. Afganistan medyasına yönelik ilk tehdit, ülkede DEAŞ ve Taliban gibi aşırılık yanlısı grupların faaliyetleri ile sorumsuz askerlerin varlığı ve faaliyetleridir. İkinci tehdit, hükümetin kendisi ve özellikle muhalif sesleri herhangi bir şekilde bastırmaya çalışan hükümet aygıtıdır. Bu arada, Afganistan'ın ulusal radyo ve televizyonu (RTA) ile devlet medyası, hükümetin baskısı ve müdahaleci politikaları altında, gazetecilik ilkelerini terk ederek tarafsız ve saraylı medya haline geldi; Yalnızca hükümet haberlerini kapsayan ve eleştirel bir yaklaşımı olmayan medya. Devlet medyasının yalnızca adı ve unvanı "ulusal" son ekiyle ilişkilendirilir. Ancak bu medyaların organizasyon yapısında milliyetlerin dengesi ve bileşimi daha az bulunabilmektedir. Hükümete bağlı medya programlarının yayınlanmasında, egemen aygıtın çıkarları, ulusal ve popüler çıkarlardan daha fazla göz önünde bulundurulur (Hamidi Resa, 2016: 40_41).

Şekil 2. 2001-2021 Yılları Arasında Afganistan'da Öldürülen Gazetecilerin Sayısal Verileri Kaynak: (Afganistanistan Gazeteciler Merkezi, 2020)

Yukarıdaki tablo 2001-2020 yılları arasında öldürülen gazetecilerin oranını gösteriyor. 2001-2014 yılları arasında Hamid Karzai döneminde bu oran, 2014-2021 yılları arasında iktidara bulunan Eşref Gani dönemindeki orana göre oldukça düşüktür. Afganistan Gazeteciler Merkezi'ne göre, 2001'den bu yana ülkede 20'si kadın 127 gazeteci ve medya çalışanı hayatını kaybettirmiştir

Afganistan Gazeteciler Merkezi ve ortak kuruluşların bulguları, son yirmi yılda (2001'den 2021'e kadar) gazetecilere yönelik 1000 fazla şiddet ve tehdit vakasının, özellikle de Afganistan'da gazetecilerin ve medya çalışanlarının ölümüyle sonuçlanan 115 olay olduğunu gösteriyor.

Şekil 3. 2001-2021 Yıllar Arasında Afganistan'da Fiziksel Ve Psikolojik Şiddet Gören Gazetecilerin Sayıları Kaynak: (Afganistanistan Gazeteciler Merkezi, 2020)

Yukarıdaki tablo 2001-2021 yılları arasında Afganistan'da fiziksel ve psikolojik şiddet gören gazetecilerin oranını gösteriyor. 2001-2014 yılları arasında Hamid Karzai dönemin sadece son iki yılında gösteriyor. Yine de bu oran, 2014-2021 yılları arasında iktidara bulunan Eşref Gani dönemindeki orana göre oldukça çok düşüktür.

1 Temmuz 2020 tarihinde 200 Afgan gazeteci tarafından, Afganistan Devlet Başkanı Muhammed Eşref Gani'ye açık bir mektup gönderilmiştir. Bu mektubu imzalayan muhabirler, Afganistan hükümetine, yaklaşık 20 yıl devam eden gazetecilere karşı işlenen suçlar, özellikle gazetecilerin ve medya çalışanlarının öldürülmesine yol açan olaylar için cezasızlık kültürü konusuna öncelik vermesi çağrısında bulunmuşlardır. Hükümet, Ortak Hükümet-Medya Komitesi aracılığıyla gazetecilere yönelik şiddet konusunu ciddiye almasını ve bu konuda bir zaman çizelgesi eylem planı belirlemesini ve açıklamasını istemişlerdi (Afganistan Gazeteciler Merkezi, 2020).

Tablo 3. Afganistan Gazetecilere Yönelik Fiziksel ve Psikolojik Şiddetin Sayısal Verileri (2020)

Bireysel şiddetin Türü	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam	Detaysız
Ölüm	1				3		1				2	4	11	
Yaralı			2	1	7	1			3		2	1	16	3
Tutuklu				1			1					1	3	3
Dayak				2	2	2	2		2	2		1	13	
Çağırma	1			1				1					3	
Medyaya Saldırı					1		1	1					3	1
Kaçırma			2				2				1		5	1
Tehdit ve Uyarı	3	5	2	3	1		1	1	1	2	3	1	23	22
Suikast										1	3		4	
38	Toplam: 81													

Kaynak: Nai Supporting Open Media İn Afghanistan

2.5.2. Siyasi Faktörler

Afganistan'da yeni siyasal sistemin ilk yıllarında hükümet ifade özgürlüğünü savunmak ve kitle iletişim araçlarının gelişimini desteklemiştir. Bu sayede ülkede kitle iletişim araçlarının altın çağı başlamıştır; Popüler inanışın aksine, Afganistan hükümeti zaman içinde özgür ve özel medyanın ilerlemesi için büyük çaba sarfetmiştir.

Hamid Karzai'nin cumhurbaşkanlığı döneminde, yaşanan tüm iniş çıkışlara rağmen, hükümetin basın ile ilişkileri iyi ve mantıklı bir şekilde ilerlemiştir. Fakat Eşref Gani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde hükümet açıkça ve gizlice medya faaliyetlerine kendi görüşlerini empoze etmeye çalışmıştır. Sosyal medya kullanıcılarını tehdit etmek, bazı eleştirmenlerin Facebook sayfalarını kapatmak, bilgiye erişimi kısıtlamak bu hükümetin kamu medyası üzerindeki uyguladığı baskının örnekleridir. Afganistan Özgür Medya Destek Derneği'ne (AFN) göre 2015'te, Afganistan gazetecileri için en kötü yıl olmuştur. Bu dönemde ülkede ifade özgürlüğünün ve medya faaliyetinin kısıtlandığı görülmüştür (Hamidi Resa,2016: 40).

Öte yandan, isyancılardan ve teröristlerden gelen tehditler Afganistan'daki medyanın durumunu zorlaştırmıştır. Taliban, IŞİD ve illegal grup liderleri tarafından hedef alınan gazeteciler ve medya kuruluşları için güvenli bir ortam oluşturulamamıştır. Örneğin Kunduz şehrinin düşmesi sırasında birçok yerel medya kuruluşu ağır hasar görmüştür ve il radyo istasyonu tamamen yıkılmıştır (Hamidi Resa2016: 41).

2.5.3. Ekonomik Sorunlar

Afganistan'da devlet tarafından desteklenen medya kuruluşları dışında, mali açıdan bağımsız çok az yayın bulunmaktadır. Başka bir sorun da Kabil'deki birkaç yayının, yardım kaynaklarının kesilmesi durumunda ayakta durma gücünü henüz gösterememiş olmasıdır. Kabil'de yeni bir yayın çıktığında bazılarının aklına gelen ilk soru, bu yayının personelinin, gerekli maliyetin nasıl ve hangi kaynaktan gelir sağladığı olmuştur. Bu tür sorularla karşılaşan bir yayın, bu sorulara net bir cevap veremediğinde, ilk sayısında halk arasında inandırıcılığını kaybetmiştir. Başta dış yardım kuruluşları, BM kuruluşları, iç yardım kuruluşları, hükümetin çeşitli grupları, cihatçı kuruluşlar ve hatta bazı elçilikler vb. ülkedeki yayınların finansman kaynaklarını oluşturmuştur. Bu yayınların ömrü, yardım kaynaklarının sürekli yardımına bağlı kalmıştır. Son birkaç yılda, yardımın kesilmesi nedeniyle bir dizi yayının durdurulması Afganistan basınında acı bir deneyim olmuştur. Kabil'deki diğer bir dizi hükümet dışı yayın organları da çöküşün eşiğinde can çekmektedir (Naderi,2003: 36).

Afganistan'ın ticari medyasını son 20 yıldır tehdit eden en önemli şey, medya ürünleri için bir pazarın olmamasıdır. Ticari medya, reklam gelirine dayanır. Bu kaynak

kesildiğinde, herhangi bir medya kuruluşunun ifade özgürlüğünü koruyarak kuruluşu finanse etmenin başka bir yolunu bulmak zordur. Savaşların ülkesi olan Afganistan hükümeti bağımsız medyanın sürdürülebilirliği için destekleyici stratejiye sahip değildi. Son 20 yıldır, Afganistan hükümetinin kaynakları ve finansal ihtiyaçları küresel yardımlarla finanse edildiği gibi, kitle iletişim fonları da bağışçılardan gelen desteklerle yayın hayatına devam edebilmiştir. Yabancı birliklerin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte birçok bağışçı ve uluslararası kuruluş da Afganistan'a olan desteklerini geri çektiler. Bu durum sivil toplum kuruluşlarına yapılan mali yardımların kesilmesine yol açmıştır. Dini liderler ve cihatçı komutanlar tarafından desteklenen medya kuruluşları, kişisel otoritelerini sürdürmek için bir propaganda aracı olarak bu kuruluşların finansal ihtiyaçlarına yardımcı olarak ayakta durmalarını sağlamıştır. Fakat bağımsız medya kuruluşları finansal bir desteğe sahip olmadıkları için kapanmak zorunda kalmıştır. Medya kuruluşlarının ayakta durma savaşında sadece maddi olarak desteklenip, belli kuruma ya da ideolojiye hizmet edenler galip gelmiştir. Zayıflar, finansal kesintiler, izleyici krizi ve pazar eksikliği nedeniyle medya rekabetinden dışlanmıştır. Bu durum ülkedeki medya izleyicilerinin sadece belli bir ideolojiye hizmet eden medya kuruluşlarının içeriklere erişimini beraberinde getirmiştir. Bağımsız kuruluşların kapanması toplumun, düşünce yapısının gelişiminin önüne geçmiştir (Hamidi Resa, 2016: 50_51).

2.6. BASIN-YAYIN ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

11 Eylül saldırılarından sonra işgal edilen Afganistan'da medyanın gelişmesi yeni kuruluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hızla gelişen medya sektöründe çeşitliliğin artması ve bu alanda toplumsal istihdamın çoğalması, yeni 'Sivil Toplum Kuruluş'larını ortaya çıkarmıştır. Özgür medya ve gazeteciliği savunan kuruluşlar şimdiye kadar tam bir meşruiyet ve otorite kazanamamıştır. Bu sendikaların faaliyetlerine ilişkin hala olumsuz tutumlar mevcuttur; Bunun nedeni daha çok medya kuruluşlarının faaliyet türü ile ilgilidir. Bu birliklerden bazılarının son birkaç yılda STK ve proje hedefleri olmuştur ve bu nedenle sonuç olarak özgür medyayı ve gazetecileri güvenilir kurumlar olarak temsil edememişlerdir (Hamidi Resa, 2016: 30_31).

Afganistan'daki akademisyenler ve gazeteciler ile (Mart- Mayıs2022) yaptığım röportajdan gazetecilerin haklarının sivil toplum kuruluşları tarafından yeteri kadar savunulup savunulmadığına dair görüşler: Birçok kurum ve STK'lar bu alanda faaliyet gösterse de ne yazık ki bunların büyük çoğunluğu ayakta durmaya çalışan projeler olmuştur. 20 yıllık süreçte Afganistan Gazetecilerinin haklarını savunan kurumlar ulusal ve resmî kurumlar değillerdi. Bu kurumlar yürütme yetkisi bulunmayan sadece kuruluşun proje ve finansal kaynaklarını sağlayan kurumlardı. Bu kuruluşlar, gazetecilere yönelik herhangi bir olayı, onların haklarını savunmak yerine sadece medya aracılığıyla kınayarak tepki göstermiştir. Gazetecilerin ve özgür medyanın savunuculuğu üstlenen örgütler, gazetecilerin ve medyanın haklarını savunmak için çok çalışmıştır, ancak yeterli hükümet desteğinin olmaması bu çabaların etkisiz kalmasına neden olmuştur engellemiştir. Medya koruma kurumları gazetecilerin haklarını sembolik olarak savunabilmiş ve dava açabilmiştir, ancak uygulamada çok başarısız olmuştur.

2.6.1. Afganistan Gazeteciler Merkezi⁸(Afghanistan Journalists Center) AFJC

AFJC (Afganistan Gazeteciler Merkezi), Medya Kanunu hükümlerine uygun olarak faaliyet gösteren bağımsız, hükümet dışı, siyasi olmayan bir kuruluştur. Bu kurum, 2009'da Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'nın Afganistan Gazetecileri Destekleme Merkezi adlı resmi izni ile faaliyetlerine başlamış, ancak ismi 2011 yılının ilk yarısında Yönetim Kurulu kararı ve Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'nın onayı ile Afganistan Gazeteciler Merkezi" olarak değiştirilmiştir (Afganistanistan Gazeteciler Merkezi, 2020)

Afganistan Gazeteciler Merkezi, gazetecileri ve medya işleriyle uğraşanları desteklemek ve ülkede basın özgürlüğünü kurumsallaştırmak için kurulmuştur. Afganistan Gazeteciler Merkezi, Afganistan'daki gazetecileri ve medyayı desteklemek için 2009 yılında kurulmuş ve bağımsız bir sivil toplum kuruluşudur. Merkezi ofisi Kabil'dedir ve ülkenin farklı illerinde temsilcileri bulunmaktadır. Gazetecilik teknikleri konusunda eğitim, ifade özgürlüğü ve özgür medya ile ilgili toplantı ve konferanslar

⁸ Bu kurum, Nisan 2009'da Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'nın "Afganistan Gazetecileri Destekleme Merkezi" adı verilen resmi izni ile faaliyetlerine başlamış, ancak 32 Eylül2011 yılında Yönetim Kurulu kararı ve Enformasyon Bakanlığı'nın onayı ile faaliyete başlamıştır. ve Kültür, adı "Afganistan Gazetecileri Destek Merkezi" olarak değiştirildi, " Afganistan Gazeteciler Merkezi" olarak değiştirilmiştir. <https://afjc.media/>

düzenlemek, Afganistan'daki gazetecilerin ve medyanın durumu hakkında bilgilendirme ve savunuculuk yapmak, gazeteciler için iş ve eğitim fırsatları yayınlamak, çeşitli ülkelerdeki uluslararası ve yerel kurumlarla iş birliği yapmak Afganistan Gazeteciler Merkezi'nin başlıca programları arasında olmuştur. Özellikle gazetecilerin ve medyanın haklarını savunmak, medya festivalleri düzenlemek ve ülkedeki en iyi gazetecileri ve medyayı onurlandırmak bu kuruluşun temel faaliyetleri olarak belirlenmiştir (Kureyşi, 2009).

Afganistan Gazeteciler Merkezi'nin Amaçları ve Misyonu:

- I. Gazetecilerin, medya çalışanlarının ve medyanın iş kalitesini artırmaya yönelik eğitim programları düzenlemek;
- II. Gazetecilerin ve medyanın güvenliğini ve emniyetini sağlama alanında eğitim programları düzenlemek;
- III. Gazeteciler ve medya ile bağlantılı olarak bilimsel ve özel konferanslar ve toplantılar düzenlemek;
- IV. Gazetecilerin ve medyanın hakları için davalar;
- V. Gazeteciler ve medya ile ilgili olayların haber kapsamı;
- VI. Gazeteciler ve medya için iş arama ve yerli ve yabancı eğitim ve rekabet fırsatları hakkında bilgi yayınlamak;
- VII. Ülkenin en iyi gazetecilerinin ve en iyi medyasının takdiri etmek (Afganistanistan Gazeteciler Merkezi, 2020).

2.6.2. Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği (AIJA) Afghan Independent Journalists Association

Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği, Afganistan'da demokrasi ve özgür seçimlerin tüm ilkeleriyle kurulan ilk kuruluştur. İlk günden bugüne kadar, tüm illerden, medyadan, etnik gruplardan, farklı görüş ve görüşlere sahip bölgelerden Afgan gazetecilerin çoğunluğunun oluşturulması ve tanıtılmasında aktif bir paya ve katılıma sahiptir.

2003 yılında, Afganistan'da gazeteciler sansür, baskı, kısıtlama ve tehditlerle, iktidardakiler de dahil olmak üzere savaş ağaları, nüfuzlu kişiler, cihatçı komutanlar ve hükümet yetkilileriyle ilk kez karşı karşıya kaldıklarında, Afganistan Gazetecileri

Koruma Komitesi (AJSC) ve Afganistan Gazeteciler Federasyonu gibi mevcut savunma kurumlarının hiçbirisi mevcut değildi. Bağımsız bir dernek veya bağımsız bir gazeteci birliği oluşturma fikri, bir grup gazeteci tarafından ortaya atılmıştır ve uluslararası özgürlük yanlısı örgütleri ve gazetecileri ortaklaşa etkilemiştir (Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği, 2005).

Bağımsız bir dernek veya bağımsız bir gazetecilik birliği oluşturma teorisinden sonra, "Afganistan Özgür Gazeteciler Cemiyeti"ni kurmak için ilk hazırlık komitesi kurulmuştur. Komite, Kabil'deki Danimarka Büyükelçiliği ve aynı zamanda Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (IFJ) ve Uluslararası Kitle İletişimini Koruma Örgütü'nün (IMS) ortak sponsorluğunu yapan Uluslararası Gazetecilik Merkezi (CIJ) tarafından finanse edilmiştir. Gazeteciler Kongresi Kabil'de toplanıp 19 Temmuz 2005'te Esas Sözleşme ve ikinci günde dernek başkanı, yardımcıları, sekreter ortaklar ve denetçi huzurunda seçilmiştir. Bu kurum, mesleki eğitim vermiş ve çeşitli zamanlarda zorluklar ve sorunlarla uğraşırken gazeteciliğin standartlarını ve ilkelerini karşılayan gazetecileri savunmuştur (Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği, 2005)

Derneğin başlangıcında her ilde sadece bir temsilci yeterliydi. Her ilde örgütlenme yapısı genel müdürlük, başkan yardımcısı, sekreter, savunma komitesi başkanı, kadın gazeteciler komitesi başkanı (toplumsal cinsiyet konseyi) başkanı ve dernek başkanı gibi ünvanlardan oluştu. Gençlik komitesi (genellikle gazetecilik öğrencilerinden seçilmiş) bazı illerde düşünülmüş, bazı illerde uygulanmaktadır. Dünya Federasyonu üyeliğine ve Sınır Tanımayan gazeteciler'in güvenilirliğine sahip tek örgüt olarak, gazetecilik mesleğini her zaman uluslararası standartlara uygun hale getirmeye çalışmış ve üyelerinin üyelik aidatına dayanmıştır (Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği, 2005).

2.6.3. Afgan Gazetecileri Koruma Komitesi (AJSC) Afgan Journalists Safety Committee

2009 yılında kurulan Afganistan Gazetecileri Koruma Komitesi (AJSC), Afganistan'daki basın özgürlüğünün yanı sıra gazetecilerin ve medya çalışanlarının dokunulmazlığını desteklemek ve savunmak için Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'na kayıtlı, bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. AJSC'nin merkezi ofisi Kabil'dedir ve Güney, Güneydoğu, Doğu, Merkez, Kuzey, Kuzeydoğu ve Batı dahil olmak üzere yedi

bölgede saha yöneticileri ve il temsilcilerine sahiptir. Afganistan Gazetecileri Koruma Komitesi, Afganistan'da çalışan Afgan medya çalışanlarının ve yabancı gazetecilerin güvenliğini sağlamak için kurulmuş bağımsız bir organdır. Komite, önde gelen medya ve sivil toplum gazetecilerinden oluşan bir yönetim kurulundan oluşmaktadır (Afgan Gazetecileri Kuruma Komitesi, 2009).

Acil bir durumda gazeteci veya medya çalışanlarından birinin görevini yerine getirirken tehdit edilmesi veya yaralanması durumunda komite tarafından desteklenir ve iş birliği yapılır. Bu yardım aynı zamanda gazetecinin yurt içinde veya yurt dışında tedavi görmesinin sağlanmasını da içermektedir. Benzer şekilde, Komite, ülkedeki gazetecilere yönelik tehditleri ve saldırıları ortaklaşa izlemek için hükümet yetkilileri, ulusal ve uluslararası medya ve sivil toplum kuruluşları ile devam eden temaslar kurmuştur. Komite aynı zamanda gazetecilere yönelik tehditleri ve şiddeti kaydetmek ve belgelemek, sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu kuruluş Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) ve Gazetecileri Koruma Komitesi (CPJ) gibi uluslararası kurumlar ile iş birliği yapmaktadır (Afgan Gazetecileri Kuruma Komitesi, 2009)

2.6.4. NAI(SOMA) Supporting Open Media in Afghanistan

Afganistan'ın özgür medyasının destekçisi olan Nai, özgür medyayı güçlendirmek ve ifade özgürlüğünü genişletmek için çalışmaktadır. Nai, bir Afgan sivil toplum kuruluşudur ve 2005 yılında Internews ile iş birliği içinde kurulmuştur. Nai müessesesi, dünya çapında 40 kurumu içeren Uluslararası Internews Ağı'nın tam üyesidir. Şu anda Internews Ağı aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından finanse edilmektedir ve ayrıca diğer bağışçılardan küçük bağışlar almaktadır.

Ney müessesinin genel merkezi ve eğitim merkezi Kabil'dedir ve saha ofisleri büyük şehirlerde (Celalabad, Kandahar, Mezar-ı Şerif ve Herat) bulunmaktadır. Farsça adı "Nai" olan kuruluşa bu adın verilmiş amacı müzik aleti olan 'NEY' ve bununla birlikte geleneksel yazı kalemi (kamyş), anlamına gelmesinden dolayıdır. Ülkede, medya koruma kurumu veya NEY olarak tanınmıştır. 'NEY', ülkenin önde gelen kuruluşlarından biridir ve uluslararası medya destek kuruluşlarının eksikliğinin yarattığı boşluğu doldurmaya çalışmıştır. NEY ayrıca çeşitli kapasite geliştirme programlarında 11.000'den fazla medya çalışanına eğitim vermiştir. Öte yandan ülke gazetecilerine pek çok önemli davada destek

olmayı, haklarını ülke kanunlarında kaydettirmeyi veya yasal haklarını elde etmeyi başarmıştır (Samimi, 2018).

NEY müessesesi, Afganistan'da gazeteciler ve gazetecilik alanına girmek isteyenler için eğitim programları sunmaktadır. Bu programlar ve eğitim kursları, Bilgi ve Kültür Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı'nın izniyle başlatılmıştır. NEY, ülke genelinde tehdit veya şiddet altındaki gazetecileri, aktivistleri ve medya profesyonellerini destekler ve karşılaştıkları güçlükleri ele almak uygun ve makul çözümler aramak için yetkililere danışır. İstekleri, özel raporların yayınlanması, basın bültenleri, basın toplantıları ve hükümet yetkilileriyle doğrudan görüşmeler yoluyla açılır. Ayrıca yasaları, özellikle de Afgan Basın Yasasını reforme etmek için çalışmıştır. Bilgiye erişim yasasının yasalaşmasında ve imzalanmasında NEY'in ofisinin ve diğer kurumların rolü azımsanamaz. NEY'in ofisinde her yıl 3 Mayıs Dünya Basın Özgürlüğü Günü kutlamakta ve bugün gazetecilik alanında en iyilere NEY ödülü verilmektedir (Nai, 2005)

2.6.5. Afganistan'daki Kadın Gazetecilere Destek Merkezi (CPAWJ)

Açılışı 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde yapılan, Afganistan'daki ilk Kadın Gazeteci Destek Merkezi, Sınır Tanımayan Gazetecilerin desteğiyle 2017'de, Kabil'de kurulmuştur. Kurumun Merkezi direktörü Ferida Nikzad, böyle bir merkezin kurulmasını "Afganistan'daki kadın gazetecilere ve onlar aracılığıyla tüm Afganistan kadınlarına iyi bir mesaj" olarak nitelendirmiştir. Bu kurum Kadın gazetecilere, güvensiz bölgelerde olduğu kadar medya kurumlarında da destek olmak ve haklarını korumak için kurulmuştur (RFI, 2017). Böyle bir hedefe ulaşmak için "hükümet ve medya iş birliği" gereklidir ama maalesef Afganistan'da 2001'den 2021'e kadar hükümet bu konuda medyada kadın haklarını desteklememiştir.

2.6.6. Afganistan Gazeteciler Federasyonu

Afganistan Gazeteciler Federasyonu 2013 yılında Kabil'de kurulmuştur. Gazetecilik alanında çalışan 10 kuruluş, dört yıllık bir çalışmanın ardından Afganistan Gazeteciler Federasyonu'nu kurabilmiştir. Bu Federasyon, Kabil'deki Stare Otel'de üye kuruluş temsilcilerinin katıldığı resmi bir toplantıda varlığını duyurmuştur. Bu federasyon yaptığı açıklamada amacının, 'ifade özgürlüğünü', 'özgür medyayı' ve 'gazetecilerin

sendikal haklarını korumak' olduğunu söylemiştir. Kuruluş diğer hedeflerini şu şekilde açıklamıştır;

- Bilgiye erişim hakkının sağlanması,
- Medyanın çalışma kapasitesini artırmak,
- Medya faaliyetleriyle ilgili yasalar çıkarmak
- İfade özgürlüğünü savunan ve özgür medyayı destekleyen uluslararası kuruluşlarla bağlantı kurmak (Afganistan Gazeteciler Merkezi, 2013).

2001'den 2013'e kadar tüm bu kuruluşlar bir birlik oluşturamamıştır. Fakat tüm sendikalar ve gazeteci hakları savunucuları, eşi görülmemiş bir hamleyle bir araya gelerek, gazete ve medya davaları karşısında tek bir ses olan "Gazeteciler Federasyonu"nu oluşturmuştur.

Afganistan Gazeteciler Federasyonunun Oluşturan 10 Kurum:

- 1- Afganistan Ulusal Gazeteciler Derneği,
- 2- Afganistan Ulusal Gazeteciler ve Muhabereleler Birliği,
- 3- Güney Asya Özgür Medya Derneği veya SFMA,
- 4- Güney Asyalı Kadın Gazeteciler Derneği- Sum,
- 5- Afganistan Kadın Gazeteciler Derneği,
- 6- Özgür Gazeteciler Derneği,
- 7- Gazetecileri Savunma Komitesi,
- 8- Gazetecileri Koruma Komitesi,
- 9- Nai ya SOMA,
- 10- Gazeteciler Konseyi

Afganistan Gazeteciler Federasyonu'nun varlığını açıklayan bu kurumların yetkilileri, Gazeteciler Federasyonu'nun kurulmasındaki asıl amacın, ifade özgürlüğü ve gazetecilerin haklarını savunmak için tek bir sesle konuşmak olduğunu söylemiştir. (Haşt-e Sobh:2013).

2.7. AFGANİSTAN HABER AJANSLARI

Haber ajansları, haber raporları toplayan ve bunları gazete, dergi, radyo ve televizyon yayıncıları gibi abone olan haber kuruluşlarına satan kuruluşlardır. Afganistan'da dış haberler, uluslararası ajanslardan alınırken Afganistan'daki televizyon

ve radyo gazeteleri tarafından yayınlanan yerel haberlerin kaynakları Afganistan'daki haber ajanslarıdır. Bakhtar Haber Ajansı, Pajwok Haber Ajansı, AVA Haber Ajansı, Pamir Haber Ajansı (Pamir News Agency) ve Afgan Haber Ajansı (Afghan News Agency) Afganistandaki haber ajanslarından bazılarıdır.

2.7.1. Bakhtar Haber Ajansı

Bakhtar Haber Ajansı 1939 yılında Kabil'de Bilgi ve Kültür Bakanlığı'nın denetimi altında faaliyetlerine başlamıştır. Bu haber merkezi, haberlerin yerel yayınlar için hazırlanmasında ve çevrilmesinde ve Teletype ile dünya haber kuruluşlarına gönderilmesinde kilit rol oynamıştır (Tanvir, 2000: 184). 1954 yılında “Bakhtar Haber Ajansının” genel müdürlüğü, kadrosunu arttırarak “Bakhtar Haber Ajans Başkanlığına” yükseltilmiştir ve yayın işlerinde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu ajans, 1 Ocak 1971'de Tass Ajansı ile 11 maddelik bir protokol imzalayarak iş birliği kurmuştur (Zarra, 1988: 18_19).

Bakhtar Ajansının medyası kuruluşları Associated Press, Reuters, Tanyug ve Tass ile ilişkileri ve ortaklıkları olmuştur. Afganistan'daki olayların haberlerini ve siyasi yorumlarını dış ülkelerdeki ajanslara göndermiş ve onlardan haber almıştır. 2001 yılına kadar Bakhtar Ajansı eski teşkilat ve teçhizatla faaliyetlerine devam etmiştir (Tanvir, 2000: 184).

Bakhtar Ajansı'nın kurulduğu günden bugüne kadar “Bakhtar Ajansı'na göre” ifadesi gazetelerde, radyo ve televizyonlarda hep duyulmuştur ve Afganistan halkı bu cümleye aşina olmuştur. Bakhtar Ajansı bilgi vermenin yanı sıra genç gazetecilerin yetiştirilmesinde de etkin bir rol oynamıştır. Birçok gazeteci Bakhtar Ajansı'nda pratik ve teorik olarak gazetecilik becerilerini öğrenmiştir ve bu profesyonel iyi uygulama bugünkü ulusal medyada devam etmektedir. Kabil Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi öğrencileri ile diğer üniversiteler ve özel eğitim kurumları, pratik beceriler için Bakhtar Ajansı'na resmi olarak tanıtılmakta ve eğitim almaları sağlanmaktadır (Ahmedyar, 2020).

2.7.2. Pajwok Haber Ajansı

Loya Cirga'nın haberleriyle faaliyetlerine başlayan Pajhwok Haber Ajansı 2004 yılında Kabil'de Daniş Karuhil tarafından kurulmuştur. Bu haber ajansının Afganistan'ın

sekiz bölgesinde ofisi bulunmaktadır. Bu ajans tarafından ülke genelinde Farsça, Peştuca ve İngilizce olarak haberler, analizler ve röportajlar yayınlanmaktadır. Pajwok'un ayrıca uluslararası haber ajansları, televizyon ve radyo istasyonları için video ve ses klipleri hazırladığı iddia edilmiştir. Böylece yerli ve yabancı medya için bir haber kaynağı haline gelmiştir. 'Pajwok' kelimesi Dari ve Peştuca dillerinde "yansıma" anlamına gelmektedir. Pajwok özel ve bağımsız bir kuruluştur, bu ajansın tüm yetkilileri ve personeli Afgan'dır ve Afganlar tarafından yönetilmektedir (Pajwok, 2004)

Afganistan Şii Haber Ajansı (Shafaqna Afghanistan), 12 Ocak 2014 yılında yayınladığı bir raporda Pajwok Haber Ajansı ile alakalı şunları yazmıştır: Pajwok Haber Ajansı, Afganistan'da her gün binlerce ziyaretçisi olan, internetteki en iyi haber ajanslarından biridir. Bu haber ajansı kuruluşundan bu yana, 5.400'den fazla haber yayınlanmıştır (Shafaqna Afghanistan, 2014).

2.7.3. AVA Haber Ajansı

Afganistan Ses Ajansı (AVA), Taliban'ın devrilmesinden ve yeni bir hükümetin kurulmasından sonra kurulan sivil toplum medya kuruluşlarından biridir. Afghan Voice Agency (AVA), 2001 yılında Kabil'de Seyyid İsa Hüseyini Mazari tarafından kurulmuştur. Bu haber ajansı aktiftir ve tüm haber programları Kabil'deki genel merkezi aracılığıyla yönetilmektedir. Yurt içi haberler, Kabil genel merkezinden saha ofisleri aracılığıyla da edinilebilir. Bu haber ajansının diğer illerdeki muhabirleri, haberlerini bölge müdürlüğüne iletmekte ve bölge müdürlükleri merkez ile irtibata geçmektedir. Afghan Voice Agency'nin (AVA) İran ve Pakistan'da da ofisleri bulunmaktadır (AVA, 2001).

2.8. AFGANİSTAN'DA ÖNE ÇIKAN GAZETE, RADYO VE TELEVİZYONLAR

2001'de Taliban'ın düşüşüyle, yönetimlerinin karmaşıklıkları ve açıklanmayan sırları, medya faaliyetinin yeniden başlamasına neden olmuştur; Yalnızca Kabil'de 2015 yılına kadar, 500'den fazla yazılı basın kurulmuştur. Basılı, görsel ve işitsel medya kapsamlı bilgi vermeye başlamıştır. Uluslararası toplum ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle özel medyaların yaygınlaşması, halkın ve medya çalışanları daha parlak bir gelecek için umutlanmıştır (Hamidi Resa, 2016: 40).

2.8.1. Afganistan’da En Çok Okunan Gazeteler

Kabil'deki gazete satışları hakkında kesin istatistik veya bilgi bulunmamaktadır. Gazeteler doğrudan dağıtım yoluyla satılmakta ve gazete bayilerinde satılmaktadır. Gazete yetkilileri, okurların çoğunlukla devlet kurumları, özel kurumlar, yabancı kurumlar, kültür kurumları, okullar ve üniversiteler olduğunu söylemiştir. Gazetelerin bir kısmı doğrudan, abonelere teslim edilir, az bir kısmı gazete bayilerinde satılır ve geri kalanı ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Kabil'deki gazete bayileri hakkında da kesin istatistikler bulunmamaktadır; ancak bu bayilerin sayısının 10 ila 20 arasında olduğu tahmin edilmektedir. *Subhekabul* gazetesinin yaptığı araştırmada başkentte çıkarılan gazetelerinin yöneticileri ile yaptığı görüşmeler sonucunda elde ettiği istatistiklere göre: *Hasht-i Sobh* gazetesi 15.000 tiraj ile, *Etilaatroz* 3000, *Rah-e Medeniyet* (Madanyst Daily) 5000, *Kabil Times* 5000, *Afganistan Times* 5000, *Afganistan* 5000, *Anis* 6000, *Hivad* 5.000, *İslah* 4.000 ve *Subhekabul* 3.000 tiraj ile çıkarılmıştır. Gazetelerin satışlarının az olmasının nedeni toplumun genel durumuyla ve bir kısmı da gazetelerin kendisiyle ilgilidir. Merkezi İstatistik Ofisi'ne göre, Kabil'deki nüfusun %53'ü okuma yazama bilirken, diğer illerin toplamındaki nüfusun ise %42'si okuryazardır. Afganistan nüfusunun yüzde 50'den fazlası açlık sınırının altında yaşamaktadır; gazetenin bir nüshası on Afgani iken, Afganistan halkının önceliği ekmek, güvenlik gibi yaşamsal ihtiyaçlar oluşturmuştur ve gazete okumak bir ihtiyaç olarak görülmemiştir. Çevrimiçi gazetelerin, Afganistan'da gelişmesiyle, ülkede satılan gazeteler internet ağıyla haberleri halk ile buluşturmuştur. Sosyal ağlara erişim çok daha kolay ve ucuz olduğundan bu yol tercih edilmiştir (Yusufi, 2020a) .

Tablo 4. 20 Yıllık Süreçte En Çok Okunan Gazeteler

Gazete	Kurucusu	Kuruluş Tarihi	Tirajı	Kurum
Hašt-I Sobh/8 fm	Sencer Suhail	2007	15000	Özel
Etilaatroz	Zeki Deryabi	2012	3000	Özel
Anis	Muhiddin Anis	1925	6000	Devlet
Kabil Times	Zahir Şah	1962	5000	Devlet
Arman-ı Milli	Mir Haydar Mutahar	2002	5000	Özel
Mandrgar			5000	Özel
Sub-e Kabul	Muhtar Pedram	2019	5000	Özel
Hivad	Abdür-rauf Bineva	1949	5000	Devlet
İslah		1921	4000	Devlet
Outlook Afganistan	Afganistan Gazeteler Grubu	2005	4200	Özel
Rah-e Madanyat		2011	5000	Özel
Afganistan	Hüseyin Yasa	2006	5000	Özel

Tablo 5. Afganistan’da İllere Göre Basın-Yayın Dağılımı

İL	TELEVİZYON		RADYO		DERGİ		GAZETE	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
KABİL								
KAPİSA	1		1	3	1	3		
PENÇŞİR	1	1	1	1	2	3		
PARVAN	1	2	1	7	2	3		
VARDAK	1	1	1	1	4	4		
FARYAB	1		2	7	1	9		
BELH	1	4	3	13				
CÜZCAN	1	2	1	6	5	4		
SAR-İ POL	1		1	1	2	3		
SAMANGAN	1		1	4	5	2		
KUNDUZ	1		1	7	4			1
TAHAR	1	2	1	6	3	3		
BAGLAN	1	1	1	7	1	3		
BADAHŞAN	1		1	7	2	8		
URUZGAN	1		1	2				
ZABİL	1		1	2	1	1		
KANDEHAR	1		1	8		2	1	1
NİMRUZ	1	1	1	2	1	2		
HELMAND	1		1	4	1	3		
PAKTİYA	1		1	5		6		
HOST	1	1	1	6	2	1	1	
LOVGER	1		1	5	1	3		
PAKTİKA	1		1	3	2			
GAZNİ	1	1	1	6	2	4		
KUNAR	1		1	4	2	3		
NURİSTAN	1		1	2				
LAGMAN	1		1	1	2	3		
NANGARHAR	1	1	1	12	2	2		
BADGİS	1	1	1	3	1	2		
FERAH	1	1	1	2	3	3		
HERAT	1	16	1	21			1	
BAMYAN	1		1	2	2	3		
DAYKUNDİ	1		1	3	1	1		
GUR	1		1	4	2	7		
Tolum								

Kaynak: (Afganistanistan Gazeteciler Merkezi, 2020).

2.8.1.1. *Haşt-e Sobh* Gazeteci (Sekiz Sabah Gazetesi)

Şu anda 2021’de Afganistan’da en çok okunan özel gazete olan *Haşt-e Sobh* gazetesi, bir grup önde gelen gazeteciler, insan hakları aktivistleri ve medya savunucuları

tarafından 2007 yılında kurulmuştur. Bu gazete, haberlerle, olaylara analitik yaklaşımıyla, siyasi ve sosyal alanlarda insanlar arasında diyalog için bir bağlam yaratarak toplumda yer etmeyi başarmıştır. Bu Gazete, 2012 yılında Sınır Tanımayan Gazeteciler Küresel Bilgi Özgürlüğü Ödülü'nü kazanmıştır (Haşt-e Sobh, 2007)

2.8.1.2. Etilaatroz Gazetesi (Gün Bilgileri)

Etilaatroz gazetesi Afganistan'ın önde gelen ve en çok okunan gazetelerinden biridir. Bu gazete, 2011 yılında Afganistan Bilgi ve Kültür Bakanlığı'ndan izin alarak faaliyete başlamıştır. Güncel bilgiler, siyasi, güvenlik, yönetim, ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık, spor ve teknoloji sektörlerini özgür ve eleştirel bir şekilde yayınlamaktadır. Bu gazete basılı ve çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. A3 boyutlu sekiz sayfalık baskı versiyonu, Kabil'de cumartesiden çarşambaya kadar günde gazete tirajını 3.000'e çıkartmıştır. Günlük bilgi sitesi olan bu site her gün okuyucularını bilgilendirmektedir. Haber, rapor, analiz, çeviri ve röportajları gazetenin web sitesi ve sosyal ağlardaki hesapları aracılığıyla okuyucularıyla buluşturmaktadır (*Etilaatroz*, 2011).

2.8.1.3. Afganistan'ın İlk İngilizce Gazetesi: *Kabil Times*

Kabil Times, Muhammed Zahir Krallığı döneminde, 27 Şubat 1962'de Başbakan Sardar Muhammed Davud'un talimatı doğrultusunda, Sabahuddin Kuşkaki'nin yazı işleri müdürlüğünde kurulmuştur. Başlangıçta, *Kabil Times* gazetesi gazete olarak beş sütun halinde ve haftada üç kez yayınlanmıştır. Daha sonra, Kuşkaki'nin yerine, mesleği iletişim mühendisi olan ancak medya konusunda çok az deneyimi olan Seyyid Halil geçmiştir. Bir süre sonra ABD'de gazetecilik eğitimi alan Şafi Rahil 1965'te Seyyid Halil'in yerini almış ve 1974'e kadar bu görevi sürdürmüştür. 1978'deki komünist darbenin ardından Kazım Ahang bu gazetenin sorumlusu seçilmiştir. *Kabil Times*, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra *New Kabil Times* olarak değiştirilmiştir. İç savaş ve mücahitlerin yönetimi sırasında, *The Kabil Times* gazetesi bir yıl süreyle kapatılmıştır ve daha sonra haftada bir yayına yeniden başlamıştır. Taliban yönetimi sırasında, *Kabil Times* ara ara kapatılmıştır, ancak daha sonra haftada bir kez yayınlamaya devam etmiştir. Taliban rejiminin yıkılması ve geçici yönetimin devreye girmesiyle, üçüncü kez Kabil

Times'ın yayını bir süreliğine durdurulmuştur, ancak 2002 tarihinde haftada bir yayına yeniden başlamıştır ve 2003'te haftada üç kez yayınlanmıştır. 8 Nisan 2006 yılında *Kabul Times* günlük gazete olmuştur ve o zamandan beri günlük olarak yayınlanmaktadır (Times, 2006).

2.8.1.4. Afganistan'ın İlk Bağımsız ve Özel Gazetesi: *Anis*

Bu gazete, 5 Mayıs 1927'de Muhiddin Han Anis tarafından yayınlanan, ülkedeki ilk bağımsız ve özel gazete olmuştur. Bu gazete, bilimsel makaleler, hukuk, Loya Cirga haberleri, sosyal makaleler, temizlik, eğlence, eğitim, reklam, edebi ve manevi gibi konuları halkla ve devlet yetkilileriyle buluşturmuştur. *Anis* başlangıçta her iki haftada bir yayınlanmıştır ancak ikinci yılın başından itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Satış ve abonelik kaynağı tarafından finanse edilmiştir (Esmetullahi, 2003: 345).

Anis gazetesi ilk kurulduğunda Rafik matbaasında basılmıştır. Daha sonra maddi olarak ilerlediğinde Kabil'de kendi açtığı *Anis* matbaasında basılmıştır. Gazetenin ilk tirajı 45 kopyadan 100 kopyaya ve 500 kopyaya yükselmiştir. Daha sonraları tirajı 1.000 nüshaya ulaşmıştır. *Anis*, Afgan basın tarihinin en çok tirajlı gazetelerinden biri olmuştur. Sonraki yıllarda ve dönemlerde tirajı 10.000 nüshaya yükselmiştir. Nadir Şah döneminde (1934), *Anis* gazetesi devlete bağlı hale getirilmiştir. Hükümet, *Anis*'i hükümetin hedeflerinin yayınlayan bir araç olarak ilan etmiştir. Zahir Şah döneminde *Anis*, Afgan hükümetinin yayın organı olmuştur. Kabil Devlet Basımevinde 12 sayfa olarak basılmıştır. Davud Han'ın saltanatı sırasında *Anis* gazetesi hükümetin yayınlarının temel direklerinden biri haline gelmiştir ve tirajı on bin sayıya yükselmiştir. 24 Nisan darbesiyle *Anis* gazetesi birkaç ay yayınlanmamıştır. Ancak daha sonra bir devlet kurumu olarak devlet yayınlarının yanına yerleştirilmiştir.

Anis gazetesi de Burhaneddin Rabbani döneminde bir süre yayından men edilmiştir ama bir yıl sonra yeniden canlandırılmıştır. Taliban'ın yükselişi ve Kabil'in ele geçirilmesiyle birlikte *Anis* de diğer yayınlar gibi kapatılmış ve yayınları durdurulmuştur. Ancak 1998'de Afgan basınının tarihine yeniden girmiş ve günümüzde de yayınlanmaya devam etmektedir. *Anis* gazetesinin temel amacı, başta devlet memurları olmak üzere

kamuoyunun bilinçlenmesine yönelik ilmî, hukukî, manevi ve edebî içerikler hazırlamak ve yayımlamak olmuştur (Tanvir, 2000: 85-88).

2.8.1.5. *Rah-e Madanyat* Gazetesi

Afganistan'ın en çok okunan gazetelerinden biri olan *Rah-e Madanyat* Gazetesi, 2011 yılında Kabil'de kurulmuştur. *Rah-e Madanyat*, başlangıcından bu yana kadın haklarını ve insani değerleri destekleyen bağımsız bir gazetedir. Karikatür bu gazetenin en önemli bölümlerinden biridir. BM Dünya Yarışması "Siyasi Karikatür" alanında yarışmaya katılan *Rah-e Madanyat* gazetesinin "Yolsuzluk yasak" başlıklı karikatürü, 2016 yılında bu yarışmada dünyanın en iyi 10 karikatürü arasında dördüncü olmuştur. Afganistan gazetecilik tarihinde ilk kez ülkeden bir gazete bu başarıya ulaşmıştır (Medaniyet, 2011).

2.8.1.6. *Arman-e Millî* Gazetesi

Arman-e Millî gazetesi, 2002 yılında Taliban'ın yenilmesi ve geçici hükümetin kurulmasının ardından yeni özgür ortamda kurulan ilk medya kuruluşu olmuştur. İlk başlarda, *Arman-e Millî* gazetesi Hamid Karzai liderliğindeki geçici yönetimin yayını olarak ve Afganistan Enformasyon ve Kültür Bakanlığı bünyesinde yayınlanmıştır. Gazete kuruluşundan bir yıl sonra, gazetenin genel yayın yönetmeni Mir Haydar Mutahar ile zamanın Bilgi ve Kültür Bakanı Dr. Sayed Makhdoom Raheen arasındaki “özgürlüğün nasıl ifade edileceği” konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle, bütçe eksikliği sebep gösterilerek Bilgi ve Kültür Bakanlığı tarafından kapatılmıştır. Ancak, Mir Haydar Mutahar, hukuki davadan sonra bu gazetenin imtiyazını elde edebilmiştir ve *Arman-e Milli*, yayınlarına birkaç ay ara verdikten sonra özel bir gazete olarak yayınlarına yeniden başlamıştır. 2003'ten bugüne, yayınları günlük olarak kesintisiz devam etmektedir. İlk günlerden itibaren gazetenin mali kaynağı reklam, satış ve aboneliklerden sağlanmıştır (Milli, 2003).

2.8.2. Afganistan'da İşitsel Basın ve En Çok Dinlenen Radyolar

Afganistan'da radyo ve televizyon en etkili kitle iletişim araçlarıdır çünkü nüfusun %80'i 2007 itibarıyla okuma yazma bilmemektedir. Ancak Afganistan'daki basın, sosyo-

politik bakış açılarının şekillenmesinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Bir radyo vericisi ilk olarak 1926'da Emanullah Han'ın saltanatı döneminde Kabil'de başlamıştır. "Kabil Radyosu" olarak bilinen bu radyo, yalnızca Kabil'de yayınlanmıştır. Emanullah Han hükümetinin düşmesinden sonra yayını durdurulmuştur. 1951 yılında, Muhammed Haşim Han'ın başkanlığı sırasında Kabil Radyosu, 50 kW'lık bir verici olarak çalışmalarına yeniden başlamıştır. Bu kez Kabil Radyosu yayınları uzak illerde de yayın yapabilmıştır. 1961'de Kabil Radyosu'nun adı Afganistan Radyosu olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte 100 kilovatlık bir vericinin kurulmasıyla dalgaları sadece Afganistan'da değil, komşu ülkelerde de iletilmiştir. 90'lı yıllarda iç savaş sırasında, Afgan Radyo ve Televizyonu bomba ve roket patlamaları nedeniyle ağır hasarlar görmüştür. Ayrıca çok sayıda teknik eleman, sunucu, muhabir ve program yapımcısı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, Mücahitler ve Taliban yönetimi yıllarında, Afganistan radyosu yayınları hem nicelik hem de nitelik olarak düşük seviyede kalmıştır. Taliban döneminde Radyo Afganistan'ın adı "Radyo Sada-e Şeriat" olarak yeniden adlandırılmıştır. Halkın eğitimsel ve psikolojik ihtiyaçlarına göre hiçbir program yayınlanmamıştır. Geçici hükümetin kurulmasından sonra, Afganistan Radyosunun yeniden inşası başlamıştır ve şimdi de Afgan halkının en az yüzde sekseni onu dinlemektedir. 2006 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin de yardımıyla 400 kW'lık bir vericinin kurulumuyla Afganistan Radyosu sadece Afganistan'ın tamamını kapsamakla kalmamıştır, aynı zamanda komşu ülkelerde de iki kanaldan 24 saat yayın yapmaya başlamıştır (Payam Aftab, 2007).

ABD'nin Afganistan'ı işgali ve Taliban rejiminin çöküşünden gelişen teknolojiye ayak uyduramayan Afganistan'da zaten yaygın olan radyo daha ya yaygın hale gelmiştir. Dünyanın en fakir ülkeler arasında yer aldığından ve halkın maddi durumunun yetersizliğinden dolayı 'televizyon, telefon' gibi kitle iletişim araçlarına erişim zor olmuştur. Bu sebeple halkın haber alma aracı olarak radyo büyük ilgi görmüştür. 2001'den sonra Afganistan'ın devlet radyo ve televizyonunun yeniden etkinleştirilmiştir ve buna ek olarak, büyük şehirlerde de ofisleri kurulmuştur. Internews ve radyoları destekleyen diğer kurumların yardımıyla özel radyolar kurulmuştur (Hamidi Resa, 2016).

2001'den önce insanlar radyo programlarına yalnızca radyo alıcıları aracılığıyla erişebiliyordu; ancak son 20 yılda telekomünikasyon sektöründe büyük bir değişim yaşanmıştır. Cep telefonlarının ortaya çıkmasıyla, günümüzde insanlar birçok alanda FM

kısa dalga radyo programlarını kolaylıkla dinleyebilmektedir. Uzak bölgelerde ücretsiz radyo istasyonlarının piyasaya sürülmesi, insanların bilgi ihtiyaçlarını bir ölçüde karşılamıştır. Ancak yerel radyo istasyonları, haber olaylarını bildirme ve yayınlama konusunda henüz halkın güvenini kazanamamıştır. İnsanlar hala yabancı radyolara bağımlı olmuştur ve yerel radyo raporlarını dinleme oranlarının daha düşük olduğu görülmüştür (Hamidi Resa, 2016: 93).

Başta BBC ve Azadi radyosu olmak üzeri Selam Vatndar, Aryana FM ve Afganistan ulusal radyosu bu 20 yıllık süreçte Afganistan'da çok dinlenen radyolar olmuştur.

Medya okuryazarlığının olmaması, bilgiye erişim eksikliği, yerel yönetimlerin sansür ve baskısı, etkili programlar üretme konusunda deneyim eksikliği vb. yerel radyoların daha da zayıflamasına sebep olmuştur. Bu 20 yıllık süreçte Afganistan'daki radyolar iki ciddi tehditle karşı karşıya kalmıştır;

1. Hükümet sansürü (yerel yetkililer, valiler ve kaymakamlar)
2. Taliban şiddeti (Hamidi Resa, 2016: 93).

2.8.3. Afganistan'da En Çok İzlenen Televizyon Kanalları

Afganistan'a televizyonun getirilmesi çalışmaları, Zahir Şah döneminde Başbakanlık koltuğunda oturan Muhammed Musa Şefik'in Tokyo'yu (Japonya) ziyaretinden sonra gerçekleşmiştir. Japonya ile televizyonun teknik malzemeleriyle ilgili anlaşmalar bu görüşme esnasında yapılmıştır. Ancak Musa Şefik döneminde yayınlara başlanamamıştır. 1978 yılında Muhammed Davud Han döneminde “Radyo, Televizyon, Afganistan” (RTA) adlı bir kanal kurulmuş ve tanıtıcı yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Muhammed Davud Han, Afganistan Televizyonun da yayınlanacak içeriklerin 6 aylık bir plan doğrultusunda hazır bulundurulmasını ve ofis arşivlerinin zenginleştirmesini istemiştir. Bu 6 aylık planın içerisinde, uluslararası standartlara göre belgeseller, uzun metrajlı filmler ve tercümeli röportajlar yer almıştır (Tanvir, 2000: 228-229). Bu TV kanalı daha çok haber programı sunarken program aralarında milli ve dini marşlar yayınlamıştır. Haber programlarının yanında Almanya'nın Sesi ve Amerika'nın Sesi kanallarının programlarından da faydalanmıştır. Yayınların dili Afganistan'ın resmi dili olan Farsça ve Peştuca olmuştur (Abdullah, 2015, s. 82). Bu kanal, 1996 yılından sonraki

Taliban döneminde düzenli bir şekilde yayın yapamamıştır ve kuruluşundan 2001 yılına kadar Afganistan'ın tek TV kanalı olmuştur.

2001'den sonra Afganistan'da kurulan televizyon kanallarından Milli Eğitim bakanlığına ait olan “Afganistan Eğitim ve Öğretim TV kanalı” ve Millet Meclisine ait olan “Ulus Cirga TV kanalı” hariç, diğer tüm kanallar özeldir. Bu özel televizyonlar genellikle yerli içerikler üreterek ve yabancı dizilere dublaj yaparak Afganistan devlet televizyonundan daha fazla izleyici kitlesi oluşturmayı başarmıştır. Tolo TV'nin Afganistan'daki diğer TV kanallarından daha geniş bir izleyici kitlesine sahip olduğunu görülmektedir.

11 Eylül'den sonra Afganistan'da kurulan TV kanalları kısa bir süre, Politikaya ve değişen kamuoyuna fazla ilgi göstermemiştir. Bunun yerine eğlenceli programlar yayınlamıştır. Fakat daha sonra Batılı ülkelerin müdahalesi ve desteği ile özellikle televizyon alanında Afganistan'daki siyasi içerikli programlar gelişmiştir. Televizyonun kamuoyu oluşturmadaki rolünün çok iyi farkında olan Batılı politikacılar, ülkenin aktif televizyon istasyonlarını finanse ederek Afganistan'ın cahil ve geleneksel toplumunda propaganda yoluyla politikalarını uygulamak için çalışmışlardır. Buna hiç şüphe yok ki Afganistan zengin bir İslam kültürüne sahiptir. Ayrıca bu ülke, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır ve bu medeniyetlerin bıraktığı tarihi esere sahiptir. Ancak son yirmi yılda (2001-2021) Afganistan kültürü oldukça büyük bir değişime uğramıştır. TV kanallarında yayınlanan yabancı programlar aracılığıyla farklı kültürlerin özellikleri izletilerek Afganistan kültürü ve gelenekleri değiştirilmeye zorlanmıştır. Bu 20 yıl süreçte, televizyon ağları yayınlarında Afganistan kültürü, örf ve adetleri görmezden gelinmiştir (Şüaib, T.Y).

Tek bir devlet TV kanalına sahip olan Afganistan'da 11 Eylül saldırılarından sonra ve Taliban rejiminin yıkılması ile başlayan yeni dönemde, bir takım siyaset ve iş adamlarının desteği ile TV kanalları hızla çoğalmıştır. 2012 yılına kadar 80'in üzerinde TV kanalı faaliyete başlamıştır (Salahshoor, 2013, s. 90). 2014 yılında ise Afganistan, 84 televizyon ve 222 radyo istasyonu ile medya açısından bölgenin önde gelen ülkelerinden biri haline gelmiştir (Parsine, 2014). 2018'de Afganistan'da 95 TV kanalı faaliyet göstermiştir. Afganistan'daki TV yayınlarının özgürlüğü çoğu bölge ülkelerde görülmemiştir (Aşrafi, 2017).

Afganistan’da uzun süreden beri faaliyet eden Afganistan Ulusal Televizyon kanalı RTA (Radio Television of Afghanistan), 2002’de yeniden yapılandırılarak daha profesyonel bir şekilde yayın hayatına başlamıştır (Salahshoor, 2013, s. 90).

2001’de yeni yönetimin başa gelmesiyle özel televizyon kanalları da çoğalmaya başlamıştır. İlk özel TV 2002’de ülkenin Kuzeyinde yayına başlayan Ayna TV olmuştur. Ünlü Özbek lideri Meraşal Abdurraşid Dostum’un da büyük ölçüde mali desteğini alan Ayna TV, siyasal çizgi bakımından Meraşal Dostum’a yakın olmuştur. Bu nedenle izleyici kitlesi de daha çok Meraşal Dostum taraftarları olan Özbekler olmuştur. Bu TV’nin kadroları Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT)’nda eğitim görürken, Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) başta olmak üzere Türkiye’nin bazı kuruluşlarından teknik destek almıştır. (Salahshoor, 2013, s. 91).

Afganistan’da en çok izleyici kitlesine sahip olan özel TV kanalı 2003 yılında Sayid Muhsini tarafından Kabil’de Tolo TV isminde kurulmuştur. Özellikle bu TV kanalı müzik yayınları dolayısıyla dini kesimlerden tepkiler almıştır. Bu TV kanalı, son olarak eleştirilerden kendisini kurtarmak için bazı dini programlar da yayınlamaya başlamıştır. Bu TV, Farsça ve Peştuca yayın yapmaktadır (Abdullah, 2015, s. 85). Başlangıçta Hint ve Batı Avrupa dizileri ve Avrupa kanallarından taklit edilen eğlence programları yayınlarak kısa bir sürede genişlemeye başlamıştır. Hızla ünlü olan Tolo TV siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlara ilişkin tartışma programları ile de büyük bir izleyici kitlesi kazanmıştır (Salahshoor, 2013: 92)

Afganistan’da en fazla izleyicisi olan ve tüm Afganistan ile birlikte Avrupa ve Amerika kıtalarına da yayın yapan diğer bir TV kanalı da Ariana Televizyonudur. ATN (Ariana Television Network) olarak bilinen ve Bayat Medya Grubuna ait olan bu televizyon kanalı, (Salahshoor, 2013, s. 93) Afganistan mobil iletişim şirketi BİSİM tarafından 2005 yılında kurulmuştur (Abdullah, 2015, s. 86). Avrupa televizyonlarından birtakım programları taklit ederek ülkede devam eden TV yayınlarındaki rekabette güçlü bir şekilde kendi yerini alan Ariana TV, özellikle Tolo TV ile rekabet edebilecek bir güç kapasitesine sahiptir. Bu TV, ülkenin resmi Dilleri olan Farsça ve Peştunca’nın yanında Özbekçe programlar yaparak ülkedeki Özbeklerin de dikkatini çekmiştir. (Salahshoor, 2013: 93).

Diğer özel bir TV kanalı olan ve 2007 kurulan Arzu TV Mezar-ı Şerif ilinde yerel programlarla yayın hayatına başlayıp ulusal ve uluslararası düzeyde yayın yapmaya devam etmiştir. Farsça, Peştuca, Özbekçe ve İngilizce yayın yapan bu TV kanalı siyaset, kültür, eğitim ve eğlence programları yapmıştır. Kanalın sahibi iş adamı Kemalettin Nebizade'dir (Abdullah, 2015: 84). 2011 yılında ise Kabil'de de yayınlanmaya başlamıştır. Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerinden de izlenmesi sağlanmıştır (Salahshoor, 2013: 94).

Özel TV kanallarının faaliyete başlaması ile birlikte bazı siyasi ve dini gruplar da, kendi propagandalarını yapmak için karasal veya uydu yayını yapan bir takım TV kanalları açmıştır. Bu TV kanalları sahibi veya finansmanı olduğu grubun ideolojik eğilimlerini yansıtmakla birlikte, halkı o doğrultuda yönlendirmeye çalışmıştır. Bu TV kanallarından biri de, Şii-Caferi lideri olan Şeyh Asıf Muhsini tarafından 2008'de kurulan Temeddün isimli TV kanalıdır. Temeddün TV Afganistan'ın tamamı, Orta Asya ülkeleri ile İran'da izlenebilmiştir. Cemaat ve siyasi partilere mensup TV kanalları sadece Temeddün TV ile sınırlı değildir. Yine aynı şekilde Hazara asıllı Şii Caferi grubuna mensup ve Hazara etnik grubunun lideri olan Muhammed Muhakkik tarafından 2008'de kurulan Rah-e Farda TV de siyasal bir hareketin yayın organı olarak faaliyet edip ciddi bir izleyici kitlesine sahip olan bir başka televizyon kanalıdır (Salahshoor, 2013: 94).

Bunların yanında Negaah TV, Kavser TV, Nur TV, Nurin TV, 1TV (Kanal-1), Afghan TV, Shamshad TV ve Khaibar TV gibi televizyon kanalları da bazı siyasi veya dini gruplara bağlı olarak faaliyet gösteren, kendilerine göre belli bir izleyicisi bulunan ve belli kitlelere hitap eden adını duyurmuş televizyon kanallarındandır (Salahshoor, 2013, s. 95). Bu 20 yıllık süreçte Afganistan devletine ait RTA, 2008'de kurulan Eğitim ve Öğretim TV kanalı ve 2013'te kurulan Ulusu Cirga TV kanalı da yayın hayatına devam etmiştir. Bu kanallar Darice ve Peştuca dillerinde yayın yapmıştır (Abdullah, 2015: 84).

Yukarıda anlatılan özel TV kanalları dışında Afganistan'da yayın yapmış olan diğer özel TV kanalları ve kurucuları 6. tablodaki ve 20 yıllık süreçte en çok izlenen televizyon kanalları 7. tablodaki gibidir;

Tablo 6. Afganistan'ın bazı özel TV kanalları (Nai, 2017)

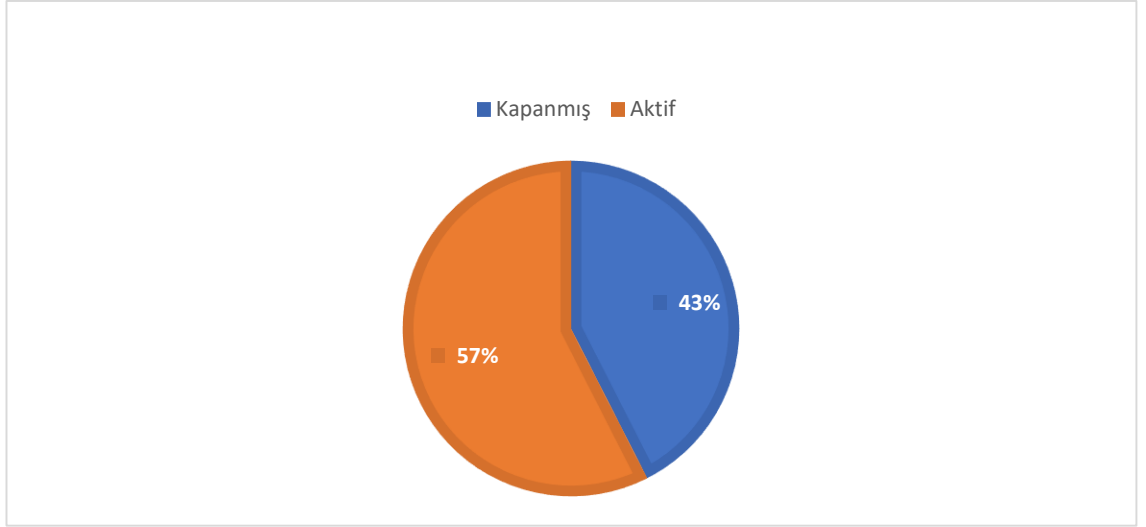
TV KANALI	KURUCUSU	KURULUŞ TARİHİ
3 Spor TV	Şafıkullah Salim	2011
7 TV	Bari Selam	2010
Anar TV	Nur Vali Tutahil	2015
Resa TV	Hamid Samer ve Kerar Ahmed	2016
Yaran TV	Muhammed Tahir Osmani	2017
Khushid TV	Sayid Camil Sadat	2013
Davet TV	Abdurreb Rasul Sayyaf	2010
Saba TV	Sabah Yayınları	2009
Kabil News TV	Muhammed Mansur	2013
Mitra TV	Ata Muhammed Nur	2013
24 TV	Celal Mahmudi	2013
Peshgam TV	Vahidullah Sagdil	2014

Tablo 7. 20 Yıllık Süreçte En Çok İzlenen Televizyon Kanalları

Televizyon	Kuruluş Tarihi	Mülkiyet	Kurum
RTA	1974	Afganistan Devleti	Devlet
TOLO TV	2004	Moby Media Group	Özel
TOLO NEWS	2010	Moby Media Group	Özel
ARIANA TV	2005	Ehsan Bayat	Özel
1 TV	2009	Fahim Halşımı	Özel
ATV	2004	Abdul Rashid Dostum	Özel
Bahktar TV	2009	Abdul Manan	Özel
Temeddün	2007	Asif Muhsini	Özel
Arzo TV	2007	Kemal Nabizade	Özel
Shamshad TV	2006	Fazal Karim Fazal	Özel

2.9. 2021'DEN SONRA AFGANİSTAN MEDYASININ ÇÖKÜŞÜ

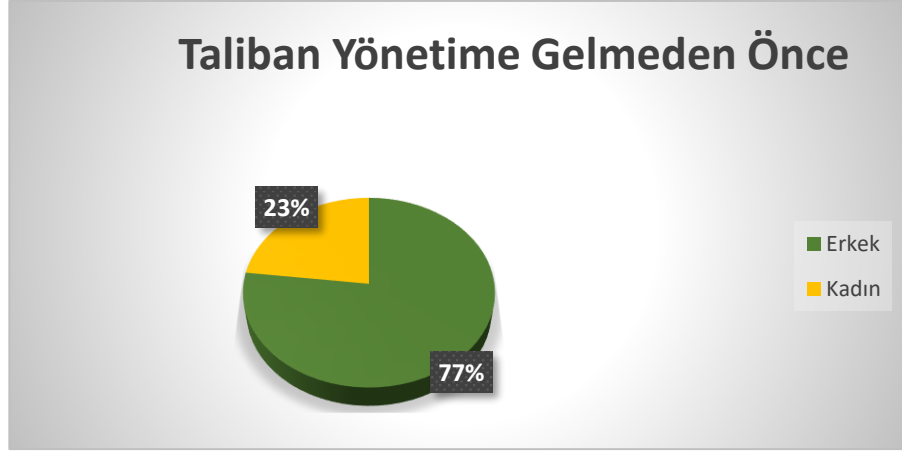
Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü ve Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği tarafından, Taliban'ın ülkenin kontrolünü ele geçirmesiyle Afganistan'daki medya kuruluşlarının yüzde 40'ının kapatıldığını ve kadınlar da dahil olmak üzere gazetecilerin yüzde 80'inin işini kaybettiğini gösteren ortak bir rapor yayınlanmıştır. Bu rapora göre, 15 Ağustos 2021 itibarıyla Afganistan'daki 543 medya kuruluşundan 231 medya kuruluşu kapanmış, aktif olarak devam eden 312 medya kuruluşu kalmıştır.

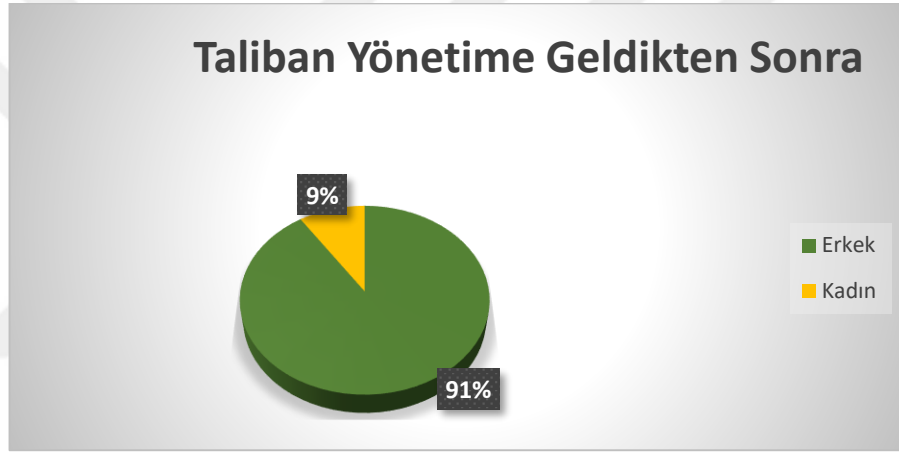
Şekil 4. 2021’den sonra Afganistan’da Medya Sektörüne Kapanan ve Yayın Hayatına Devam Eden Kuruluşların Oranları

Yayınlanan bu raporda elde edilen bulgular, Afganistan’ı Taliban’ın eline geçmesinin ardından başkent Kabil ve diğer illerdeki birçok medya kuruluşunun yayın faaliyetlerini durdurduğunu ve şu anda Kabil’de her iki medyadan sadece bir tanesinin aktif olduğunu gösteriyor. Bu durum kapanan medya kuruluşlarındaki çalışanların işsiz kalması anlamına gelmektedir. Taliban’ın yönetimi ele geçirmesiyle birlikte kadınlarla alakalı politikalarından dolayı özellikle kadın gazeteciler bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. 21 Aralık 2021 Salı günü yayınlanan raporda, 6400 gazeteci ve medya çalışanının işini kaybettiği ve her beş kadından dördünün işsiz kaldığı belirtilmiştir.

Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü ve Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği hazırladığı raporda Afganistan’da Taliban yönetime gelmeden önce medya sektöründe 10.790 medya çalışanı olduğunu ve bunların 8.290’ının erkek ve 2.490’ının kadın olduğunu belirtirken Taliban’ın yönetime geldiği tarih olan 15 Ağustos 2021’den sonra medya sektöründe 3950’si erkek 410’u kadın olmak üzere 4360 çalışan olduğunu vurgulamıştır.

Şekil 5. Taliban Yönetime Gelmeden Önce Medya Sektöründe Çalışan Kadın-Erkek Oranları

Şekil 6. Taliban Yönetime Geldikten Sonra Medya Sektöründe Çalışan Kadın-Erkek Oranları

Taliban'ın yönetime gelişiyle birlikte ülkede kadınların çalışmalarına yönelik ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü ve Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği'nin hazırladığı rapor, Afganistan'ın birçok yerinde şu anda kadın gazeteci olmadığı ve 34 ilin 15'inde hiç kadın gazeteci ve medya çalışanının bu sektörde yer almadığını gösteriyor.

Taliban'ın medya sektörü üzerindeki baskısı ve medya sektörüne getirdiği kısıtlamalar, 'özgür medya' kavramını tamamen ortadan kaldırmaktadır. Paylaşılan raporda kısıtlamalar şu şekilde belirtilmektedir:

- Gazeteciler, her raporun hazırlanmasından önce ve sonra haberin konusunu Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'ndaki yerel yetkililerle paylaşmalıdır.

- Paylaşılan raporlar yetkililerin izinleri ile yayınlamalıdır.
- Haber ve müzik programlarını dini programlarla değiştirilmelidir.

Buna ek olarak, Taliban'ın ülkedeki medyayla ilgili yayınladığı yeni düzenlemelerde TV kanallarının "Yabancıların kültür ve geleneklerinin" yansıtıldığı "Afgan ilke ve değerlerine aykırı" filmlerin toplumda "ahlaksızlığa" neden olacağı düşüncesiyle artık yayınlamaması gerektiğini söyledi.

Afganistan Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü'nün sorumlusu Riza Moyini medya sektörüne getirilen kısıtlamalardan sonra, Afganistan'da medyaya üst üste getirilen kısıtlamaların durdurulması ve bu kısıtlamalar yerine Taliban'ın basın ifade ve özgürlüğüne öncelik vermesi gerektiğini söylemiştir. Bütün bu kısıtlamalara ek olarak, yabancı güçlerin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte ülke medyasına yapılan yardımın kesildiği, reklam gelirlerinin de azaldığı ve bu sebeple ülkedeki birçok medya kuruluşunun mali ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya olduğu bu raporda paylaşılmıştır.

Afganistan Özgür Gazeteciler Örgütü Başkanı Huccetullah Mucaddadi:

"Medyanın yarısının kapanması ve 6 bin medya çalışanının işini kaybetmesi ülkedeki ifade ve bilgi özgürlüğü için bir felakettir. Uluslararası kuruluşlar gazetecilere ve medyaya yardım etmezse veya hükümet derhal harekete geçmezse şu anda aktif medya kuruluşlarının ve çalışan gazetecilerin diğer yarısı da kapanan medya kuruluşları ve işsiz gazetecilerle aynı kaderi paylaşacaklar" açıklamasında bulunmuştur. Taliban sözcüsü Zabihullah Mücahid'in gazeteciler için daha iyi bir ortam sağlamak ve medyanın işleyişini sürdürmek için çalıştıkları bilgisine, bazı illerde grup üyelerinin gazetecilere "kötü muamelede bulunduğunu" ve bunu önlemek için çaba sarf edildiğinin itirafına bu raporda yer verilmiştir (Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü, 2021).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGAN GAZETECİLİK PROFESÖRLERİ VE ÖZGÜR GAZETECİLERİ İLE RÖPORTAJ

1996 ve 2001 yılları arasındaki Taliban rejimi döneminde Afganistan'da özgür bir medya kuruluşu kalmamıştır. Taliban, “televizyon, sinema ve diğer eğlence biçimlerini” ahlaksız olarak tanımlamış ve birtakım elektronik ürünleri "İslami olmayan" olarak etiketlemiştir. Televizyonlar kırdırılmış, seyredenlere cezalar yağdırılmış ve video izlenebilen herhangi bir cihaza sahip kişiler halka açık bir şekilde kırbaçlanmıştır. İslami içerikli programlar yayınlayan "Seday-ı Şeriat/ Şeriatın Sesi" adlı radyo kanalı ülkede tek ses olarak kulaklarda yankı bulmuştur.

2001'de Taliban'ın düşmesine yol açan ABD saldırılarının ardından, Afganistan'ın medya sektöründe, özellikle özel basında, televizyon ve radyo istasyonlarında önemli bir gelişme görülmüştür. Sadece haberler alanında değil, filmler, TV dizileri, müzik videoları da üretilmeye başlanmıştır. Son yıllarda özellikle akıllı telefonlarla internete ve sosyal ağlara erişim de kolaylaşmıştır. 2001'de geçici hükümetin kurulmasından sonra Afganistan medyasının dirilişi, Taliban rejimi döneminde eğitim ve istihdamdan mahrum kalan Afgan kadınlarına fırsat yaratmıştır. Ülke genelinde yüzlerce kadın gazeteci, yapımcı, sunucu ve oyuncu olarak çalışmıştır. Onlarca Afganistanlı gazeteci de yabancı basında çalışmaya başlamıştır.

Araştırmanın ana kısmını oluşturan bu bölümde Afganistan'daki üniversitelerin belirli Profesörleri ve Afganistan'da 2001-2021 yılları arasında Aktif olarak görev yapan gazetecilerle bu 20 yıllık süreçte Afganistan basınındaki yaşanan değişimlere yönelik röportaj yapılmıştır.

3.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın temel amacı, 11 Eylül olaylarından sonra Afganistan basınındaki değişimleri incelemektir. Ayrıca, Afganistan'daki gazeteciler ve akademisyenler ile 2001

yılında ABD ve NATO güçlerinin gelişiyle Afganistan basınındaki gelişmeler ve değişimler hakkında görüşülmüştür.

3.1.2. Araştırmanın Yöntemi

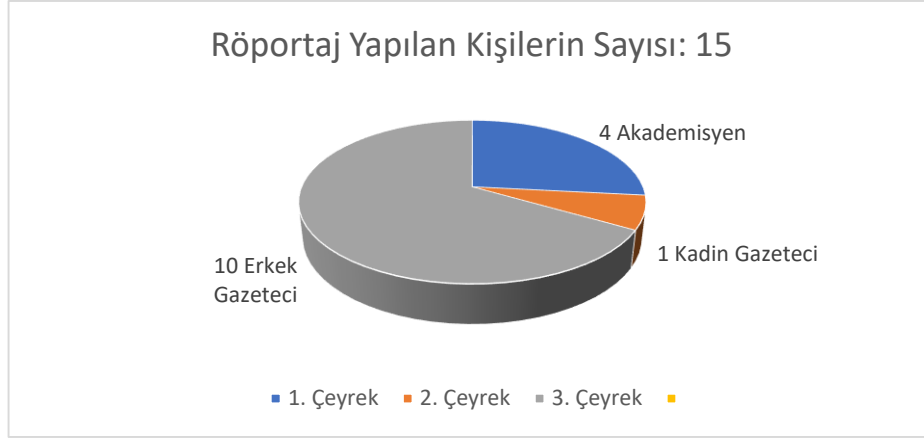
Bu araştırma 11 Eylül sonrası Afganistan basınının 20 yıllık serüvenini ortaya koymaktadır. Araştırma sürecinde betimsel ve mülakat yönteminden yararlanılmıştır. Tezin daha derinlemesine tetkik edilmesi ve daha açıklayıcı olması için Afganistan'ın belirli gazetecileri ve akademisyenleriyle 11 Eylül sonrası basın alanındaki gelişmeler hususu ele alınmış, basının 20 yıllık durumu görüşülmüştür.

3.1.3. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Afganistan basını, tarih boyunca iniş ve çıkışlar yaşamıştır. tarihi daha önce araştırılmasına rağmen 11 Eylül 2001'den günümüze kadar 20 yıllık süreçteki gelişmeler hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bu bağlamda ele alınan araştırmanın, Afganistan yazılı kaynakları arasında önemli bir konuma sahip olacağını düşünüyorum. Ayrıca sosyal bilimler için bu inceleme, Afganistan basınının 2001-2021 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte yaşadığı gelişmelerin araştırılması açısından yeni bir atılım olacaktır. Afganistan basınının tarihi ve 11 Eylül'den bugüne kadar ki gelişmesi hakkında Türkçe tez yazılmamıştır. Sosyal bilimler için bu araştırma, Afganistan basını için yeni bir başarı olacak ve gelecekte önemli bir kaynak olacaktır.

3.2. RÖPORTAJ YAPILAN KİŞİLER VE SORULARLA İLGİLİ BİLGİLER

Bu araştırmada 11 Eylül sonrası Afganistan basınında yaşanan değişimlerle alakalı 15 kişiyle röportaj yapılmıştır. Görüşme gerçekleştirilen kişilerin dördü Afganistan'da bulunan üniversitelerin gazetecilik bölümünde akademisyen olarak görev yapmaktadır. Biri kadın olmak üzere kalan 11 kişi ise bu dönemde aktif olarak gazetecilik mesleğini icra etmiştir. Bu bireyler araştırmaya konu olan 20 yıllık sürece bizzat şahit olmuş kişilerdir. Akademisyenler 30-55 yaşları arasındayken, gazeteciler 26-60 yaşları arasındadır. Araştırmaya konu olan 8 soru bu 15 kişiye Farsça ve Peştuca dillerinde sorulmuştur.

Şekil 7. Röportaj yapılan kişilerin sayısı

Tablo 8. Sorulan Araştırma Soruları

1	11 Eylül'den sonra Afganistan'da basın gelişmeleri kapsamında yapılan basın yasası uygulanırken yaşanan problemler nelerdir?
2	20 yıllık süreçte gazetecilere tanınan ifade özgürlüğü hakkını gazetecilerin nasıl kullandığını düşünüyorsunuz?
3	Afganistan'da yaşanan işgalden sonra kadınlara verilen hakların basın sektöründeki çalışma durumuna nasıl yansıdığını düşünüyorsunuz?
4	20 yıllık süreçte Afganistan medyasında online yayınların ne kadar yer edindiğini düşünüyorsunuz?
5	İşgalden sonra basın sektöründe yaşanan gelişmelere rağmen, gazete tirajlarının artmamasının nedenleri ve gazete okuma oranının düşük olma sebepleri nelerdir?
6	Afganistan'da basın özgürlüğünü kısıtlayan, can güvenliği, ekonomik ve siyasal faktörleri değerlendirir misiniz?
7	Gazeteci haklarının medya patronları ve sivil toplum kuruluşları tarafından yeteri kadar savunulduğunu düşünüyor musunuz?
8	Gazetecilik alanında Hamid Karzai ve Eşref Gani dönemleri karşılaştırıldığında, hangi dönemde basın için daha iyi bir politika izlenmiştir?

Tablo 9. Görüşme Yapılan Gazetecilik Bölümü Akademisyenleri

Öğretim Üyeleri		
NO	Ad-Soyad	Çalıştığı Kurum
1	Zabihullah Haidari	Kabil Üniversitesi
2	M. Ashraf Sharifi	Faryab Üniversitesi
3	Shir Khan Afghan	Kandahar Üniversitesi
4	Karimullah Noori	Faryab Üniversitesi

Tablo 10. Görüşme Yapılan Afganistanlı Gazetecileri

Afganistan Gazetecileri		
NO	Ad- Soyad	Çalıştığı Kurumlar
1	Jamalnaser Farahmand	RTA, Ariana TV, 1TV ve Tolo TV
2	M. Aalim Kohkan	Faryab Gazetesi, ATV, Ariana TV,
3	Shafi Begoghli	Faryab Ulusal TV, İşanç Dergesi ve BBC Özbekçe
4	Habiburrahman Qooyash	ATV, Batur Tv, BBC ve Radyo Azadi
5	Najib Arman	Faryab Ulusal TV, Radyo Tamanna, Medeniyet Gazetesi, ATV ve Salam Watandar
6	Sebghatullah Sepehr	Ayna TV, Khorshid TV ve Tolo TV
7	M. Zahir Aniq	Faryab Özel Radyosu ve BBC
8	Muhammed Yar Majrooh	AIJA ve Çeşitli Yerel Medyalar
9	M. Hasan Serdash	Ariana TV, Tolo TV, Milli, BBC, TRT ve CNN
10	Gholam Sahi Frotan	Radyo Temanna ve Pajwok Ajansı
11	Suraya Khairandish	Ayna TV, Birlik TV ve RTA

3.2.1. 11 Eylül'den Sonra Afganistan'da Basın Gelişmeleri Kapsamında Yapılan Basın Yasası Uygulanırken Yaşanan Problemler

Kabil Üniversitesi gazetecilik bölümü akademisyenlerinden Zabihullah Haidari'nin⁹ (1 Nisan 2022) yanıtı: 2001'den sonra çıkarılan Afganistan basın yasasının basın ve ifade özgürlüğü için iyi avantajları olmuştur. Bu yasayla ilgili karşılaşılan ilk sorun, 20 yıllık süreçteki yönetimlere bağlı olan ve yeni çıkarılan kanunlardan haberdar

⁹ Yaklaşık 24 yıldır öğretmenlik yapıyor ve medyayla çalışma konusunda on yıldan fazla deneyime sahiptir. Medya ve gazetecilik üzerine beş kitap ve onlarca makale yazmıştır.

olmayan sivil ve askeri yetkililerin bilgisizliğıydi. Ancak bu yetkililer kendilerini enformasyon sahibi olarak görmüşlerdir. Basın kanunu gazetecilere uygun bir çalışma alanı açmasına rağmen devlet makamları ve yetkili kişiler bilgiyi rehin alarak gazetecilere tam bilgi vermemişler ve bazen de gerçekleri çarpıtmışlardır. Yetkililerin bu davranışları muhabirlerin gerçek bilgilere erişimini çok zorlaştırmıştır.

Faryab Üniversitesi gazetecilik bölümü akademisyenlerinden M. Ashraf Sharifi'nin¹⁰ (30 Mart 2022) cevabı: Afganistan'ın basın yasası, hazırlık aşamasındayken bile belli sorunlara sahip olmuştur. bu sebeple birçok gerginlik ve tartışmanın ardından meclisten geçmiştir. Bu 20 yıllık süreçte, hükümet ve milletvekilleri tarafından basın kanunu ve diğer kanunların sistematik ihlalleri devam etmiştir. Bazı güçlü medya kuruluşları kendi özel kanunlarını oluşturmuştur. Hükümetler, medya yetkililerine ve gazetecilere rüşvet vermekten, tehdit etmekten ve onları öldürmekten kaçınmamıştır; ama tüm bunlara rağmen Afganistan medyası bu basın yasasının manevi korumasıyla hareket etmiştir.

Kandahar Üniversitesi gazetecilik bölümü akademisyenlerinden Shir Khan Afghan'nın¹¹ (7 Mart 2022) yanıtı:

Afganistan basın yasası 2001'de yeni kurulan Cumhuriyet döneminde tasarlanmaya başlanmış fakat 18 Aralık 2005 tarihinde onaylanıp kanunlaşmıştır. Bu yasa uygulanırken yaşanan bazı sıkıntılar şu şekildedir;

- Afganistan'da çoğu medya kuruluşu ve hükümet yetkilisi çıkarılan yasaya ayak uydurmak yerine kendi kurallarını uygulamışlardır. Ayrıca yasadışı faaliyetler gösteren medya kuruluşları cezalandırılmamıştır.
- Afganistan'da bir basın yasası vardı fakat doğru bir şekilde uygulanmamıştır.
- Ülke genelinde birçok gazeteci hükümet yetkilileri tarafından darp edilmiştir. fakat basın yasasına uyulmaması nedeniyle gazeteciler korunamamıştır.

¹⁰ 1990'dan beri basınla çalışmıştır. Bir süre Faryab gazetesi muhabirlerinin müdürü olarak çalışmış, daha sonra Bakhtar Haber Ajansı'nın müdürü olarak çalışmıştır. Bir süre Hafta Nameyi Faryab (Faryab Hafatalıgı) baş editörlüğünü yapmıştır. Birkaç yıl Faryab Üniversitesi'nin bilimsel dergisinin baş editörlüğünü yapmış. Ishanch gazetesinin baş yazarı ve editörü olarak çok zaman geçirmiş. Şu anda Faryab Üniversitesi eğitim vermekte bunun yanı sıra bilim dergisinin yayın kurulu üyesi olarak çalışmaktadır. Son yirmi yılda Faryab Özgür Gazeteciler Derneği'nde müdür yardımcısı olarak çalışmış ve bir ay önceye kadar daha çok yerli ve yabancı basında röportajcı olarak çalışmıştır.

¹¹Kandahar Üniversitesi gazetecilik bölümü akademisyeni

- 2014 yılına kadar Afganistan bilgiye erişim ile ilgili bir yasaya sahip olamamıştır. Bilgiye erişim yasasının onaylanmasına rağmen hükümet yetkilileri gazetecilerin devlet kurumlarından bilgi alma hakkını kısıtlamışlardır.

Şahsen bu kanunu teknik olarak baştan sona inceledim. Maddelerin çoğu hatalı olmakla birlikte ceza kanunu ve medeni kanunla çelişmektedir. Bu kanun diğer ülkelerin kanunlarıyla karşılaştırıldığında güçlü bir konumda yer alamamıştır. Ayrıca çıkarılan kanunun uygulanması noktasında büyük eksiklikler yaşanmıştır.

Faryab Üniversitesi gazetecilik bölümü akademisyenlerinden Karimullah Noori¹² (8 Nisan 2022) yanıtı:

Taliban hükümetinin karanlık atmosferi altında gelişmesi engellenen Afganistan basını, 2001 yılında gelişmeye başlamıştır. Ancak 2001'den sonra basın alanında artan faaliyetler ve olumlu gelişmelere rağmen özellikle Afganistan Basın Yasası, güvenlik, ekonomik zorluklar ve hükümetin medyayla zamanında bilgi paylaşamaması gibi yeni zorluklarla karşılaşmıştır. Yeni kurulan hükümet bu zorlukların üstesinden gelmek için adımlar atmış; ancak bu eylemler doğru ve istikrarlı olamamıştır.

RTA, Ariana TV, 1TV, Tolo TV ve Arman FM Radyosunda yıllarca sunuculuk yapan Jamalnaser Farahmand'ın¹³ (28 Mart 2022) yanıtı:

Basın Kanunu'nun çıkarılması, medya kuruluşlarının kurulması ve bu alanda kazanılan değerli deneyimlerle Afganistan medyası 2014-2015 yılları arasında önemli

¹² 1992'de Badahşan'ın Faizabad Şehrini sekizinci semtinde doğan Seyid Abdul Hai'nin oğlu Karimullah Noori, okulu 2010'da Kunduz'un Khan Abad semtinde, 2014'te Belh Üniversitesi Gazetecilik ve Kitle İletişim Fakültesi'nden mezun olmuştur. Belh'te okurken bir süre muhabir olarak çalışmış ve yaklaşık iki yıl o ildeki yerel televizyon kanallarından birinde (Asia Balkh TV) haber yönetmeni olarak vazife almıştır. Üniversiteden mezun olduktan sonra altı ay Kabil'de özel enstitü (Arsh Enstitüsü) Gazetecilik bölümünde ders vermiş ve 2017 yılı başından beri Faryab Üniversitesi Gazetecilik Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

¹³ 1990 yılında Faryab ilini merkezi Maimana'da dünyaya gelen Jamalnaser Farahmand, Kabil'de bir dizi önde gelen medya kuruluşu ile çalışmıştır. Bunlardan bazılarını değiniyoruz: Afganistan Ulusal Radyo ve Televizyonunda haber ve siyasi programların sunucusu, Ayna TV'de bir yıl boyunca haber programlarının da sunucusu ve Ariana TV'de üç yıl boyunca siyasi ve haber programlarının sunuculuğunu yapmıştır. Ayrıca 1 TV'de iki yıl boyunca haber ve siyasi program sunucu, Tolo, Tolo News ve Arman FM'in haber ve siyasi programlarının sunucusu olarak görev yapmıştır. "Kingash" Haftalık yayınının imtiyaz sahibi ve "Turan" dergisinin editörü olarak da çalışmıştır. Son zamanlarda Afganistan Cumhurbaşkanlığı Ofisine Basın başkanlığını yapmıştır.

ölçüde gelişmiştir. Bu dönemde bazı medya yöneticilerinin gazetecilik mesleği ve sorumluluklarına ilişkin konularda profesyonel olmaması, gazetecilerin kendi mesleği ile ilgili çıkarılan kanunlara aşına olmaması ve bazı devlet kurum ve kuruluşlarının basın kanunu hakkında bilgi sahibi olmaması gibi durumlar ülkedeki medyanın yasal statüsünün oluşmasında ve basın yasasının uygulanmasında düzensizlik yaşanmasına sebep olmuştur. Ülkede yaşanan aşırı güvensizlik ve eski hükümetin medya sektöründeki yetkililerinin gizli işleri, son yirmi yılda Afganistan'da basın yasasının uygulanmasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur.

Faryab gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni, Ulus gazetesinin Genel Yayın Yönetmenliğini yapan, Ayna TV, Ariana ve Ulusal Televizyonda çalışan ve Özbek Kültür Edebiyatı'nın yazar M. Aalim Kohkan'ın¹⁴ (9 Nisan 2022) yanıtı:

Afganistan'da 2001'den sonra değişen yönetimle birlikte çıkarılan basın yasası bölgede en demokratik yasa olarak tanımlanmıştır. Afganistan Anayasa'sının 34. maddesine dayanarak düzenlenen basın yasası düşünce ve ifade özgürlüğünün sağlanması ve ülkedeki kitle iletişim araçlarının faaliyetlerini düzenlemek amacıyla çıkarılmıştır. Bu yasa ülkede 20 yıl boyunca kitle iletişim araçlarının gelişmesine ve düşünce, ifade özgürlüğünün sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Ülkenin farklı bölgelerindeki bazı yerel komutanların yönetimi, cihatçı ve etnik liderlerin yüksek hükümet pozisyonlarında bulunması, gazetecileri ve medyayı mesleki faaliyetleri sırasında sansüre zorlamıştır. Bu yöneticiler eleştirilere karşı kapalıydı. Kendilerinin illegal faaliyetlerini basının ifşa etmesinden korkuyorlardı. Ayrıca gazetecilerin ve kitle iletişim araçlarının sorunları da temel ve ciddi sorunlar olarak görülüyordu. Hükümet yetkilileri bu sorunlara hiç değinmemiş ve bu sorun, Eşref Gani hükümetinin Taliban'ın eline geçmesine kadar (2021) devam etmiştir.

BBC'de 14 yıl muhabirlik yapan Shafi Begoghli'nin¹⁵ (8 Nisan) cevabı:

¹⁴ M. Aalim Kohkan (Yazar ve Gazeteci). Doğum yeri: Faryab. Eğitim: Guvher Shad Kabil Üniversitesi-Hukuk ve Siyaset Bilimi. İş ve faaliyet: Faryab gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni, Ulus gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni, Ayna TV, Ariana ve Ulusal Televizyonda görev yapmıştır. Yayımlanan eserler:Özbek kültür edebiyatı, "Sin İçin Yaraladım" Şiir Koleksiyonu, Ölmez Sözler (Dari ve Peştuca Çevirilerle Özbek Atasözleri Koleksiyonu, Onlarca bilimsel, araştırma, kültürel ve sosyal makalelerden ibarettir.

¹⁵ 2003 yılında medya ve gazetecilik bölümünde çalışmaya başlamıştır. Faryab Ulusal TV ve Ishanch yayınına görev yapmıştır. 14 yıldan beri de siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda muhabir, editör, yapımcı olarak BBC'de çalışmıştır. Konular çoğunlukla Özbekçe ve bazıları Dari dilinde yayınlanmıştır.

11 Eylül'den sonra Afganistan'da basın gelişmeleri kapsamında çıkarılan basın yasası uygulanırken yaşanan problemlerin bazıları şu şekildedir:

- Hükümet yetkililerinin basın ve ifade özgürlüğü yasası hakkında bilgi sahibi olmaması.
- Bazı gazetecilerin yeterli ve profesyonel kapasitelerinin olmaması,
- Bazı konularda kanunun doğru uygulanmaması,
- Devlet ve devlete bağlı kurumlar tarafından bilgiye erişimin sınırlandırılması,
- Gazeteciler, bazı aşırılık yanlısı gruplar ve yerel güçlü kişiler tarafından kendileriyle alakalı bazı haberlerin yayılmasını engellemek için tehdit edilmesi,
- Yolsuzluk, basının gelişmesinin önündeki engellerden biri olmuştur.

Ayna TV'de, BBC'de Özbekçe dilinde ve Radyo Azadi'de muhabirlik yapan ve Batur TV'nin direktörlük yapan Habiburrahman Qooyash'ın¹⁶ (8 Nisan 2022) yanıtı:

Son yirmi yılda Afganistan'daki diğer gelişmelerle birlikte, ifade özgürlüğü ve medyanın gelişmesi konularında önemli ölçüde ilerlenmiştir. Bu gelişmeler, Afganistan'ın en büyük başarılarından biriydi. Medyayı düzenleyen yasa ve yönetmelikler, komşu ülkelere ve bölgelere oranla daha çok özgürlüğe sahipti. Ancak tüm bu avantajlara rağmen, medya yasasının uygulanmasının önünde engeller ve medyanın çalışanlarının karşı karşıya olduğu çeşitli sorunlar olmuştur. Medya yasasına aykırı bir şekilde gazetecilere yönelik tehditler şiddetli, sık ve çeşitli şekillerde gerçekleştirilmiştir. Bu tehditler ve şiddetler, son yirmi yılda muhalif gruplar tarafından ve hakkında olumsuz haber yayınlanan üst düzey hükümet yetkilileri ve yerel güçlü insanlar tarafından varlığını sürdürmüştür. Medya ve gazeteciler için büyük bir sorun olarak görülen bu durum o dönemdeki hükümet yetkilileri ve aşırılık yanlısı gruplar tarafından yasayı ve ifade özgürlüğünü anlamamalarına bağlanabilir. Afganistan'daki bazı medya kuruluşlarının yabancı ülkeler ve siyasi partilerle bağlantısı da Afganistan basın yasasının ihlal edilmesine yol açmıştır.

¹⁶ Daha önce Ayna TV'de muhabirlik, Batur TV'nin direktörü, BBC Özbekçe dilinde ve Radyo Azadi'de muhabirlik yapmıştır.

2013'ten beri, Faryab Ulusal Televizyonu, Radyo Temenna, Radyo Sıhhat, Paxel Prodüksiyon, Rah-i Medeniyet gazetesi ve ATV gibi çeşitli medya kuruluşlarında görev yapan Nejib Arman Najib Arman'ın¹⁷ (22 Nisan 2022) yanıtı:

2001'de Afganistan'da demokratik ilkelere dayalı bir hükümetin kurulmasından sonra bu demokratik sistem yirmi yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Afganistan Anayasasına dayalı Kitle İletişim ve Bilgiye Erişim kanunlarıyla medyanın faaliyetinin ve ifade özgürlüğünün gerçekleştirilmesini kolaylaştıran demokrasi ilkesine sahip olduk. Bu yasa bilgiye erişim ve medya faaliyeti için etkili ve yararlıydı. Ancak bu kanun uygulanırken bazı engeller ve zorluklar ile karşı karşıya kalınmıştır. Bir süredir medyada çalışan biri olarak görüşlerimi bu yasaların Afganistan'da uygulanmasının önündeki engeller ve zorluklar aşağıda ifade ettiğim gibidir:

- Afganistan resmî kurumlarında doğru bilgi verme kültürünün ve duygusunun olmaması: Devletin, millete bilgi verme alışkanlığı henüz tam olarak yerleşmemiştir. Bu durum basın yasanın daha iyi uygulanmasının önünde bir engel yaratmıştır.
- Uygun farkındalığın olmaması: Afganistan'da bilgiye erişim hakkının geliştirilmesi için hiçbir çalışma yapılmamıştır. Çıkarılan yasa kapsamında bilgiye erişim hakkı konusunda halk yeterli bir şekilde bilgilendirilmemiştir. Bu sebeplerden dolayı ülkenin basın yasasının daha iyi uygulanması zorlaşmıştır.
- Gazetecilerin Güvensizliği: Afganistan'da gazetecilerin iş ve faaliyetlerinde pek güvenliği yoktu. gazeteci faaliyetlerinin desteklenmesi konusunda karşı tarafın faydası üst tutulmuştur.
- Gerekli siyasi irade eksikliği: Afganistan hükümeti liderliği ve hükümet organlarının, bilgiye erişim hakkını kurumsallaştırmak için güçlü bir siyasi iradeye sahip değildi. Bu durum, medya faaliyetleri alanında yasaların daha iyi uygulanmamasında önemli bir faktör olmuştur.

¹⁷ 2013'ten beri, Faryab Ulusal Televizyonda, Radyo Temennada, Radyo Sehat, Paxel Prodüksiyonda, Rah-i Medeniyet gazetesi ve ATV gibi çeşitli medya kuruluşlarında görev yapan Nejib Arman bu kurumların raporlama, belgesel seslendirme, dublaj, politik performans gösterme ve sosyal programlar-kültür-haber-prodüksiyon yönetimi bölümlerinde çalışmıştır. Arman, şu anda Selam vatandar Radyosu'nun yapım müdürü, bu ağın yönetmeni ve haber spikeri olarak çalışmaktadır.

Ayna TV ve Khorshid TV’de muhabirlik yapan ve hâlihazırda (2021’de) Tolo TV’de sunuculuk yapmakta olan Sebghatullah Sepehr’in¹⁸ (3 Nisan 2022) yanıtı:

Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai liderliğinde geçici bir hükümetin kurulmasıyla birlikte, medya kuruluşlarının hükümetten izin almadan yayın hayatına başlayabileceği yeni bir basın yasası çıkarılmıştır. Afganistan'ın ilk basın yasası Taliban'ın devrilmesinden sonra 2001'de kabul edilmiş ancak daha sonra 2002'de Kabil'de düzenlenen uluslararası bir konferansta, bu yasa bir strateji ve reform yaratmak için medya uzmanlarına sunulmuştur. Afganistan'ın yeni basın yasasına göre hükümet, ülkedeki basına uygun çalışma koşulları sağlamakla yükümlüdür. Yeni yasaya göre İslam'a, diğer dinlere hakaret etmek ve şahsiyetlere hakaret etmek ve iftira atmak yasaklanmıştır. Bonn konferansından sonra Afganistan'da ifade özgürlüğü geliştirilmiş ve daha iyi bir şekilde ilerlemiştir. Genel olarak, son yirmi yılda Afganistan basını zor ve tehlikeli bir yoldan geçmiştir. Her yıl yerel ve uluslararası kuruluşlar Afganistan'daki gazetecilerin durumuyla ilgili endişelerini dile getirmiştir.

Afganistan’da 2007 yılına gelindiğinde ifade özgürlüğü birçok zorlukla karşılaşmıştır. Hükümetin gazetecilere ve medyaya verdiği desteğin azalması, Afganistan basını için büyük bir sorun haline gelmiştir. Ülkede ifade ve medya özgürlüğüyle ilgili en büyük sorunlardan biri de ekonomik sorunlar olmuştur. Özellikle Afganistan'ın yazılı basınında ticari reklamların olmaması nedeniyle yazılı medya sektörü ekonomik zorluklara karşı karşıya kalmıştır. Örneğin medyanın sansüre zorlanması ve sponsorları tarafından sansürlenmesi ülke basınının karşılaştığı sorunlardan biri olmuştur. Faaliyet gösteren, partizan olmayan ve tarafsız basının birçoğu kapatılmıştır. Mareşal Dostum’a ait olan ATV kanalı da dahil olmak üzere siyasi bir gruba ait olan –fraksiyon- ve partilere bağlı birçok basın kuruluşu toplumda yer edinememiş ve kapatılmıştır. Hükümet yetkilileri tarafından ülke medyasına herhangi bir sansür veya baskı uygulanmamış, ancak bazı devlet kurumları da medya tarafından eleştirildiklerinde kuruluşu tehdit etmiştir.

¹⁸ Herat Üniversitesi gazetecilik mezun olan Sephr, ülkenin çeşitli medya kuruluşlarında beş yıllık iş deneyimine sahiptir. Mezun olduktan sonra Afganistan'ın başkentinde kariyerine AynaTV'de başlamıştır. Üç yıl Ayna TV ailesiyle birlikte çalışmıştır. Daha sonra Khorshid TV’de çalışmaya başlamıştır. Afganistan'ın Taliban'a düşmesinden sonra Tolo News'e katılmış ve yaklaşık on aydan beri bu kanalda Tolo News'in saat 6 haberinin sunucusu olarak çalışmaktadır.

Son yıllarda ülkedeki özel sektörün ekonomik giderleri göz önüne alındığında, matbaa baskısını harekete geçirecek kadar reklam vardı. Ancak yabancı birliklerin geri çekilmesi ve küresel yardımın kesilmesi İfade özgürlüğüne yönelik zorlukları her geçen gün arttırmıştır. 2021’de Afganistan’da Taliban’ın yükselişiyle birlikte basın ve ifade özgürlüğü ciddi kısıtlamalar ile yeni bir zorluk ve sefalet dönemine başlamıştır.

10 yıldan beri basın ve medya alanında çalışan (5 yıl Maimana’nın özel radyosunun başkanı ve beş yıl BBC Özbek’in serbest muhabiri olarak görev yapan M. Zahir Aniq’in¹⁹ (16 Nisan 2022) yanıtı: Afganistan’da basın yasasının çıkarıldığı ilk yıllarda yasanın tam anlamıyla uygulanamamasının temel nedenlerinden biri, yasanın yeni olması ve yasa uygulayıcıların konu hakkındaki bilgisizliği olmuştur. Daha sonra zayıf hükümet ve devlet etkililerinin yasa metnini kendileri ve başkaları hakkında uygulama konusundaki ilgilerinin azalması, bu kanunun uygulanmamasına neden olmuştur.

Son altı yılda medyada gazeteci olarak çalışmakta olan ve şu anda Güney Afganistan’daki Bağımsız Gazeteciler Derneği’nde (AIJA) yönetici olan Muhammed Yar Majrooh’un²⁰ (7 Nisan 2022) yanıtı:

Afganistan’da 2001 yılından sonra hayatımıza giren basın yasası ne yazık ki ülkenin kültürel değerleri göz önünde bulundurulmadan çıkarılmıştır. Kanunun içeriklerinin çoğu Avrupa ülkeleri yasalarından kopyalanıp yapılandırılmış ve Afganistan toplumunun hassasiyetlerini dikkate alınmamıştır. Bu yasa 20 yıllık süreçte inişli ve çıkışlı bir geçmişe sahip olmuştur, bu nedenle yeni kurulan cumhuriyetin çöküşüne kadar tam anlamıyla uygulanamamıştır. Bu yasa genellikle devletin yasalarıyla çeliştiği için uygulanması çok zor olmuştur. Hem de bu yasa o kadar çok dini ve kültürel değerleri dışlamıştı ki, yasanın uygulanması toplumun değerlerine zarar veriyordu. Bu yüzden yasa sık sık eleştirilmiştir. Sistem değişikliği ile birlikte bu yasa 2021 itibariyle uygulanmamaktadır.

¹⁹ M. Zahir Aniq, 10 yıldır basın ve medya dallarında çalışmaktadır. 5 yıl özel radyo istasyonu Maimana’nın başkanı olarak, beş yıl BBC Özbek’in serbest muhabiri olarak görev yapmıştır. 2021 yılında Afganistan hükümetinin düşmesinden sonra, İngiltere’ye taşınmıştır.

²⁰ Afganistan’da gazetecilik ve halkla ilişkiler alanında lisans derecesine sahiptir. Son altı yıldır medyada gazeteci olarak çalışmaktadır. Şu anda Güney Afganistan’daki Bağımsız Gazeteciler Derneği’nde AIJA (Afgan Bağımsız Gazeteciler Derneği’ni) yönetici olarak faaliyetlerini sürdürmekte ve yerel- yabancı basında serbest gazeteci olarak çalışmaktadır.

16 yıl boyunca Ulusal ve Uluslararası medya kuruluşlarında çalışan M. Hasan Serdash'ın²¹ (27 Nisan 2022) yanıtı:

Afganistan'da Bilgi Edinme Hakkı Yasası, yapısı ve tasarımıyla uluslararası geçerli kanunlardan biri olarak kabul edilmiştir. Hükümet yetkilileri ve ilgili devlet daireleri çalışanlarının önderliğinde bu yasanın uygulanmaması yasanın işleyişinin önündeki engeller arasında sayılmaktadır.

Pajhwok Ajansı'nda yedi yıllık gazetecilik deneyimine sahip olan Gholam Sahi Frotan'ın²² (2 Nisan 2022) cevabı: 2001 yılından sonra ortaya çıkan basın yasasının uygulanmaması engelleyen iki unsur vardı:

- İlk unsur: Devlet en üst düzey etkililerinden en işçi sınıfına kadar her kes kanunun kendine şekillendirmeye çalışmıştır ve bunu yaparak yolsuzluklarına devam etmişler.
- İkinci unsur: Ülkede bitmeyen savaşılarından dolayı gazetecilerin can ve mal güvenliğini sağlanamamıştır. Bu nedenle medya kuruluşları ve gazeteciler basın yasasını uygulayamamıştır. Hükümet bunu fırsat bilerek yolsuzluklarına devam etmiştir.

Ayna TV, Birlik TV ve RTA'da farklı alanlarda çalışan Suraya Khairandish'in²³ (9 Nisan 2022) yanıtı:

Son yirmi yılda, basın yasası da dahil olmak üzere Afganistan'daki tüm yasalar ihlal edilmiştir. Hükümetler yasaları uygulamada iradeli olmamıştır. Bu yüzden yasaların

²¹ M. Hasan Serdash: Yukarıdaki sorulara yanıt olarak verdiğim cevaplar, Ariana TV, ToloTV, Ayna TV, Melli TV, Radyo Nava ve Radyo Temnna dahil olmak üzere ulusal medyada yerel muhabiri olarak 16 yıllık iş deneyimime dayanmaktadır. Uluslararası BBC, AFP, TRT, CNN gibi medya kuruluşlarına da çalıştım. Son 8 yıldır askeri ve siyasi haberler için muhabir olarak çalışmaktayım.

²² Afganistan'daki Pajhwok Ajansı'nda yedi yıllık gazetecilik deneyimine sahiptir. Sar-e-Pul ilinde Afganistan Gazetecileri Koruma Komitesi başkanı olarak iki yıl görev yapmıştır, Faryab Üniversitesi'nde gazetecilik alanında üç yıllık gönüllü olarak eğitim vermiştir. Beş yıllık gazetecilik deneyimi Maimana'da Tamnna yerel radyosunda muhabirlik ve iki yıl Sar-e-Pul ilinde seçim komisyonu dış ilişkiler direktörü olarak ve aynı ilde insan hakları sektöründe yedi yıllık çalışma deneyimine sahiptir.

²³ Suraya Khairandish, Dört yıl Ayna TV'de çalışmış. Ondan sonra Birlik TV'de altı ay Özbekçe haber çevirmenliği yapmıştır. Afganistan Ulusal televizyonunda dört yıl boyunca sosyal programlarda görev almış ve Özbekçe haber bölümünde sunucusu olarak çalışmıştır. Afganistan'ın 2021'de Taliban'a düşmesinden sonra Afganistan'ı terk etmiş ve şu anda Brezilya'da yaşamaktadır.

uygulanmasını beklemek zordu. Basın yasasının uygulanmamasının en önemli nedenini hükümetin ihmaliği olarak görüyorum.

3.2.2. 20 Yıllık Süreçte Gazetecilere Tanınan İfade Özgürlüğü Hakkını Gazetecilerin Nasıl Kullandıklarının Değerlendirmesi

Soruyu yanıtlamadan önce, son on yılda gazetecilerin birkaç kategoriye ayrıldığını belirtmek gerekir:

- Profesyonel ve bilgili gazeteciler,
- Amatör gazeteciler,
- Profesyonel olmayan ve rüşvetçi gazeteciler.

Profesyonel ve bilgili gazeteciler bu kanunun fırsatlarını iyi değerlendirdi ve gazetecilik çalışmalarına bunu yansıttı. Medyanın sorumluluklarıyla orantılı olarak, siyasi, sosyal ve kültürel süreçlerde etkili olan bilgileri açık bir sistem içinde ele almış ve yaymışlardır. Ancak özel medya düşük maaşlı personel istihdam etmiştir. Devlet medyası ise çok baskı altında olduğundan medya çalışanlarını tanınma ve arabuluculuk yoluyla istihdam etmiştir. Bu şekilde istihdam edilen gazeteciler bu kanunu iyi kullanamadılar. Buna ek olarak bu gazeteciler kamuoyunun medya ve ifade özgürlüğü hakkındaki olumlu fikirleri tam tersine çevirmiştir. Özellikle gazetecilerin çoğunun gazetecilik etik kuralları ve yasal standartları konusundaki bilgisizliği, ülkenin basın sisteminin bünyesine büyük zarar vermiştir (Haidari: Kişisel İletişim, 1 Nisan 2022).

Gazeteciler son 20 yılda ifade özgürlüğünü iyi bir şekilde kullanmıştır. Haberlerin, raporların ve programların yetkililer tarafından sansürlü olarak yayınlanması bunun başlıca örneğidir; ancak bazı gazeteciler konuşma özgürlüklerini insanların özel hayatını işgal etmek, aşiretlerin kimlik ve kültürleriyle alay etmek için kullanmıştır. Bazı gazeteciler ise susmaya ve olaylara göz yummaya alışmıştır. Ancak sonuçta Afganistan'daki ifade özgürlüğü, yasal çerçeveye uymayan dizginsiz bir özgürlük oluşturmuştur (Sharifi: Kişisel İletişim, 30 Mart 2022).

Bende kendi çalışmalarım için bu konuda bir anket dağıttım ve materyal topladım. Afganistan'da, yabancı örgütlere bağlı olarak çalışan, hükümet bünyesinde faaliyet gösteren ya da belirli etnik örgütlerle ilişkisi bulunan gazeteciler için özgürlük vardı. Bu gazeteciler dışındaki gazeteciler için ifade özgürlüğü sadece yasa üzerinde vardı ve bu

yasa da uygulanamadı. Unutulmamalıdır ki, Afganistan'da medyayı kendi ülkesinin değil diğer ülkelerin yararına kullanan ve ifade özgürlüğü kötüye kullanan gazeteciler tarafından ifade özgürlüğü tehlikeye atılmıştır (Afghan: Kişisel İletişim, 7 Mart 2022).

Uluslararası kuruluşların raporlarına göre, Afganistan'ın komşu ülkeler ve hatta bölge ülkeler arasında ifade özgürlüğü açısından iyi bir konumda sahip olduğu biliniyordu. Bu göz önüne alındığında, Afgan gazeteciler son yirmi yılda basın ve ifade özgürlüğünü geliştirmek için altın fırsatlara sahip olmuştur. Gazetecilerin bilgi alanında karşılaştıkları zorluklara rağmen özellikle hükümeti eleştirme, yeniden yapılanma, eğitim, demokrasinin kurumsallaşması, yolsuzlukla mücadele gibi konularda gazeteciler ortaya çıkan fırsatları iyi değerlendirmiştir. Ama Afganistan medyası, uluslararası güçlerin ülkeden çekilmesi ve medyanın ekonomik ihtiyaçlarını sağlayan ülkelerin desteğinin kesilmesinden sonra uzun süre hayatta kalmaları için bir platform sağlayamamıştır. Görüldüğü gibi, medyanın bu yirmi yıllık süreçte önemli ölçüde gelişmesinin ardından 2021'de hükümetin çöküşüyle birlikte, birçok medya kuruluşunun faaliyeti, başta kırılgan ekonomik durum olmak üzere çeşitli nedenlerle durdurulmuştur (Noori: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Medya son yirmi yılda Afganistan'da net bir şekilde parlamıştır. Bu parlaklık gazeteciler için geniş bir çalışma alanı yaratmıştır. Birçok gazeteci bu fırsattan faydalanarak medya kuruluşlarında işe başlamıştır. Bu gazeteciler, geçimleri için gelir sağlama, eğitimine devam etme ve nihayetinde kendileri ve halkı için çalışma gibi konularda medyadaki gelişimin fırsatlarından yararlanabilmiştir. Birkaç profesyonel gazeteci medya alanındaki deneyimini ve bilgisini kullanarak dünyanın önde gelen medya ve haber ajanslarına üye olup bu kuruluşlarına ulaşmayı başarmıştır. Bir bakıma; 2001 sonrası sağlanan ifade özgürlüğü ve Basın Kanunu'nun oluşumunun yarattığı alanı kullanan çok sayıda gazeteci daha iyi bir gelecek için çalışabilmiştir (Farahmand: Kişisel İletişim, 28 Mart 2022).

Son 20 yılda, Afganistan Basın Yasası, basın ve kitle iletişim araçlarının faaliyetlerini yürütmeleri için benzersiz bir ortam yaratmıştır. Sayısız devlet medyası ve özel medya (radyo, televizyon, gazete, haftalık, dergi, haber ajansları ve özgür ajansları, online yayıncılık vb.) kurulmuş ve yayın hayatına başlamıştır. Bu medya kuruluşlarında yüzlerce gazeteci çalışmıştır (Kohkan: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

Son yirmi yılda, birçok sorunlara ve engellere rağmen, gazeteciler oluşturulan bu fırsatlardan kısmen yararlanmışlardır. Gazeteciler Afganistan'daki durumu dünyaya aktarabilmek ve dünyadaki olaylar hakkında ülke kamuoyunu bilinçlendirmek için medyayı kullanmışlardır. Birçoğu gazetecilik standartlarına uygun olarak haber yapma kapasitelerini ve yeteneklerini artırmayı başarmıştır. Demokrasi değerlerini tanıtmaya, yasa uygulama, yolsuzluğu azaltma, devlet ve sivil toplum kuruluşlarındaki bireylerin ve kuruluşların görevlerinin kötüye kullanılmasını önleme ve eğitimin gelişmesi gibi değerler çaba göstermişlerdir. Ayrıca başka alanlarda da kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmışlar. Kadınlara ve toplumun diğer üyelerine yönelik şiddeti azaltmak ve önlemek için okuyucularını bilinçlendirmeye çalışmışlardır (Begoghli: Kişisel, İletişim, 8 Nisan 2022).

Afganistan'da son yirmi yılda gazetecilerin medya faaliyetleri iyi ve kötü birçok gelişme yaşamıştır. Yolsuzluk ve hıyaneti ortaya çıkaran önemli konularda ve çeşitli alanlarda çok sayıda soruşturma raporu hazırlanmıştır. Ayrıca, basın yasası ve ifade özgürlüğü çerçevesinde hükümet yetkililerinden devletin faaliyetleriyle alakalı açıklama istenilmiştir fakat yetkililer bu durumu soruna dönüştürmüştür. Öte yandan medyanın profesyonelliğinin artırılması ve kanun çerçevesinde ifade özgürlüğünün sağlanması için çeşitli ve spesifik sektörlerde kitle iletişim araçları ve onların faaliyetleri arttırılarak verimli çalışmalar yapılmıştır (Qooyash: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Afganistan'da son yirmi yılda, gazeteciler yukarıda belirttiğim zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak genel olarak gazeteciler ve medya, kamuoyunu hukuk temelinde bilgilendirmek ve ülkedeki yönetim sürecini gözetim altında almak gibi önemli konularda basın yasasından yararlanmıştır. Elbette bu genel bir durumdur. Gazetecilerin ve medya camiasının bu yasadan yararlanamadığı durumlar da olmuştur (Arman: Kişisel İletişim: 16 Nisan 2022).

Afganistan basın yasasının tam metni 22 Mayıs 2007'de Temsilciler Meclisi tarafından (Ulus Jirga) onaylanmıştır. Afganistan basın yasasının ilk maddesinde: Anayasa'nın 34. maddesi uyarınca ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. maddesi gözetilerek, düşünce ve ifade özgürlüğünün sağlanması ve ülkedeki kitle iletişim araçlarının faaliyetlerini düzenlemek amacıyla kanunlaştırılmıştır. Afganistan Basın Yasasının 2. maddesi, bu kanunun amaçlarını altı bentte açıklamıştır:

- 1- Düşünce ve ifade özgürlüğü hakkının korunması ve güvence altına alınması.
- 2- Gazetecilerin haklarını korumak ve özgür medya faaliyetinin koşullarını sağlamak.
- 3- Kitlesele, özgür, bağımsız ve çoğulcu basını teşvik etmek ve geliştirmek.
- 4- Söylem, yazı, çizim, resim, teybe kayıt, alegori (gösterge), hareket ve diğer ilmî, edebî, sanatsal ve basın-yayın gibi uygulamalara uygun ortam yaratmak
- 5- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde kayıtlı ifade özgürlüğü ilkesi ve kitle iletişim araçlarının kutsal İslam dininin ilke ve kurallarına uygun olarak gözetilmesi.
- 6- Kitle iletişim araçlarının, ülkede doğru haber, bilgi, eğitim, öğretim, bilim ve kültürün gelişmesi ve halkın görüşlerinin standartlara, ilke ve değerlere uygun olarak yayınlanmasında etkin bir araç olarak kullanılabilmesi ve gazetecilik değerlerinin (dürüstlük, tarafsızlık ve denge) sağlıklı gelişmesine yardımcı olabilmesi

Yirmi yıl boyunca, gazeteciler ve medya kuruluşları gerekli özgürlük ve bilgiye erişimden yararlanmıştır. Ancak bazen bilgiye erişim hakkı konusunda zorluklar yaşamıştır ve 2021'de Taliban iktidara geldiğinde bu hak daha da kısıtlanmıştır. Gazetecilerin karşılaştığı ilk zorluk, 'güvenlik sorunları ve ifade özgürlüğü' karşıtı terör gruplarının varlığıdır. Terör gruplarının değişmeyen fikir ve inançlarından biri de ifade özgürlüğüne ve özgür medya faaliyetlerine karşı çıkmaktır. Yıllar boyunca, teröristler ifade özgürlüğünü bastırmak ve gazetecileri öldürmek için çabalamışlardır. Gazeteciler, ifade özgürlüğünün ana taşıyıcıları olarak terör örgütlerini her zaman kızdırmış ve özellikle son zamanlarda teröristlerin büyük hedeflerinden biri olmuştur. Bu nedenle maalesef terör örgütlerinin gazetecilere yönelik şiddetinin arttığını kabul etmek durumundayız (Sepehr: Kişisel İletişim, 3 Nisan 2022).

Afganistan hükümetinin son 20 yıldaki en önemli başarıları medyanın faaliyetleri, insan haklarının uygulanması ve uluslararası anlaşmaların göreceli olarak sağlanmasıdır. İlk yıllarda büyük meblağlarda para akışı, yüzlerce görsel ve işitsel medyasının kurulmasını sağlamıştır. Ancak ülkede çatışma yoğunlaştıkça ve dünya yardımı azaldıkça, medya pazarı azaltmıştır. Bu dönemde, güvenlik ve ekonomik zorluklara rağmen, gazeteciler iyi yönetim ve insan hakları açısından hükümetten bile daha öncü olabilmışlerdir. Binlerce genç kız ve erkek ulusal, yerel ve uluslararası medyada çalışmış,

halkın sesi ve demokratik hükümetin koruyucusu olmayı başarmıştır (Aniq: Kişisel İletişim, 16 Mayıs 2022).

Araştırmaya konu olan 20 yıllık süreç gazeteciler için en zor dönem olmuştur. Gazeteciler bu dönemde dövülmüşler, azarlanmışlar, hapsedilmişler ve fail-i meçhul suikastlara uğrayarak öldürülmüşlerdir. Güvensizlik, yolsuzluk ve mafya ağının olması nedeniyle birçok gazeteci sessizliğe bürünmüştür. Gazetecilere işyerinde fazla özgürlük tanınmamış ve gazeteciler için bilgiye erişim son derece zor hale gelmiştir (Majrooh: Kişisel İletişim, 7 Nisan 2022).

Afganistan'da gazeteciler son yirmi yılda basın özgürlüğünü iyi kullanmıştır. Ancak bilgiye erişim ve ifade özgürlüğü yasasının ihlal edilmesi büyük oranda sorun oluşturmuştur. Bu sorunların yarısını medya kuruluşları ve gazetecilerin çalışma tarzları, diğer yarısını ise haber kaynakları veya olaylara dahil olan taraflar oluşturmuştur (Serdash: Kişisel İletişim, 27 Nisan).

Bazı seçkin ve profesyonel gazeteciler bu yasadan yeterince faydalanmışlardır. Bu yasanın sağladığı ifade özgürlüğünü doyasıya kullanarak medyada ön plana çıkmayı başarmışlar. Medya ön plana çıkmanın fırsatlarını kendi hayatlarına yansıtmışlardır (Frotan: Kişisel İletişim:2 Nisan 2022).

Afganistan'daki ifade özgürlüğünün durumu bölgedeki diğer ülkelere göre daha iyi olmasına rağmen iç sansür ve medya politikası oluşturma türü, ifade özgürlüğünün uygun şekilde kullanılmasını engellemiştir. Gazetecilerin bu bileşeni gelişmek ve doğru ilerlemek için kullanmaları gerektiği yerde bu yapmak istememişlerdir (Khairadnish: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

3.2.3. Afganistan'da Yaşanan İşgalden Sonra Kadınlara Verilen Hakların Basın Sektörünü Nasıl Etkilediğine Dair Görüşler

Son yirmi yılda, medya kuruluşlarının sayısındaki artış, Afganistan basınının tarihinde benzeri görülmeyen bir artış olmuştur. Aynı şekilde, medya kuruluşlarında çalışan kadınların sayısının artması, bazı açılardan onların yaşamlarıyla ilgili konuları medyaya yansıtması çok dikkat çekici olmuştur. Aynı zamanda medyada kadınların varlığı, toplum içerisinde medya faaliyetlerine kadınların toplumsal katılımını artırmış ve

bu da genç kadınların gazetecilik alanına büyük ilgi göstermesini sağlamıştır (Haidari: Kişisel İletişim, 1 Nisan 2022).

Medyada kadın gazeteci ve çalışan sayısının artması, cumhuriyetin kadın hakları bağlamında büyük başarılarından biri olmuştur (Sharifi: Kişisel İletişim, 30 Mart 2022).

Son yirmi yılda Afganistan'da ifade ve basın özgürlüğünün gelişimini göz ardı etmek imkansızdır. Dr.Nejibullah dönemi ve konuya dahil olan 20 yıllık cumhuriyet dönemi, Afganistan basın tarihinin en görkemli dönemleri olmuştur. Kadın gazeteciler üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış fakat dünyanın diğer yerlerindeki kadar etkili olmamıştır. IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti), Taliban ve kültürel gelenekler gibi faktörler Afganistan gazetecilerinin geleceğini etkilemiş ve onların sorunlarla boğuşmasına sebep olmuştur (Afghan:Kişisel İletişim, 7 Mart 2022).

Kadınların Afganistan basınındaki faaliyetleri, son yirmi yılda bu ülkenin tarihinde eşi görülmemiş bir gelişme olmuştur. Bu gelişme, çoğunlukla iyi bir çalışma ortamının yaratılmasından, medyayı destekleyen kurumlardan ve ülkelerden kaynaklanmaktadır. Bu vesileyle kadınlar Afganistan basınında sadece özel bir öneme sahip olmamış, aksine kadınların yönetiminde ve kadınları destekleyen birçok medya kuruluşu oluşturulmuştur. Örneği Zan TV, Baano Radyo ve Rabieh Belhi Radyosu (Radio Rabea Balkhi) gibi medya kuruluşlar (Noori: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Son yirmi yılda Afganistan medyasında kadınların varlığı, vatandaşların Afganistan'daki kadınların statüsüyle ilgili insani ve medeni inançlarının durumunu ortaya çıkarmıştır. Medya programlarında kadınların da yer alması, bu ülkedeki birçok insanın aşırılıkçı ve köktendinci fikirlerin takipçisi olmadığı gerçeğini büyük ölçüde ortaya koymuştur (Farahmand: Kişisel İletişim,28 Mart 2022).

Afganistan, kadınların basın ve medyadaki, özellikle radyo ve televizyondaki faaliyetlerinin ayıp olarak görüldüğü geleneksel bir ülkeydi. Kadınların medyadaki, özellikle de televizyondaki etkinliği, farklı dönemlerde birçok iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Mücahitlerin yönetimi sırasında kadınların medyada çalışmasına izin verilmemiştir. Taliban yönetiminin ilk döneminde ise kadınların ev dışında eğitim görmelerine veya çalışmalarına izin verilmemiştir. Ancak ülkede yirmi yıllık demokratik yönetimde durum değişmiştir. Bu dönemde kadınlar eğitim ve çalışma hakkına kavuşmuştur. Devlet organlarında binlerce çalışan kadın istihdam edilmiştir ve yüzlerce kadın gazeteci medya

ve basında çalışmaya başlamıştır. Devlet medyası ve özel medyalara ait radyo ve televizyonlarda kadınlar haber spikeri, yapımcı ve muhabir olarak çalışmıştır. Kadın çalışanların sayısının artması Afganistan'ın geri kalmış toplumunda büyük bir sosyal figür olarak kabul edilmiştir çünkü ülkede yaşanan hiçbir dönemde bu çapta bir gelişme görülmemiştir (Kohkan: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

Bilindiği gibi, Afganistan nüfusunun yarısını kadınlar oluşturmaktadır. Görsel ve işitsel medya da dahil olmak üzere medya patronları, içeriklerine daha fazla izleyici çekmek için kadın çalışanlara ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden ilgiyi arttırmak için basının çeşitli bölümlerinde yüzlerce kadınıstihdam edilmiştir. Tehditlere ve muhalefetlere rağmen gazetecilikle ilgilenen önemli sayıda kadının kendi gazetelerini, internet sitelerini ve radyo istasyonlarını kurmasının önünü açmıştır. Bu süre zarfında binlerce kadın işe alınmış ve erkeklerle aynı ortamda yaklaşık 20 yıl çalışmıştır. Afganistan basının gelişmesinde kadın gazeteciler kilit bir rol oynamıştır (Begoghli: Kişisel, İletişim, 8 Nisan 2022).

Medyanın son yirmi yıldaki bir diğer başarısı da kadınların Afganistan medyasındaki renkli varlığı olmuştur. Ülke medyasında yüzlerce kadın gazeteci olarak çalışmıştır. Elbette bu kadınların medya sektöründeki varlığı Afganistan Kamu Basın Yasası ile güvence altına alınmıştır. Kadın gazetecilerin korunması için ülke genelinde çeşitli kuruluşlar açılmış ve çalışma alanında kadınların haklarını savunmuştur. Elbette, Afganistan'da büyük şehirlerinde medyada kadınların varlığı daha belirgin olmuştur fakat merkeze uzak illerde kadınların medya sektöründe geniş bir varlığı veya rolü olmamıştır (Qooyash: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Kadınların Afganistan basınında aktif olarak yer alması, Afganistan'da yirmi yıllık demokrasinin önemli kazanımlarından biri olmuştur. Kadınların bu varlığı, başta kadın hakları olmak üzere ülkenin farklı kesimlerinin insan haklarının güvence altına alınması için çok önemliydi ve bu durum kadın haklarının karşısındaki sıkıntıları yansıtmak için çok etkili olmuştur (Arman: Kişisel İletişim: 16 Nisan 2022).

Afganistan'da gazetecilik zor bir meslektir ve ne yazık ki gazetecilere yönelik şiddet gün geçtikçe artmaktadır. Son 20 yılda, kadın gazeteciler erkeklerden daha fazla sorunla karşı karşıya kalmıştır. Kadınlar erkeklere oranla daha çok acı çekmiş ve bunlarla mücadele etmiştir. Ataerkil toplum görüşü, kadınların gazeteci olarak özgürce

çalışmasına engel olmuştur. Kamuda çalışan kadınların sosyal duyarlılıkları, ofislerde çalışanlara göre daha fazladır. Bazen kadın gazetecilerin mesleki nitelikleri nedeniyle başörtüsü ile ilgili tercihleri, Afganistan'ın dini cemaatinde hüküm süren geleneğe aykırı olmuştur. Radyonun Afganistan'a ilk gelişinden sonra, 1950'de Latifa Kabir Sirac, ülkedeki tek radyo aracılığıyla kadın sesini radyo haber servisi dinleyicileriyle tanıştırmıştır. Latifa Kabir Sirac, Afganistan'daki çoğunluğun, özellikle kadınların da okuma ve yazma bilmediği bir dönemde yayın yapmaya başlamıştır. Bu sunucu kulaklara çok hoş gelen Allah vergisi sesiyle diğer kadınlara rehber olmuştur. Haberler bu kadının sesiyle yayınladıktan sonra, özel bir nitelik kazanmış ve sadece erkek değil kadın sesi de haber sunumlarında duyulmaya başlanmıştır. O zamanlar gazetecilikte kadınlara yönelik büyük bir zorluk olarak görülen sorun, Afganistan kadınlarının okuma yazma bilmemesi olmuştur. Gazetecilik bölümünde de çalışan kadınlar da yeteri kadar okuma yazma bilmemesine rağmen profesyonellik olmaksızın gazeteci olarak çalışmaya devam etmiştir. Afganistan'da uluslararası destekler sayesinde, yeni hükümetin kurulmasından sonra, kadınlar diğer sektörlerde olduğu gibi medya kuruluşlarında da çalışmaya başlamış ve 2001-2021 yılları arasında binlerce kadın yazılı, işitsel ve görüntülü medyada çalışmıştır. Yüzlerce kadın gazetecilik okullarında ve enstitülerinde eğitim almıştır. Açıkçası, Taliban hükümetinin düşmesinden ve Hamid Karzai liderliğinde yeni bir hükümetin kurulmasından sonra ülkede önemli ilerleme kaydeden sektörlerden biri de medya ve basın kuruluşları olmuştur. Bu dönemde ülkede küresel, ulusal ve yerel düzeyde yüzlerce basılı yayın ve onlarca radyo-televizyon kanalı kurulmuştur. Afganistan Basın Yasası onaylanmış ve Anayasası'nın 34. Maddesi sayesinde ifade özgürlüğü tehlikelerden korunmuştur. Ülkede basının ve ifade özgürlüğünün gelişmesiyle birlikte çok sayıda kadın bu sektörde istihdam edilmiştir. Ancak 2021'de, Taliban'ın gelişiyile kadın gazeteciler evde kalarak çalışmayı bıraktılar ve bazı gazeteciler yurtdışına çıktılar (Sepehr: Kişisel İletişim, 3 Nisan 2022).

Geçici hükümetinin ve cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ülkede ataerkil kültür hâkim olmasına rağmen kadın gazetecilerin medya ve insan hakları konularındaki faaliyetleri önem kazanmıştır. Son 20 yılın en önemli kazanımları, kadınların okula gidebilmesi, medyada ve bürolarda çalışabilmeleri ve siyasi, sosyal ve kültürel toplantılarda yer alabilmeleri olmuştur (Aniq: Kişisel İletişim, 16 Mayıs 2022).

2001-2021 yılları arasında toplumun değerlerine uygun bir basın yasasının olmayışı medyada çalışan kadınların toplumun dini değerleriyle alakalı hassas olduğu uç noktalara gitmesine sebep olmuştur. Medyada çalışan kadınlar dini ikinci plana alarak çok aşırıcılık yapmışlardır. Bu konuda net bir yasa olmaması, diğer yandan medyada çalışan kadınların toplumsal hassasiyetleri ve dini değerleri dikkate almaması nedeniyle medyada kadınların çalışması toplumun bazı kesimleri tarafından küfür olarak görülmüştür. Çok çalışmalarına rağmen kadınlar çalışmalarının karşılığını alamamışlardır (Majrooh: Kişisel İletişim, 7 Nisan 2022).

2001-2021 yılları arasında, Afganistan'da medya alanındaki en önemli gelişmelerden biri, ülkenin başkentinde ve büyük şehirlerinde, medya ve basın personelinin yaklaşık yarısını kadınlardan oluşması olmuştur. Medyanın gelişmesinde kadınların büyük payı olmuştur (Serdash: Kişisel İletişim, 27 Nisan).

Kadınların son 20 yılda medyadaki fiziksel varlığı olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ancak medya kadınları ikinci plana almış ve erkeklere sağladığı maddi imkanları kadınlara sağlamamıştır. Sadece kadınların gazetecilik yeteneklerinden yararlanmıştır. (Frotan: Kişisel İletişim:2 Nisan 2022).

2001-2021 yılları arası Afganistan kadınları için altın bir çağ olmuştur. Özel medyanın kadınlara karşı bakışı araçsal olsa da bu dönemde kadın gazetecilerin sayısının artışı geçmiş dönemlerin hiçbirinde görülmemiştir. Kadınlar ailelerin geçimini sağlayabilmiş ve girişimcilik yapabilmiştir. Medya sektöründe çalışan kadınlar tarafından, hemcinslerinin siyasi katılımı ve eğitimi teşvik edilmiştir, ancak tüm bu gelişmeler 2021'de Taliban'ın iktidara gelişiyle yok edilmiştir (Khairadnash: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

3.2.4. 20 Yıllık Süreçte Afganistan Medyasında Online Yayınların Yer Edinmesi

Elektronik medya ve özellikle televizyon Afganistan'da altın çağını yaşadığı sırada, TV'nin aksine 'çevrimiçi medya', izleyici için yabancıydı. Afganistan genelinde ulusal İnternet kapsama alanının olmaması, İnternet fiyatının yüksek olması, akıllı telefonların fiyatının yüksek olması, İnternet okuryazarlığı seviyesinin düşük olması ve bazı diğer nedenlerle, çevrimiçi medyanın gelişmesini kısıtlamıştır. Sadece Büyükşehirlerde küçük

bir internet okuryazar grubu çevrimiçi medya bilgilerini tüketmiştir (Haidari: Kişisel İletişim, 1 Nisan 2022).

Çevrimiçi yayınlar, basın sektöründeki teknik donanımının Afganistan'a gelmesiyle aynı zamanda başlamıştır. Çevrimiçi medyanın, topluma sunduğu programları ve konuşmaları sansürlememesi bu konudaki değerlendirmemin olumlu olmasını sağlamıştır (Sharifi: Kişisel İletişim, 30 Mart 2022).

Genel olarak, çevrimiçi yayıncılık 20 yıllık süreçteki Afganistan medyası için yeniydi. Afganistan'da online yayınlar son on yılda biraz gelişmiştir. Dünya çapında bakarsak, çevrimiçi yayıncılık çok güçlü bir şekilde ilerlemiş ve bu alanda çok fazla iş yapılmıştır. Afganistan'da da çevrimiçi yayıncılık yeniydi ve olumlu gelişmeler sağladı. Medya kuruluşlarının çoğu kendi web sitelerini kurarak yayınlarını canlı olarak yayınlamış ve kayıt altına alma imkanına erişmiştir ve bu durum Afganistan basınında bir ilk olmuştur (Afghan:Kişisel İletişim, 7 Mart 2022).

Son yirmi yılda sadece Afganistan'da değil, dünya çapında çevrimiçi yayıncılık alanında büyük değişiklikler olmuştur. Bu durum, medya üzerindeki kısıtlamaları azaltmış ve bilgiye erişim daha da artmıştır. Ülkede sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte her vatandaş bir gazeteci rolünü oynamış ve oynamaktadır. Bilgilerin çoğu, özellikle sıcak haberler ve sıradan insanların erişebildiği olaylar olmak üzere, kitle iletişim araçları aracılığıyla yayılmadan önce sosyal medyada paylaşılmaktadır. Unutmayalım ki sosyal ağlar asla kitle iletişim araçlarının yerini alamaz, çünkü eğer sosyal ağlarda bir haber yayınlanırsa, doğruluğu ve yanlışlığı tartışılabilir. Güvenilir kaynaklar ve yeterli ayrıntılarla yayılan haber ancak kitle iletişim araçlarıyla sağlanabilir (Noori: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Görsel-işitsel medya aracılığıyla canlı programlar yayınlaması, Afganistan medyasının son yirmi yılda teknik ve içerik (konularda geliştiğinin ispatıdır). Canlı programları yönetmek ve yayınlamak, herhangi bir medya için karmaşık ve belli zorluklara sahip bir faaliyettir. Neyse ki, son yirmi yılda Afganistan'daki birçok medya kuruluşu günün önemli olaylarını çevrimiçi olarak ele alabilmiştir (Farahmand: Kişisel İletişim, 28 Mart 2022).

Afganistan basın tarihinde ilk kez özgür basın ve medyanın gelişmesi için kusursuz koşullar yaratılmıştır. Devlet ve özel medya kuruluşlarının sayısı son yirmi yılda

artmıştır. Yüzlerce erkek ve kadın gazeteci bu mecralarda mesleğini icra etmeye başlamıştır. Son yirmi yılda, özgür medya faaliyetleri için elverişli koşulların sağlanması, yüzlerce özgür gazeteciyi medya iş piyasasına getirmiştir. Ülke tarihinde ilk kez gazeteci toplumda etkili bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Özgür medya ve gazetecilik kurumlarının oluşumu, Afganistan'da sivil ve demokratik bir toplumun kurulması için en önemli ve temel koşullardan birini oluşturmuştur (Kohkan: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

Afganistan'da İnternetin kalitesi çok iyi olmamasına ve fiyatının yüksek olmasına rağmen çevrimiçi yayıncılık da son 20 yılda iyi bir şekilde gelişmiştir. Gün geçtikçe halkın internete ve başta Facebook üzere sosyal ağlara olan ilgisi ve erişiminden dolayı, çok sayıda TV, radyo ve gazetelerin programları Facebook'ta canlı olarak yayınlamaya başlamıştır (Begoghli: Kişisel, İletişim, 8 Nisan 2022).

Afganistan'da medya sektörünün gelişmesiyle birlikte internet üzerinden bilgi alışverişi için iyi fırsatlar doğmuştur. 2008 yılına kadar birçok bilgi alışverişi e-posta, bloglar ve internet siteleri aracılığıyla yapılmıştır. Ancak 2008 yılından sonra, Basın Elektronik, Afganistan da dahil olmak üzere dünyanın her yerinde gelişmeye başlamıştır. Facebook, Twitter, Instagram ve diğer sosyal ağların faaliyetleri diğer kitle iletişim araçlarına rakip olmuş ve daha ileri gitmiştir. Ancak bana göre Afganistan'daki çevrimiçi medya her zaman iki zorlukla karşı karşıya kalmıştır.

- İnternet fiyatlarının Pahalı olması,
- Uzak bölgelerde çevrimiçi medyanın kullanım oranının düşük olması,

Başta bölge ve komşu ülkeler olmak üzere tüm ülkelerde internet fiyatları çok ucuzken Afganistan'da pahalıdır. Benzer şekilde, büyük şehirlerdeki ve il merkezlerindeki insanlar çevrimiçi medya hizmetlerinden yararlanırken, uzak bölgelerdeki ve hatta bazı ilçelerdeki insanların çoğunluğu İnternet hizmetlerinden mahrum kalmıştır (Qooyash: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Çevrimiçi yayıncılık, bilgi vermek için son yirmi yılda önemli ve gerekli bir ilke haline gelmiştir. Bilgi verme ve medya faaliyetlerinin genişlemesi çevrimiçi yayıncılığı zorunlu kılmış ve bu sayede vatandaşların hakları ve ihtiyaç duydukları bilgiler bireysel olarak erişime açılmıştır (Arman: Kişisel İletişim: 16 Nisan 2022).

Çevrimiçi medya yayıncılığı Afganistan'da son yirmi yıldır aktif bir şekilde devam etmekteydi. Afganistan'da sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte çevrimiçi yayıncılık için umut ışığı doğmuştur. Gazetecilerin çoğunluğu raporlarını tamamlamadan önce bir bölümünü önce sosyal medya da yayınlamışlardır. Bu durum, günümüzde çevrimiçi medya yayınlarının Afganistan toplumuyla iç içe olduğu ve kullanıcıların her zaman çevrimiçi medya aracılığıyla bilgi almak için bekledikleri anlamına gelmektedir (Sepehr: Kişisel İletişim, 3 Nisan 2022).

Çevrimiçi yayıncılık sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, aynı zamanda gelişmemiş Afganistan'da da yeniydi. Ekonomi ve güvenlik sorunlarına rağmen, halk ve özellikle medya aktivistleri, bu fırsatı iyi kullanmıştır. Yüzlerce web sitesi ve sosyal ağ faaliyeti, özgür medya etkinliğinin olmamasına rağmen, insanlar ve gazeteciler olayları dünyaya yayabilmiştir. Taliban'ın cumhuriyeti devirmedeki ve devam eden bir savaşı sürdürebilmelerini sağlayan faktörlerden biri de sosyal medyayı, özellikle Twitter'ı kullanarak asker toplaması olmuştur (Aniq: Kişisel İletişim, 16 Mayıs 2022).

Bu süreç Afganistan'da basın gelişme yılları olmuştur ve gün geçtikçe medya kanalları çoğalmıştır. Televizyon, radyo ve gazeteye ek olarak medya kuruluşları faaliyetleri için çevrimiçi web siteleri oluşturmıştır. Bu yirmi yıl, Afganistan tarihinde basın alanında kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Her örgütün faaliyetleri için çevrimiçi web siteleri açılmış ve çok sayıda Afgan gazeteci hazırladığı haberleri ve siyasi içerikleri çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. Ancak ne yazık ki 2021'de yaşanan rejim değişikliği bütün bu gelişmeleri yerle bir etmiştir (Majrooh: Kişisel İletişim, 7 Nisan 2022).

Ülkenin çoğu yerinde gerekli teknik imkanlar sağlanamamıştır. Ancak bu eksikliğe rağmen Afganistan'daki çevrimiçi medya yayınlarının etkinliği son 5 yılda geçmişe oranla önemli ölçüde artmıştır (Serdash: Kişisel İletişim, 27 Nisan).

Son yirmi yılda, çevrimiçi medya faaliyetleri önemli ölçüde gelişmiş ve insanların ilgisini daha fazla çekmeye başlamıştır. Afganistan halkının çoğu online yayınları takip etmektedir (Frotan: Kişisel İletişim:2 Nisan 2022).

Çevrimiçi yayıncılığın ortaya çıkışıyla Afganistan medya kuruluşları bünyesinde online yayınlar oluşturulmuştur. Bu yayıncılık türü kendi izleyici kitlesini oluşturmuştur. Afganistan'daki çevrimiçi yayıncılık, medya pazarının bir parçası olmuştur. 2021 sonrası yaşanan siyasi çalkantılarda bir dizi medya kuruluşu kapatılmıştır. Ama çevrimiçi

yayınlar durmadan piyasada iyi durumda yayına devam etmiştir. Umarım bu hizmet giderek gelişecektir (Khairadnish: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

3.2.5. 2001'den Sonra Basın Sektöründe Yaşanan Gelişmelere Rağmen, Gazete Tirajlarının Artmasını Engelleyen ve Gazete Okuma Oranının Düşük Olmasına Sebep Olan Faktörler

Son zamanlarda yazılı basının gidişatının iyi olmaması sadece Afganistan'da değil, dünyanın birçok ülkesinde görülmektedir. Çevrimiçi medyanın ortaya çıkışı, televizyonların fiyatının azalması, televizyon ağlarının şaşırtıcı derecede büyümesi ve uydunun gelişimi, yazılı medyayı zor durumda bırakmıştır.

Afganistan'da bu zorluğun yanı sıra başka faktörler de vardır:

- 1- Şehirlerde bile okuma yazma oranının çok düşük olması,
- 2- Gazetelere maddi desteğin olmaması,
- 3- Yazılı basında yönetim zafiyetleri,
- 4- Önemsiz içeriklerin basılması,
- 5- Televizyonda eğlence programlarının ve radyoda müzik yayınlarının yapılması.

Basılı gazeteler için veri ve alan çok dardı. Bu nedenle, bu yirmi yılda yüzlerce gazeteden sadece birkaç gazete sınırlı sayıda okuyucuya sahip olabilmış ve okuyucuları arasında itibar kazanmıştır (Haidari: Kişisel İletişim, 1 Nisan 2022).

Bir yanda 24 saat yayın yapan görsel-işitsel medyanın çokluğu ve sosyal medya sayfalarının etkinliği, diğer yanda gazete okuma kültürünün az olması ve okuryazarlık düzeyinin düşük olması yazılı medyanın rolünü azaltmıştır (Sharifi: Kişisel İletişim, 30 Mart 2022).

Afganistan'daki medya, 11 Eylül saldırılarının ardından yeni bir döneme başlamıştır, ancak basının tirajının artmasını ve basının gelişmesi engelleyen bazı faktörler aşağıdaki gibidir;

- 1- Cehalet: Cehalet, gelişmemiş olan ülkelerdeki en büyük ve en tehdit edici sorunlardan biridir. Bu durum görünüşte çok önemli bir konu gibi durmasada biraz dikkat edildiğinde, her talihsizlik ve sıkıntılı cehaletten doğar. Ülkemizde

okuryazar oranının düşük olması gazete tirajın artmasını engelleyen ana nedenlerden biri olmuştur.

- 2- Ekonomik Sorunlar: Afganistan halkının ekonomik sorunları gazetelerin ve yazılı basının tirajlarının düşmesine neden olmuştur. İnsanlar bir ekmek alacak maddi imkana sahip değilken, nasıl gazete satın alsınlar?
- 3- Sosyal Alışkanlıklar: Halkın bazı sosyal alışkanlıkları günlük gazete tirajının artmasının önünde engeller yaratmıştır. Örneğin bazı yerlerde birçok insan bir gazete almak için kütüphanelere ve ofislere gitmektedir. Birçok insan gazeteleri otellerde, mağazalarda ve hamamlarda amacı dışında kullanmıştır. Bazı yerlerde ise bir gazete on kişi tarafından okunmuştur.
- 4- Coğrafi Sorunlar: Afganistan'da gazete ve dergilerin bulunmadığı bölgeler vardır. Bu bölgelerde insanlar medeniyetten binlerce kilometre uzak kalmış ve karanlık bir hayat yaşamaktadırlar. Diğer bazı bölgeler de şehirlerden çok uzak olduğu için gazetelerin dağıtım imkanları da sorun olmuştur. Bedhahşan gibi Uzak illerde ve sınır bölgelerine günlük gazete ulaştırmak çok zor olduğu için daha az gazete basılmış ve tiraj düşürülmek zorunda kalınmıştır.

Dağıtım: Gazete idaresi, gazeteyi okuyuculara dağıtmak için ülkenin tüm illerdeki temsilcilerini görevlendirdiğinde, yayın ve gazete maliyetini değiştirerek uzak bölgelere daha yüksek maliyetle ulaştırır. Dağıtım sorunları nedeniyle gazeteler okuyuculara ulaşmaz. Bu sebeple gazeteler daha az basılarak tirajı düşürülür (Afghan: Kişisel İletişim, 7 Mart 2022).

Aşağıdakiler dahil birçok neden gazete tirajlarının düşük olmasına sebep olmuş olabilir:

1. Okuryazarlık oranının düşük olması
2. İnsanların görsel-işitsel medyaya ilgisinin daha fazla olması
3. İnsanların sosyal medyayı ve çevrimiçi gazete yayınlarını kullanması
4. Basılı medya üzerine daha az yatırım yapılması (Noori: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Son yirmi yılda Afganistan'a büyük mali kaynaklar gelmesine rağmen, düşük okuryazarlık düzeyi, yoksulluk, yolsuzluk, hükümetin basılı gazeteleri büyütme/ilerletme konusundaki isteksizliği ve bu konuda uygun stratejiye sahip olmaması, gazete tirajlarının

artmasını ve gazete okuma kültürünün vatandaşlar arasında yayılmasını ve gelişmesini engellemiştir (Farahmand: Kişisel İletişim, 28 Mart 2022).

Afganistan bulunduğu bölgede okuma yazma oranının en düşük olduğu ülkedir. BM'in raporuna göre, Afganistan'ın okuryazar nüfusu hala ülke nüfusunun %40'ını oluşturmamaktadır. Yazılı basının gelişimi, toplumun okuryazarlık oranıyla doğrudan ilişkilidir. Son 20 yılda Afganistan'da okuryazar ve eğitilmiş gençlerin sayısı artmasına rağmen ülkedeki basılı yayınların (gazete, haftalık, dergi vb.) tirajları komşu ülkelere rekabet edememiştir. Ülkede gazete okuma kültürünün olmaması, bu kültürün kurumsallaşmaması, bu yayınlara maddi ve parasal destek verilmemesi, gazete satın alma isteksizliği Afganistan'da yazılı basının gelişmesini engellemiş ve gazete tirajının düşük kalmasına neden olmuştur. Bu faktörlere ek olarak hükümetin özgür medya için mali desteğinin olmaması, Mandegar gazetesi ve Hafta Name-i Kabul de dahil olmak üzere bir dizi gazetenin ve haftalık derginin faaliyetlerinin durdurulmasına yol açmıştır (Kohkan: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

Afganistan'da gazete tirajlarının düşük olmasındaki en önemli faktörler aşağıdaki gibidir;

- Afganistan'da okuryazarlık oranının düşük olması,
- Görsel ve işitsel medyanın artması,
- Gazete satın alan kişilerin ekonomisinin gün geçtikçe kötüleşmesi,
- Okuyucuların ilgisini çekecek iyi içeriğe sahip olunmaması (Begoghli: Kişisel, İletişim, 8 Nisan 2022).

2001 yılında geçici hükümetin kurulmasıyla 2021 yılına kadar kurulan hükümetlerin cumhurbaşkanlığı dönemlerinde devlet yayınlarıyla birlikte yüzlerce özel yerel gazete, haftalık dergi, aylık dergi, yıllık gazete ve dergiler faaliyet göstermeye başlamamıştır. Ülkede medyanın gelişmesinde yazılı basının rolü göz ardı edilemez. Ancak yazılı basının temel sorunlarından biri de izleyici kitlesinin az olmasıdır. Basılı medya, görsel-işitsel medyadan tarihsel olarak daha eski olmasına rağmen tam anlamıyla oturmuş bir medya sistemine sahip olmamıştır. Güvenilir haber kaynaklarına erişim gazeteciler için sorunlu olmuştur. Basılı yayınlardaki haberler daha eskidir, ancak gazetenin analitik ve araştırma konularının değeri ihmal edilmez. Öte yandan, halkın okuryazarlık seviyesinin düşük olması, basılı yayınların izleyici kitlesini çok küçük hale

getirmiştir. Bu nedenle Afganistan halkı görsel medyaya daha çok ilgi duysa da yazılı medya, seçkinler ve okuryazar insanlar arasında yine de özel bir ilgiye sahip olmuştur (Qooyash: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Afganistan'da gazete tirajının yüksek olmamasının ve gazete okuma yüzdesinin düşük olmasının nedenleri:

- Gazeteler ve yazılı basında bilgi alama kültürünün yayılmaması,
- Ülke düzeyinde haber okuma okuryazarlığının düşük olması,
- Afganistan'daki güvenlik durumu, gazetelerin ülkenin farklı yerlerinde halka ulaşmasını engellemiştir.
- Yazılı basın sadece büyük şehirlerde ve başkentte geniş bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur ve bazı illerin merkezlerinde bile faaliyetlerini vatandaşlara ulaştıramamıştır.

Halk sosyal medyaya çok fazla odaklanmıştır (Arman: Kişisel İletişim: 16 Nisan 2022).

Gazetelerin tirajlarının yirmi yılda artmayarak düşük kalmasına neden olan faktörler:

- Afganistan halkının çoğunun okuma yazma bilmemesi
- Okuryazarlık kültürünün tanıtılmaması
- Dış yardımları planlı olarak kullanılmaması
- Hükümetlerin son yirmi yılda yazılı basını desteklememesi
- Ülkeler ve yabancı kurumların yazılı basınla dürüstçe iş birliği yapmaması
- Gazetelerin tirajları artırmak için uğraşmaması -ki bunun nedenleri gazetecilerde saklıdır (Sepehr: Kişisel İletişim, 3 Nisan 2022).

Gazete ve haftalık dergilerin tirajlarının düşük olmasının temel nedenleri, okuma yazma bilmeyenlerin oranının yüksek olması, gazetenin pahalı olması ve teknolojinin hızla gelişmesi olmuştur. Okuma yazmayı bilenler de telefon ve internete odaklanmış, kitap ve gazete okuma kültürüne ilgisi azalmıştır. Hükümet bu konuda kesinlikle etkin bir çalışma yapmamıştır (Aniq: Kişisel İletişim, 16 Mayıs 2022).

11 Eylül saldırılarının ardından, Afganistan uluslararası ilişkileri dünyanın çapında genişlemiştir. Uluslararası bağışçıların yardımıyla ülkede yüzlerce medya kuruluşu

faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak maalesef ülkedeki siyasi ve ekonomik değişiklikler nedeniyle bu eğilim sarsılmış ve günümüzce çok az sayıda medya kuruluşunun ekonomik durumu çok kötüye gitmektedir (Majrooh: Kişisel İletişim, 7 Nisan 2022).

Gazete okuma yüzdelerinin düşük olmasının nedenleri aşağıdaki gibidir:

- Okuma tanıtımının yapılmaması
- Gazetelerin tirajının düşük olması
- Okuryazarlık oranının düşük olması
- Vatandaşların gazetelere erişimin olmaması
- Ekonomik durumun iyi olmaması

2021 başlarına kadar internet hizmetlerindeki artış okuryazarlar arasında okuma kültürünün gelişmesini katkı sağlamıştır (Serdash: Kişisel İletişim, 27 Nisan).

Afganistan halkı okuma alışkanlığına sahip olmamış ve halk arasında gazete popülerlik kazanamamıştır. Bunun nedeni ise Afganistan'da görsel ve işitsel medyanın hızla gelişmesi olmuştur (Frotan: Kişisel İletişim:2 Nisan 2022).

Basım endüstrisi dünya çapında düşüş göstermektedir. Bu durumun herkes bilincindedir. Online gazetecilik geleneksel gazeteciliğin yerini alacaktır. İnsanlar bilgilendirilmediği ve motive edilmediği için gazete okumak baskın bir kültür haline gelememiştir. Son 20 yılda Afganistan medyasında yönetim ve taahhüt bulunmamıştır. Medya, çeşitli boyutlarda hizmet vermeyi değil, sadece parayı düşünmüştür. Medya kuruluşlarının mali sorununun yanı sıra, halkın gazeteyi almaya ilgi göstermemesi, gazetenin tirajlarının daha düşük olmasına neden olmuştur (Khairadnish: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

3.2.6. Afganistan'da Basın Özgürlüğünü Kısıtlayan, Can Güvenliği, Ekonomik ve Siyasal Faktörlerin Değerlendirilmesi

Savaşın ve güvensizliğin ilk kurbanının kanun olduğu açıktır. Basın yasası da Afganistan'daki 20 yıllık savaşın kurbanlarından biri olmuştur. Zorlama ve tehditler (hükümet ve silahlı devlet muhalifleri), ülkenin farklı bölgelerindeki yerel güçlü insanlar, güvenlik garantilerinin olmaması, suikast, hapis, hakaret ve tehdit Afganistan'da gazeteciliğin üzerindeki kara gölge olmuştur. Bu yıllarda çok sayıda gazeteci öldürülmüş,

dövülmüş, ister istemez ifade özgürlüğünü etkileyecek şekilde gazeteciler sahadan uzaklaştırılmıştır. Öte yandan, medyanın mali açıdan kendi kendine yetmemesi, dış yardımlara ve küresel bağışçılara bağımlı olması, bir tür medya bağımlılığı yaratmıştır. Hatta seyircinin güvenini sarsmıştır, çünkü medyanın parasının yabancı kurumlar tarafından sağlanması, her şeyin onların elinde olduğu fikrini doğuruyordu. Güvenlik ve ekonomik zorluklar nedeniyle ifade özgürlüğü ve medya özgürlüğü kısıtlanmıştır. (Haidari: Kişisel İletişim, 1 Nisan 2022).

Bazı medya kuruluşlarının ‘belirli kurumlar ve güçlü kişiler’ tarafından finanse edilmesi ve güvenlik tehditleri, yüzde 100 standart yayınların olmamasına neden olmuştur. Benzer şekilde, bir mafya hükümetinin varlığı, devlet kurumlarındaki yolsuzluk, partilerin ve etnik gruplar tarafından desteklenen askeri oluşumların faaliyetleri, Enformasyon ve Kültür Bakanlığı'nın zayıf yönetimi medya sektörünün ilerlemesini durdurmuştur. Ayrıca medya çalışmalarına hükümetin müdahalesi ve bazı medya kuruluşları ve aktivistler tarafından gazeteciliğin kötüye kullanılması, medyanın olumlu gelişmesini engellemiş, basın doğal özgürlüğünün bir kısmını elinden almıştır (Sharifi: Kişisel İletişim, 30 Mart 2022).

Afganistan'da İfade Özgürlüğünün önündeki engellere ve basının gelişmemesine sebep olan faktörlere değineceğiz; Güvenlik sorunu, Afganistan basınına doğrudan etkileyen en önemli ve güçlü faktörden biridir. Medya kuruluşları, basın çalışanları ve gazeteciler her yerde özgürce faaliyet gösteremez. İdari yolsuzluk, Afganistan'da basın ve ifade özgürlüğünün önündeki diğer en büyük engellerden biridir. Hükümet ifade ve basın özgürlüğüne verilen tahribatı önleyememekte etkili olmamıştır. Bazı yerel güçlü liderler basın yasasına aykırı hareket ederek basın haklarına tecavüz etmiştir. Ekonomik olarak, bazı bağımsız medya kuruluşları ticari reklamları az olduğu için kendi harcamalarını çıkaramamış, bu yüzden yayın yapma olasılıkları daha düşük olmuştur. Hiç ticari reklam alamayan medya kuruluşları en sonunda kapatılmıştır. Ülkede dörde bölünmüş bir siyasi yönetim hakimdi. bir tarafta resmi hükümet, tarafta Taliban, diğer tarafta ABD, son olarak IŞİD faktörleri basını sıkıştırmıştır. Bir medya kuruluşu bu dört faktörün herhangi birinin aleyhinde haber yayınladığında, hemen ertesi gün tehdit edilmiştir. Bu sebeple basın ve ifade özgürlüğü etkilenmiş ve zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Afghan:Kişisel İletişim, 7 Mart 2022).

Güvenlik eksikliği, Afganistan'da medyanın karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden biri olmuştur. Son yirmi yılda, bu ülkede onlarca gazeteci görev başındayken öldürülmüştür veya yaralanmıştır. Afganistan birkaç yıldır gazetecilik açısından en kötü ülkelerin başında gelmektedir. Yüzlerce gazeteci büyük güvenlik tehditlerine rağmen çalışmaya devam etmiş ancak bazı gazetecilerin istifalarına yol açmıştır. Bu tehditler bazen silahlı muhalifler tarafından, bazen de hükümet içindeki güçlü kişiler tarafından yapılmıştır. Gazetecileri savunan kurumlar defalarca protesto etmiştir. Ancak bu tür davalar adli organlar tarafından çok az takip edilmiştir. Ekonomik problemler ülkedeki medyanın karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Halbuki birçok medya kuruluşu, bağışçılar ve yardımcı ülkeler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak finanse edilmiştir bazı medya kuruluşları ise finansal zorlukları ticari reklamlar olarak aşmıştır. Ancak bu tutarlı ve devamlı olmamıştır. Yardımların kesilmesi nedeniyle birçok medya kuruluşu yayın yapmayı bırakmış veya medya çalışanlarının sayısını azaltmaya başlamıştır. Bu durum da medya çalışmalarının kalitesini etkilemiştir (Noori: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

1. Güvensizlik, ülkede basın özgürlüğünün gelişmesinin önündeki başlıca engellerden biri olmuştur. Afganistan'ın uzak bölgelerinde hükümet faaliyetlerinin azalması, bu bölgelerde medyanın büyükşehirlere oranla gelişmesini engellemiş ve bu bölgelerde yaşayan milyonlarca vatandaşının özgür bilgiye erişimden mahrum kalmasına yol açmıştır.
2. Yoksulluk ve aileler için yeterli mali kaynakların olmaması basının gelişmesinin önündeki ekonomik engellerdendir. Özellikle çocukların, gençlerin ve ergenlerin bilgi araçlarına erişiminin bulunması gençlerin genel olarak iş faaliyetleriyle meşgul olmasına sebep olmuştur. Öte yandan Afganistan medyası, dış mali kaynaklara bağımlı olduğundan dolayı basın özgürlüğü beklendiği ölçüde gelişmemiştir.
3. Hükümetin özgür medya faaliyetlerine ilişkin şüpheliği, bazı medya kuruluşlarının yabancı istihbarat örgütlerine bağımlılığı ve hükümet dışı zorbaların varlığı, medyanın ve gazetecilerin faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Gazeteciler bazı durumlarda bu kişiler tarafından tehdit ve yıldırma ile karşı karşıya kalmıştır. Siyasi kültürün hâkim olması, Afganistan'da basın

özgürlüğünün önündeki bir başka sıkıntılardan olmuş ve bu da ülkede basın gelişmesini engellemiştir (Farahmand: Kişisel İletişim, 28 Mart 2022).

Son yirmi yılda (2001-2021), basın ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve büyümesi için elverişli koşullar ve alan olmasına rağmen, bazı zorluklar ve sorunlar yaşanmıştır. Bu zorluklardan biri de ülkedeki güvenlik sorunları olmuştur. Gazeteciler ve basın ve medya mensupları kendilerini güvende hissetmemişlerdir. Zamanla, ülke genelinde, özellikle uzak illerde güvenlik durumu daha da kötüleşmiştir. İllerdeki güvenlik durumu Taliban ve diğer terör grupları tarafından bozulurken, basın mensuplarının çalışmalarını ve medyadaki faaliyetleri giderek daha sınırlı hale getirmiştir. Bu durum bazı gazetecilerin öldürülmelerine ve bazı medya kuruluşlarının çöküşüne neden olmuştur. Güvenlik tehditleri sadece başkentten uzak il ve bölgelerde değil, basın mensuplarının terör saldırısına hedef olduğu Kabil'de de devam etmiştir. Tolo ve Khorshid TV çalışanları da bu tür terör saldırılarının kurbanları arasında yer almıştır. Bu olaylar ve güvenlik sorunları, gazeteciler ve basın çalışanlarının ülkedeki mesleklerini bırakmalarına neden olmuştur. Özgür basının gelişmesi için çalıştığını iddia eden hükümet ile ulusal ve uluslararası kuruluşların ekonomik kısıtlamaları medya çalışmalarını sınırlandırmış ve birçok medya kuruluşu kapanmak zorunda kalmıştır (Kohkan: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

Afganistan'daki güvenlik durumu 2006'dan bu yana her geçen gün kötüye gitmeye başlamıştır. Taliban başta olmak üzere muhalefet gruplar çatışmaları yoğunlaştırarak daha fazla toprak ele geçirmiştir. Afganistan basınının haberleri yayınlama sorumluluğu vardı. Gazetecilerin yayınladığı bir haber hükümet aleyhinde olduğunda baskı uygulanmış, muhalifler aleyhinde olduğunda ise tehdit edilmişlerdir. Son 20 yılda onlarca gazeteci intihar, patlayıcı ve hedefli saldırılarda öldürülmüş ve yaralanmıştır. Bu durum çok sayıda gazetecinin Afganistan'ı terk etmesine neden olmuştur. Gazeteciler haber yapmaktan çekinmiş, korkmuş ve önemli konulardaki bazı haberleri araştırmaktan vazgeçmişlerdir. Bu haberler yayınlansa bile sansür uygulamışlardır. Basının gelişmesini engelleyen bir diğer faktör de bilgiye erişimin olmamasıydı. Hükümetin medyaya çeşitli konularda bilgi vermesi kanunen zorunlu olmasına rağmen, çoğu durumda birçok yetkili bilgi vermemek için toplantı bahanesiyle telefonlarını kapatmıştır. Diğer bir konu ise, medya kuruluşlarının bazıları reklamlardan ve diğer programlardan büyük meblağlar kazanıp profesyonel gazetecileri işe alması olmuştur. Bu gazetecilerin çalışmaları kısmen

ifade özgürlüğünün gelişmesi için etkili ve faydalı olmuştur. Bazı medya kuruluşları siyasi liderler ve tacirler tarafından onların siyasi amaç ve çıkarlarına hizmet etmesi için kurulmuştur. Bu tür medya kuruluşları, kişisel ve partizan çıkarlarını basın yasası ve basının gelişmesine tercih etmiş ve kendi zararlarına olan haberleri yayınlamamıştır. Bu medya kuruluşlarında çalışan gazeteciler sansürlenmiş ve bu gazeteciler, medya sahiplerine karşı olan önemli konuları haber yapmak için özgür davranamamışlardır. Bir diğer problem ise reklam ve programlardan elde edilen kazancın, gazetecilerin maaşlarını ödemek yerine ceplere atılması olmuştur. Afganistan'da ifade özgürlüğünün ve basının gelişmesinin önünü açmak ve teşvik etmek için etkin bir çalışma yapılmamıştır. Medya sektöründe üretilen içerikler büyük işler olmamıştır, çoğu zaman topluma yararı olmayan eğlence programları yayınlanmıştır (Begoghli: Kişisel, İletişim, 8 Nisan 2022).

Güvenlik açısından, çeşitli faktörler basın özgürlüğünün gelişmesini engellemiştir:

Birinci faktör, gazetecilerin muhalif gruplar tarafından sürekli saldırıya uğrayarak ve ölümle tehdit edilerek korkutulmasıydı. Ölüm ve tehditlerle alakalı kesin rakamlar, Afganistan Gazetecileri Koruma Komitesi'nden alınabilir. Yerel etnik grup liderleri gazeteciler için başka bir güvenlik sorunu oluşturmuştur. Buna ek olarak, güvenlik güçleri de dahil olmak üzere hükümet yetkilileri, basında çalışma özgürlüğüne karşı sorunlar yaratmıştır. Örneğin, güvenlik güçleri güncel ve geçmiş olayların içeriğindeki gerçekleri gizlemiştir ve muhabir onları bulmaya çalıştığında sözlü tehditlerle karşı karşıya kalmıştır.

İkinci faktör, Ekonomik olarak, herkesin bildiği gibi, Afganistan medyasının büyük bir kısmı yeterli maddi kaynağa sahip değildi. Medya çalışanları, temel çalışma hakkı olan aylık maaşlarını gerektiği gibi alamamış ve bunun da kendine göre nedenleri olmuştur. Bazı medya kuruluşları, siyasi bir ideolojiye veya çoğu durumda tarafsızlık özgürlüğü olmayan ve keyfi olarak gazetecileri işe alan veya işten çıkaran cihatçı partilere aitti. Gerek devlet kurumları gerekse ticari şirketler, partilere ait medyaya çoğu zaman reklam vermezlerdi ya da yapılan bir reklam sözleşmesi çok az bir ücret karşılığında yapılırdı. Bu durum, medya kuruluşunun harcamasını karşılamadığı için ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır (Qooyash: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

- Güvenlik tehditleri: Medya faaliyetleri ve gazeteciler, Afganistan'da çeşitli askeri ve siyasi gruplarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum basın özgürlüğünü derinlemesine etkilemiştir.
- Ekonomik problemler: Afganistan medyası vergi paketlerinin ve resmi faaliyeti için devlet lisanslarının dayatılması gibi birçok ekonomik zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik sorunlar ve önemli medya gelir kaynaklarının eksikliği, medyayı bazı durumlar bireylere ve siyasi gruplara hizmet etmeye zorlamış ve bu da gerçek basın özgürlüğünü etkilemiştir.

Siyasi sorunlar: Afganistan'da ifade özgürlüğünü destekleyecek güçlü bir siyasi iradenin olmaması, özgür basının gelişmesini engellemiştir (Arman: Kişisel İletişim: 16 Nisan 2022).

Afganistan'da basın özgürlüğünün karşı karşıya kaldığı en kötü faktörden biri güvenlik tehditleri sorunu olmuştur. Gazetecilerin ciddi psikolojik baskı altında olduğunu gösteren istatistikler oluşmuştur ve Afganistan son yirmi yılda ve günümüzde de gazeteciler için en tehlikeli ülkelerden biridir. Gazeteciler, şu anda da aktif olan birkaç terörist grup ile bir ülkede yaşıyor ve bu sebeple Afganistan, bir gazeteci için tarif edilemez edilemeyecek derecede kötü bir yerdir (Sepehr: Kişisel İletişim, 3 Nisan 2022).

Güvenlik, ekonomik ve siyasi sorunlar Afganistan'da basının gelişmesini engelleyen üç önemli faktör olmuştur. Bazı durumlarda medya reklam ve propaganda aracı olarak siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ayakta durdurulabilmesi için kullanılmıştır (Aniq: Kişisel İletişim, 16 Mayıs 2022).

Afganistan basın yasasında dini ve kültürel değerlerin dikkate alınmaması, gazeteciler için iyi bir çalışma ortamının sağlanmamasına neden olmuştur. Güvenlik, ekonomik ve politik sorunlar, çıkarılan gazeteleri satın alma kültürünün aktif tutulmasının önündeki diğer engellerden biri olmuştur (Majrooh: Kişisel İletişim, 7 Nisan 2022).

Kuşkusuz aşağıdaki faktörler basın özgürlüğünü engellemiştir:

- Yaşam(can) ve finansal güvenlik eksikliği
- İş güvenliği ve emeklilik eksikliği
- Hukuki imtiyazın düşük olması
- Gerekli teknik ve lojistik eksiklik

- Medya faaliyetleri için hükümetin güçlü ve sürekli desteğinin olmaması
- Hükümetin medya faaliyetlerini devamlı desteklememesi
- Devlet kaynaklarının kanunu desteklememesi (Serdash: Kişisel İletişim, 27 Nisan).

İfade özgürlüğünün gelişmesini engelleyen en önemli faktör, Afganistan'da iktidarın mafya ve vatana bağlılığı olmayan hainlerin eline düşmesi olmuştur. Bu hainler kendilerinin yolsuzluklarını halk ile paylaşmaması için gazetecilere çok baskı yapmıştır. (Frotan: Kişisel İletişim:2 Nisan 2022).

Afganistan medyasının ülkeyi yeniden düzenlemek gibi bir amacı olmamıştır. Bu kuruluşlar maddi olarak kazanç sağlamak için çalışmıştır. Çeşitli alanlarda dışa bağımlılık, Afgan halkının beklentilerini karşılayamamalarına neden olmuştur. Güvenlik ve siyasi tehditler dünyanın her yerindeki medyayı etkisi altına almaktadır, ancak bu tehditlerin engellenmesi için bir adım atılmamaktadır. Ancak Afganistan'da medya için en büyük tehdit ekonomik sorun olmuştur. Medya kendi kendine yeterli hale gelmemiştir. Mali bağımsızlık kazanamamıştır. Bu kuruluşlar maddi gelir sağladıkları yerlerin emirlerine uymuştur. Bu nedenlerle Afganistan medyası sorunlara karşı karşıya kalmıştır (Khairadnish: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

3.2.7. Gazeteci Haklarının Medya Patronları ve Sivil Toplum Kuruluşları Tarafından Yeteri Kadar Savunulup Savunulmadığına Dair Görüşler

Birçok kurum ve STK'lar bu alanda faaliyet gösterse de ne yazık ki bunların büyük çoğunluğu ayakta durmaya çalışan projeler olmuştur. Çalışmaları o kadar etkisizdi ki medya kuruluşundan bir gazetecinin hakkını bile arayamıyorlardı. Bu kuruluşların yürütme yetkileri yoktu. Bu kurumlar özel medya patronları ile karşı karşıya gelmek konusunda isteksiz davrandılar. Bu sebeple medya çalışanları, Afgan iş kanunu ve medya yönetimi sözleşmelerin ihlal edilerek gruplar halinde defalarca işten çıkarıldı. Medya çalışanlarına aylarca maaş ödenmedi. Ancak bu kuruluşlar, gazetecilerin kuruluş içindeki ve dışındaki çalışma koşullarını iyileştirmek için çalışmadılar. Medya sahipleriyle yüzleşme gücüne sahip olmamış olabilirler. Bu kuruluşlar gazetecilerin hükümete karşı haklarını savunmada her zaman zayıftı ve bu davaları hiçbir zaman çözüme kavuşmadı. Gazeteciler öldürülür, hapse atılır veya dövülürse, örgüt açıklama yapmaktan ve eylemi

kınamaktan başka bir şey yapamamıştır. Sonuç olarak bu kuruluşların çalışanları gazeteci haklarının savunuculuğu adına bir şey yapmadan ülkeden kaçmıştır (Haidari: Kişisel İletişim, 1 Nisan 2022).

20 yıllık süreçte Afganistan Gazetecilerinin haklarını savunan kurumlar ulusal ve resmî kurumlar değillerdi. Bu kurumlar yürütme yetkisi bulunmayan sadece kuruluşun proje ve finansal kaynaklarını sağlayan kurumlardı. Bu kuruluşlar, gazetecilere yönelik herhangi bir olayı, onların haklarını savunmak yerine sadece medya aracılığıyla kınayarak tepki göstermiştir (Sharifi: Kişisel İletişim, 30 Mart 2022).

Gazeteciler Sendikası, Nai ve diğer bazı kuruluşların Afganistan'daki faaliyetleri daha önceki hükümetlerde hiç olmadığı için son yirmi yılda olumlu sayılabilecek bir adım olmuştur. Ancak bu alanda çalışan tüm bu kurum ve kuruluşlar ne yazık ki çalışmalarında ve faaliyetlerinde başarısız olmuşlar. bu STK'lar gazetecilerin haklarını tam olarak savunamamıştır. Ülkede keyfi bir yönetim olduğundan bu kuruluşların kendi istediklerini yapmalarına kimsenin engel olmamıştır. Yerel güçler ve silahlara karşı gazetecilerin sadece mikrofon ve kamera ile bunlara karşı koyabilmesi imkansızdır. Gazeteciler ülkede öldürüldüğünde, hükümet yetkilileri tarafından dövüldüklerinde ve tutuklandıklarında bu sendikalar bir araya gelerek onları sadece haber yapabilmiş ve kanunun verdiği güçle Facebook'ta yayınlatabilmişlerdir. Ancak hükümet yetkilileri ve güçlü insanlar bu hakkı da STK'lardan almıştır (Afghan: Kişisel İletişim, 7 Mart 2022).

Gazetecileri savunan kuruluşların sadece birkaç tanesi, onların haklarını savunmak için etkili çalışmalar yapmıştır. Bunu seminerler, çalıştaylar ve eğitim programları düzenleyerek ve bazı durumlarda gazetecilerin haklarını savunmak için protesto sesini yükselterek yapmıştır. Ancak Afganistan'daki birçok savunuculuk kuruluşu bir proje şeklinde devam etmiştir ve projenin sonunda kurumların adları ve adresleri yok olmuştur. Bu kuruluşlar bazı durumlarda bağışçıların politikalarına göre hareket etmiştir. Bu kurumlar, Gazetecilerin haklarını savunmak için yeterli olmamıştır (Noori: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Gazetecilerin ve özgür medyanın savunuculuğu üstlenen örgütler, gazetecilerin ve medyanın haklarını savunmak için çok çalışmıştır, ancak yeterli hükümet desteğinin olmaması bu çabaların etkisiz kalmasına neden olmuştur engellemiştir (Farahmand: Kişisel İletişim, 28 Mart 2022).

Son yirmi yılda kitle iletişim araçlarının, basın kuruluşlarının ve çalışan sayısının artmasıyla birlikte gazetecilerin haklarının korunmasına yönelik açılan kuruluşlar da artmıştır. “Kitle İletişim Komisyonu” bu kuruluşların örneklerinden biridir. Basın-yayın savunuculuğu üstlenen kuruluşlar, basın ve medya mensuplarının haklarını korumak için çalışmışlardır. Bu kurumlar bir dereceye kadar özgür basının faaliyetlerini ve gazetecilerin haklarını savunabilmiştir. Medya çalışanlarının aylık maaşları konusu bu kuruluşlar için en önemli konulardan biri olmuştur. Ancak bu kurumlar gazetecilerin tüm haklarını güvence altına almakta pek başarılı olamamıştır (Kohkan: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

20 yıl boyunca gazetecileri destekleyen veya savunan kurumlar olmuştur ve bunların bazıları gazetecilerin haklarını savunmak için çok uğraşmıştır. Ancak bazı durumlarda gazetecilerin hakları tam olarak savunulamamıştır. Çünkü çoğu durumda hükümet, muhalifler ve özel medya kuruluşları bu STK’ların seslerine kulak asmamıştır (Begoghli: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Gazeteci sendikaları ve örgütleri, medyayı ve gazetecileri asgari düzeyde desteklemek için son yirmi yılda kurulmuş ve büyük uluslararası örgütler tarafından finanse edilmiştir. Çoğu durumda, bu kurumlar gazeteciler için kısa kurslar vermiş ve herhangi bir grup tarafından gazetecilerin şiddet görmesi durumunda, sadece bir bildiri yayınlamıştır. Gazetecileri destekleyen bu kurumlar yürütme yetkisine sahip olmamışlardır ve çoğunlukla proje olarak çalışmışlardır (Qooyash: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Gazetecileri savunan ve destekleyen kurumların faaliyetleri gazetecilerin haklarını savunmaya yetmemiş ve gazeteciler bu kurumlardan uygulama alanında fazla destek görmemiştir (Arman: Kişisel İletişim: 16 Nisan 2022).

Afganistan'daki gazetecilerin savunuculuğunu üstlenen kurumlar gaspçılar gibi davranarak bir bildiriyle ve kınamayla verdikleri desteği sona erdirmiştir. Bu kuruluşların yöneticileri, gazeteci haklarının savunulması için dış kurumlardan gelen maddi destekleri kullanarak ev ve araba sahibi olmuştur. Bu sebeple Afganistan'daki gazetecilerin çoğu bu kurumların performansından şikâyet etmektedir. Bu kurumlar 2021'de cumhuriyetin düşmesinden sonra tehdit altındaki gazetecileri savunmak yerine kendisi, ailesi ve

yanında çalışan yakın arkadaşlarıyla yurtdışı'na kaçmıştır. Hatta gazetecilerin haklarını satmıştır (Sepehr: Kişisel İletişim, 3 Nisan 2022).

Medya koruma kurumları gazetecilerin haklarını sembolik olarak savunabilmiş ve dava açabilmiştir, ancak uygulamada çok başarısız olmuştur. Gazetecileri ve medyayı destekleyen kurumların çoğu bir proje şeklinde faaliyet göstermiş ve gerçek bir destekçi olmamıştır (Aniq: Kişisel İletişim, 16 Mayıs 2022).

Bana göre Afganistan'daki yaygın yolsuzluk, yalnızca gazetecilerin savunulmamasına değil, aynı zamanda uluslararası bağışların da yalnızca birkaç kişinin cebine gitmesine yol açmıştır. Son 20 yılda, gazetecileri destekleyen gruplar çalışmıştır. Ancak bu faaliyetlerin çoğu gösteriş için yapılmış ve kâğıt üzerinde kalmıştır (Majrooh: Kişisel İletişim, 7 Nisan 2022).

Benim görüşüme göre STK'ların çalışmaları yeterli olmamıştır. Çünkü bu kurumların çoğu kar amacıyla açılan kuruluşlar olmuştur. Bu STK'lar bir hedef peşinde koşmak ve olumlu sonuçlar elde etmek yerine, kendi kendine hizmet etmiştir. Gazeteci haklarıyla alakalı sadece şiddete ilişkin yıllık istatistikler toplamaya çalışmıştır. Düzeltici önlemler almak yerine bağışçılarına haber vermeye odaklanan bu kuruluşlar gazetecilere karşı duyarsız davranmışlardır. Bu eksiklik uluslararası toplumun 20 yıllık varlığının sona ermesine sebep olmuş ve bu kurumların faaliyetlerine son vermiştir. Afganistan medyasında şu anda çalışma alanı bulunmamaktadır ve aynı zamanda yeterli maddi imkanlar mevcut değildir. Bu sebeple medya kuruluşları yaklaşık 7000 çalışanı işten çıkarmaktadır (Serdash: Kişisel İletişim, 27 Nisan).

Gazetecileri ve medyayı destekleyen bu kurumlar medyanın ve gazetecilerin gelişmesi için önemli rol oynamıştır. Bu kurumlar ne yazık ki zamanla mafya haline gelmiştir ve medya üzerinden ticaret yapmışlardır. Aynı zamanda gazeteciler ve medya adını kullanarak küresel bağışçılardan para almışlardır (Frotan: Kişisel İletişim:2 Nisan 2022).

Medya ve gazetecileri savunan kuruluşlar, zaman ve para harcayarak çabalamışlardır. Söylediklerimin kilit noktası medya çalışanlarının taahhüt eksikliğidir. Bu eksiklik kurumların onları savunması için bir taahhüdü olmamasına neden olmuştur. Bu kuruluşlar, gazetecilere yönelik şiddet olaylarına karışan taraflarla ciddi görüşmelere girmek istememişlerdir. Sonuç olarak, gazetecilerin hakları ihlal edilmiş ve onlara

yönelik şiddet bu 20 yıllık süreçte azalmamıştır (Khairadnish: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

3.2.8. Gazetecilik Alanında Hamid Karzai ve Eşref Gani Dönemlerinin Karşılaştırılması

Bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün olmasa da ve derin ve kapsamlı bir araştırmayı gerektirse de, şahsi kanaatim, bu 20 yıllık süreçte iki yönetiminde tanıklık etmiş ve medyada çalışmış biri olarak Hamid Karzai dönemindeki basına daha iyi bir not veriyorum. Karzai, kişilik olarak, düşünce yapısı olarak ve gazetecilere davranış şekli olarak Eşref Gani'den daha iyi özelliklere sahipti. Hamid Karzai döneminde Kamu Medya Kanunu'nun kabul edilmesi, medya ihlallerini araştırmak için bir komisyon kurulması gibi önemli çalışmalar yapıldı. Hatta Eşref Gani medyaya karşı asi ve kabadayıcı bir tavır takındı. Öte yandan, Eşref Gani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde güvenlik ve ekonomik sorunlar yoğunlaştı ve hükümetinin bu krizleri kontrol etmede medyayı desteklemek için bir stratejisi yoktu. Hamid Karzai döneminde ise medyayı yaratma ve destekleme stratejisi biraz etkili olmuştu. Karzai'nin bu stratejisi medyada sayının artmasını sağladı. Ancak Eşref Gani daha çok iktidarı ele geçirmek ve hükümet içindeki rakiplerini bastırmakla ilgilendi ve diğer sektörlerle fazla ilgi göstermedi (Haidari: Kişisel İletişim, 1 Nisan 2022).

Hamid Karzai'nin döneminde basın Eşref Gani dönemine oranla göre daha iyi gelişmiştir. (Sharifi: Kişisel İletişim, 30 Mart 2022).

Bana göre bu iki hükümet döneminde Afganistan'daki diğer dönemlere oranla daha fazla iş yapılmıştır. Fakat bu iki hükümet dönemini karşılaştıracak olursak Hamid Karzai dönemi basın ve ifade özgürlüğü açısından Eşref Gani döneminden daha iyiydi çünkü medyaya tam olarak özgürlük verilmişti. Gazetecilere bilgi alma hakkı sağlanmıştır ve basın için ABD tarafından özel bir bütçe ayrılmıştı ve daha sonra bu bütçe de kesildi. Eşref Gani'nin görev süresi boyunca medya üzerinde ekonomik baskılar olmuştur ve bilgi verme konusunda kısıtlamalar uygulanmıştır. Ayrıca, Afganistan Nai ofisinin araştırmalarına ve Bilgi ve Kültür Bakanlığının Raporuna bakacak olursak, Eşref Gani'nin döneminde medya kuruluşlarının çoğu kapatılmıştır (Afghan: Kişisel İletişim, 7 Mart 2022).

2001'den sonra Afganistan'ın yeniden inşası için uluslararası yardımlar gelmeye başladıktan sonra, medya da gün geçtikçe gelişmiştir; ancak 2014'ten sonra dış güçlerinin ülkeden ayrılması ve yardımların kesilmesiyle bu süreç yavaş ilerlemekle kalmamış tersine dönmüştür. Öte yandan, 2014'te Eşref Gani'nin iktidara gelmesinden sonra güvenlik sorunları artmıştır. Güvenlik tehditleri sadece devlet dışındaki muhalifler tarafından değil; aynı zamanda, devlet içindeki güçlü kişiler ve devlet yetkilileri tarafından da olmuştur. Bu sebeple gazetecilerin çalışmaları kısıtlanmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki nedenlerle Hamid Karzai'nin döneminde basın Eşref Gani'nin döneminden daha iyi geliştirildiği söylenebilir. Ancak medya çalışmalarının kalitesi üzerinde önemli bir etkisi olan medyadaki teknik gelişmelerin Eşref Gani döneminde bir istisna olduğunu unutmayalım (Noori: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Uluslararası desteğin Afganistan'a gelişi, Hamid Karzai liderliğindeki geçici hükümetin göreve başlamasıyla aynı döneme denk gelmektedir. Geçici hükümet döneminde özgür bir medya oluşturmak için ilk adımlar atılmıştır. Uluslararası güçlerin büyük varlığı ve büyük mali kaynakları sayesinde Hamid Karzai hükümetinin ilk dönemi, Afganistan'da özgür medyanın refaha kavuştuğu bir dönem olarak değerlendirilebilir (Farahmand: Kişisel İletişim, 28 Mart 2022).

Afganistan'da Hamid Karzai ve Eşref Gani'nin demokratik yönetim dönemlerini özgür basının büyümesi ve gelişmesi açısından karşılaştırsak, bu iki dönem birbirinden çok farklı değildir. Ancak Hamid Karzai'nin, görev süresinin sonu Eşref Gani'nin görev süresinin sona ermesinden biraz daha iyi olmuştur. Eşref Gani döneminde gazetecilerin tehdidi ve baskısı daha belirgin hale gelmiştir (Kohkan: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

Karzai döneminde basın Eşref Gani'den hem nicelik hem de nitelik olarak daha fazla gelişmiştir. Yüzlerce yazılı, görüntülü ve işitsel medya kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. İlk başlarda hükümet basına daha fazla ilgi göstermiş ve basını teşvik etmiştir. Hükümetin manevi desteğinin yanında, yabancı kuruluşların finansal desteği birçok medya kuruluşunun açılmasında ve çok sayıda gazetecinin istihdam edilmesinde önemli rol oynamıştır. Eşref Gani döneminde ve Karzai yönetiminin son yıllarında medya kuruluşlarının bir kısmının yayını durdurulmuştur. Bunun nedenleri de güvenlik tehditleri, ekonomik durumunun iyi olmaması, uluslararası desteklerin azalması olmuştur. (Begoghli: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Afganistan, medya çalışmaları ve ifade özgürlüğü açısından son yirmi yılda büyük değişikliklere tanık olmuştur. Elbette bu gelişmeler ve kazanımlar, basın alanında çalışanların çabalarının ve hükümetin desteğinin bir sonucu olmuştur. Bana göre Hamid Karzai'nin 13 yıllık iktidarı, Afganistan basınının gelişmesinin altın çağı olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde basın özgürlüğü yasası demokrasinin temsili yönünde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Elbette bazı durumlarda bu on üç yıl içinde inkâr edilemeyecek ifade özgürlüğü sorunları yaşanmıştır. Eşref Gani döneminde medya mümkün olduğu kadar özgürlüğünü korumuş, ancak bazı durumlarda hükümetin başta gelen bazı çalışanları çeşitli araçlar kullanarak ülkenin özgür medyasını kontrol etmeye çalışmıştır (Qooyash: Kişisel İletişim, 8 Nisan 2022).

Hamid Karzai döneminde Afganistan'ın demokrasi ve ifade özgürlüğü alanında, gelişmekte olan bir ülke olduğu için basın ve ifade özgürlüğü iyi durumdaydı. Ancak Eşref Gani döneminde hükümet bilgilendirme tekellerini elinde tutmak istemiştir. Bu hükümet basın yasasına da zorluklar getirmiş ve son zamanlarında basın yasasını değiştirme fikri endişe yaratmıştır (Arman: Kişisel İletişim: 16 Nisan 2022).

İfade özgürlüğü Hamid Karzai döneminde güzel günler geçirdi. Basın sektörü bu dönemde hükümetin ve yabancı kurumların iyi desteğini almıştır ve gerekli maddi desteği sağlamayı başarmıştır. Karzai döneminde ülkedeki güvensizlik durumu orta seviyelere gelmiştir. Ancak Eşref Gani döneminde ifade özgürlüğü birçok tehditle karşılaşmıştır ve bu süreçte çok sayıda seçkin gazeteci öldürülmüş ve gazetecilere yönelik suikastler faili meçhul cinayetler olarak kalmıştır. Eşref Gani döneminin son yıllarında ifade özgürlüğü neredeyse tamamen yok edilmiş ve birçok kısıtlama getirilmiştir. 2021'de Afganistan hükümetinin düşmesiyle ifade özgürlüğü de can çekişmeye başlamıştır (Sepehr: Kişisel İletişim, 3 Nisan 2022).

Karzai döneminde uluslararası maddi destek çok olduğu için medya kuruluşları ve dernekler çalışmaya devam etmiştir. Ülkede medyanın aktif varlığı yeni bir şey olmasına ve medya aktivistlerin tecrübesi az olmasına rağmen, halkın medyaya ilgisi büyük olmuştur fakat yeni hükümetin ilk yıllarında gazete ve kitap okuma oranı yüksekti. Daha sonra halkın yazılı basına ve işitsel medyaya olan ilgisi azalmaya devam ederken, ekonomi ve güvenlik sorunları nedeniyle çoğu medya kuruluşu faaliyetlerini sınırlandırmış veya durdurmuştur (Aniq: Kişisel İletişim, 16 Mayıs 2022).

Ben bu iki dönemi karşılaştırdığımda çok büyük farklar göremiyorum. Bu konuyla alakalı şunu söyleyebilirim ki Hamid Karzai döneminde Afganistan’da uluslararası yardım artmıştı ve bu sayede çok sayıda medya kuruluşu faaliyete geçmişti. Ama yetki Eşref Gani'ye devredildiğinde uluslararası yardım azalmış ve buna bağlı olarak ülkede ekonomik durum kötüleşmiş ve bu da medyanın işleyişini etkilemiştir (Majrooh: Kişisel İletişim, 7 Nisan 2022).

Hamid Karzai döneminde medya, çalışma kapasitesine ve teknik imkanlara sahipti fakat kalitesi azdı. Ancak güvenlik sorumluluklarının NATO'dan Afganistan güçlerine devredilmesi ve artan güvenlik tehditleriyle aynı zamana denk gelen Eşref Gani'nin yönetiminin başlamasıyla birlikte, medya faaliyetleri artmış, ama teknik ve profesyonel olarak yetersiz hale gelmiştir (Serdash: Kişisel İletişim, 27 Nisan).

Hamid Karzai dönemi ifade özgürlüğünün altın çağı olmuştur. Bu dönemde gazeteiler ve medya kuruluşlarına çok önem verilmiştir. Bu sayede gazeteciler faaliyetlerini iyi bir şekilde ilerletmiştir. Ancak Eşref Gani döneminde, gazetecilik ve medya alanında iş ortamı daraltılmış. Gani, kişisel olarak medyaya küçümseyici davranmış ve hükümette bulunduğu süre boyunca açık bir basın toplantısı düzenlemek için dahi hazır olmamıştır (Frotan: Kişisel İletişim: 2 Nisan 2022).

Afganistan basını her iki dönem de nicelik bakımından iyiydi. Ama kaliteye sahip olamamışlardır. Bu iddiayı kanıtlamak için birçok neden ortaya çıkmıştır. Gani, Karzai'nin politikasını takip etmiştir (Khairadnish: Kişisel İletişim, 9 Nisan 2022).

SONUÇ

2001 yılında Taliban rejiminin devrilmesi, Afganistan'da yaşayan kültürel şahsiyetlerinin ve yazarların yıllardır boğuldukları entelektüel ve pratik varlıklarını ortaya çıkarmalarını sağlamıştır. Afganistan'da 2001'de Taliban döneminin bitişi basın ve ifade özgürlüğü için yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. Çünkü Afganistan İslami Geçiş Hükümeti, basın alanında bir kültür devrimi özgür basın yasasını kendi anayasasına yerleştirmiştir. Bu basın yasası, Afganistan vatandaşlığına sahip herhangi bir bireyin radyo, televizyon ve dergi gibi yayınları kurmasına izin vermiştir. Bu dönemde Afganistan halkı çok önemli kültürel değişime tanıklık etmiştir. 2001 yılında Taliban'ın devrilmesinden sonra, Batı'nın ve Afganistan'daki özel sektör yatırımlarının yardımıyla onlarca televizyon kanalı, yüzlerce radyo istasyonu ve yazılı basın kurulmuştur.

11 Eylül'den sonra son 20 yılda (2001-2021), yüzlerce basılı medya kuruluşu faaliyete geçmiştir. Ülkedeki medya dramatik bir şekilde artmıştır. Bu durum Afganistan hükümetinin son 20 yılda elde ettiği en büyük başarılarından biri olmuştur. Hamid Karzai hükümetinin eleştirel medyaya toleransı, Afganistan basınında önemli bir çeşitliliğe yol açmıştır. Afganistan basını, ifade özgürlüğü kültürünü teşvik etmenin yanı sıra, Afganistan demokrasisinin sallantılı temellerini sağlamlaştırmasında da etkili olmuştur. Yeni basın yasasının kabulü, bağımsız ve özgür medya faaliyetlerinin, düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesini vurgulamıştır. Basın alanındaki bu gelişmelerin sonucunda, yüzlerce medya kuruluşları kurulmuştur. Bu alandaki gelişmeler, yıllarca mahrum bırakılan Afganistan halkına ifade ve düşünce özgürlüğünün ve gerçekleri ifade etmesine yol açmıştır.

Afganistan'da basın-yayınının son 20 yıllık gelişimi birçok zorluk ve sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorluklardan biri, ülkedeki medya deneyiminin eksikliği olmuştur. Ancak, Afganistan medyası ilk kez halkı için haber ve bilgi kaynağı olmuştur. Afganistan basın yasasının ikinci maddesinde ifade özgürlüğü ve özgür basının gelişimi savunulmuştur.

Üç ay süre içerisinde Afganistan'daki akademisyen ve gazeteciler ile yaptığım röportajlarla aşağıdaki sonuçlara ulaştım:

1. 2001'den sonra çıkarılan Afganistan basın yasasının basın ve ifade özgürlüğü için iyi avantajları olmuştur. Basın kanunu gazetecilere uygun bir çalışma alanı

açmıştır. Son yirmi yılda Afganistan'daki diğer gelişmelerle birlikte, ifade özgürlüğü ve medyanın gelişmesi konularında önemli ölçüde yol kat edilmiş ve Medya son yirmi yılda Afganistan'da net bir şekilde parlamıştır. Bu parlaklık gazeteciler için geniş bir çalışma alanı yaratmıştır.

2. Devlet makamları ve yetkili kişilerin bilgiyi rehin alması, yasadışı faaliyetler gösteren medya kuruluşların cezalandırılmaması, gazetecilerin, bazı aşırılık yanlısı gruplar ve yerel güçlü kişiler tarafından tehdit edilmesi ve ülkede bitmeyen savaşılarından dolayı gazetecilerin can ve mal güvenliğinin sağlanamaması basın alanının gelişmesini engelleyen faktörler olarak görülmüştür.
3. Son yirmi yılda, birçok sorun ve engele rağmen, gazeteciler kendilerine sunulan özgürlük fırsatını kısmen doğru değerlendirmiştir. Gazeteciler Afganistan'daki durumu dünyaya aktarabilmek ve dünyadaki olaylar hakkında ülke kamuoyunu bilinçlendirmek için medyayı kullanmışlardır. Bu dönemde, güvenlik ve ekonomik zorluklara rağmen, gazeteciler iyi yönetim ve insan hakları açısından hükümetten bile daha öncü olabilmişlerdir. Binlerce genç kız ve erkek ulusal, yerel ve uluslararası medyada çalışmış, halkın sesi ve demokratik hükümetin koruyucusu olmayı başarmıştır.
4. Son yirmi yılda, medya kuruluşlarının sayısındaki artış, Afganistan basınının tarihinde benzeri görülmeyen bir artış olmuştur. Aynı şekilde, medya kuruluşlarında çalışan kadınların sayısının artması, bazı açılardan onların yaşamlarıyla ilgili konuları medyaya yansıtması çok dikkat çekici olmuştur. Medyada kadın gazeteci ve çalışan sayısının artması, cumhuriyetin kadın hakları bağlamında büyük başarılarından biri olmuştur. 20 yıllık cumhuriyet dönemi, Afganistan basın tarihinin en görkemli dönemleri olmuştur. Kadın gazeteciler üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış fakat dünyanın diğer yerlerindeki kadar etkili olmamıştır. Aksine kadınların yönetiminde ve kadınları destekleyen birçok medya kuruluşu oluşturulmuştur.
5. Şehirlerde bile okuma yazma oranının çok düşük olması, Gazetelere maddi desteğin olmaması, Televizyonda ve radyo eğlence programlarının yayınlanması, Vatandaşların gazetelere erişimin olmaması ve 24 saat yayın yapan görsel-işitsel medyanın çokluğu ve sosyal medya sayfalarının etkinliği, diğer yanda gazete

okuma kültürünün az olması ve okuryazarlık düzeyinin düşük olması yazılı medyanın rolünü azaltmıştır.

6. Güvenlik, ekonomik ve siyasi sorunlar Afganistan'da basını gelişmesini engelleyen üç önemli faktör olmuştur. Savaşın ve güvensizliğin ilk kurbanının kanun olduğu açıktır. Basın yasası da Afganistan'daki 20 yıllık savaşın kurbanlarından biri olmuştur. Güvenlik eksikliği, Afganistan'da medyanın karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden biri olmuştur.
7. STK'lar ve birçok kurum basın alanında faaliyet gösterse de ne yazık ki bunların büyük çoğunluğu ayakta durmaya çalışan projeler olmuştur. 20 yıllık süreçte Afganistan Gazetecilerinin haklarını savunan kurumlar ulusal ve resmî kurumlar değillerdi. Bu kurumlar yürütme yetkisi bulunmayan sadece kuruluşun proje ve finansal kaynaklarını sağlayan kurumlardı.
8. Görüşme gerçekleştirdiğim bireylerin tamamı Hamid Karzai'nin dönemindeki basını Eşref Gani dönemine oranla daha iyi değerlendirmiştir.

2021 yılında, ABD ve NATO'un askeri güçlerinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Taliban tekrar iktidara geldiğinde Afganistan medyası da çökmüştür. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü ve Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği tarafından yayınlanan rapora göre Taliban'ın ülkenin kontrolünü 15 Ağustos 2021 tarihinde ele geçirmesiyle Afganistan'daki 543 medya kuruluşundan 231'i kapanmış, aktif olarak devam eden 312 medya kuruluşu kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Y. (2015). *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: SETA.
- Afgan Gazetecileri Kuruma Komitesi. (2009). 02. 10., 2022 tarihinde <https://www.ajsc.af/> adresinden alındı
- Afganistan Anayasası. (2004). Kabil: Afganistan Adalet Bakanlığı.
- Afganistan Özgür Gazeteciler Derneği. (2005). *İFJ*. https://ifj-farsi.org/?page_id=1870 adresinden alındı
- Afganistanistan Gazeteciler Merkezi*. (2020). 11. 12, 2021 tarihinde <https://afjc.media/about-us/mission> adresinden alındı
- Ahmedyar, F. (2020). Ajans Bahter Haştad Sale Şüd. *Anis*. 02 09, 2022 tarihinde <https://dailies.gov.af/anis/amp/> adresinden alındı
- Akbari, A. Y. (2007). "Müdiriyet ve Malikiyet Matbuat Dar Afganistan". *Pojuhişgah-i Olum İnsanı ve Mutaliat Farhangi*. 01 03, 2022 tarihinde <https://elmnet.ir/versions/307892-53181> adresinden alındı
- Akkurt, M. (2005). *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Anayasa. (2004). Afganistan-Kabil: Adalet Bakanlığı.
- AVA. (2001). *AVA Hakkında*. 02 10, 2022 tarihinde AVA. adresinden alındı
- Başkanlığı Devlet Gazeteleri. (2021, Aralık 29). *Kültür ve İnfomasyon Bakanlığüü*. Riyaset Rozname hay-ı Devleti: <https://www.dailies.gov.af/index.html> adresinden alındı
- BBC. (2021, 10 17). Idama-ı Negaraniha Dar Afganistan Az Mehdudiyet Dar Azadi Resaneha. *BBC*. 02 07, 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58945344> adresinden alındı
- Deutsche Welle Dari. (2014, 03. 24.). 02. 07., 2022. tarihinde <https://www.dw.com/fa-af/> adresinden alındı
- Doğan, F. (2016, Ocak_ Haziran). "Ortda Doğu'da Dış Mudahale ile Devlet İnşası: Irak Örneği". *Yeni Türkiye*(87), 173.

- Ehsan, F. (2014, 11. 04.). "Nakş Zanan Dar Müdiriyet Resaneha Bişter Şavad: Vazret Zanan". *Amerikan Sesi Farsça*. 02.05.2022 tarihinde <https://www.darivoo.com/a/afghan-women-media-participation/2507566.html> adresinden alındı
- Esmetullahi, M. H. (2003). *Nizam-ı Matbuat Afganistan*. Tehran: Bikaran.
- Etilaatroz. (2011). *Etilaatroz Hakkında*. 02 11, 2022 tarihinde Etilaatroz: <https://www.etilaatroz.com/about/> adresinden alındı
- Farhang, M. M. (1988). *Afganistan Dar Penç Karn-ı Ahir(Son Beş Asırda Afganistan)*. Virginia: American Speedy.
- Gubar, M. G. (1989). *Afganistan Dar Mesir Tarih*. Tehran: Merkez Naşrı İnkılab Ba Hemkari Cumhuri.
- Haidari, Z. (2022, Nisan 1). 20 yıllık süreçte gazetecilere tanınan ifade özgürlüğü hakkını gazetecilerin nasıl kullandıklarının değerlendirmesi. (M. Khalmerza, Röportaj Yapan)
- Hamidi Resa, K. (2016). *Tahavvül Resane Ha*. Kabil: İntişarat Farhang.
- Haşt-e Sobh. (2007). *Haşt-e Sobh Gazetesi Hakkında*. 02 10, 2022 tarihinde 8fm: <https://8am.af/about-us/> adresinden alındı
- Haşt-e Sobh, G. (11.11.2014). 11.07.2022 tarihinde <https://8am.af/media-on-mr-karzais-government/> adresinden alındı
- İmami, H. (1999). *Afganistan ve Zuhuru Taliban*. Tehran: Şab.
- IRNA. (2021). *11 September Bist Sal Hazine Beray Afganistan*. 03 16, 2022 tarihinde IRNA: <https://www.irna.ir/news/84468130/%DB%B1%DB%B1-> adresinden alındı
- Kiren, A. (2012). *Afganistan'ın yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Koken, M. A. (2020). *Cayga-ı Zeban Özbeki Dar Afganistan; Az Güzeşt-i Mehrum Ta Taclil Dar Sathı Milli*. BBC.

- Kureyşi, A. (2009). *Renema-ı Tedvin Palisi Resane_i Afganistan*. Kabil: Afganistan Gazeteciler Merkezi.
- Medaniyet, R.-e. (2011). *Rah-e Medaniyet Gazetesi Hakkında*. 02 13, 2022 tarihinde Rah-e Medaniyet: <https://madanyatdaily.com/9-2/> adresinden alındı
- Milli, A. (2003). *Arman Milli Gazetesi Hakkında*. 14.02.2022 tarihinde Arman Milli: <https://armanemili.com/> adresinden alındı
- Müdür, M. (2016). Farhang Kitab Hani ve Çalışhay-ı An. *The Daily Afghanistan-e- Ma*. 08.03.2022 tarihinde http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=137901 adresinden alındı
- Nabil, D. (2016). *Barrsası Nakş Resaneha Dar Şekil Giri Nezam Siyası Afganistan*. Kabil: Sayid Yayınları.
- Naci, D. (2011, 09 09). Afganistan Bedaz 11 September 2001. BBC. 03 16, 2022 tarihinde https://www.bbc.com/persian/world/2011/09/110909_l32_sept11_naji adresinden alındı
- Naderi, P. (2007). *Çügünegi Resane Ha Dar Afganistan*. Kabil: Matba-ı Meyvand ve Banga Yayınları.
- Nai (2005). 14.02.2022 tarihinde (<https://nai.org.af/fa/> adresinden alındı
- Nai (2017). *Rehnimay-i Resanehay-i Afganistan Dar Sal 2017*. Kanil: Nai.
- Öztürk, R. (2016). "Afganistan'da Türkçe Basımının İlk Temsilcisi: Yıldız Gazetesi". *Dergi park*, 66.
- Pajwok. (2004). *Maarifi Ajans Haberi Pajwok*. 09.02.2022 tarihinde Pajwok: <https://pajhwok.com/fa/about-us-fa/> adresinden alındı
- Paker, E. B. (2016). *Küresel Güvenlik Kompleksi Uluslararası Siyase ve Güvenlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parsine. (2014). *Afganistan Çand Şabeke-i Televizyonu Dared?* 18.03.2022 tarihinde Parsine: <https://www.parsine.com/fa/news/196581/> adresinden alındı
- Payam Aftab. (2007). *Tarihçe-i Radyo Dar Afganistan*. Kabil. 15.02.2022 tarihinde <http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/260/> adresinden alındı

- Pembecioğlu, N. (2015). Uluslararası Yeni Medya Oluşturumunda Afganistan Örneği ve Türkiye Karşılaştırması.pdf. Çenakkale. 20.05.2020 tarihinde <https://www.academia.edu/33458422/2> adresinden alındı
- Polat, İ. (2006). *11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Mudahalesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İsparta: Süleyman Demir Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Radyo Azadi. (03.05.2016). <https://da.azadiradio.com/>. 04.03.2022 tarihinde <https://da.azadiradio.com/a/27712956.html> adresinden alındı
- Rehin, R. (2012). *Tarih-i Matbuat-ı Afganistan*. Kabil: İntişata Sayid.
- RFI. (2017). *Taisis Merkez Himayet Zanan Habernegar Dar Afganistan*. (RFI, Prodüktör) 08.03.2022 tarihinde RFI: <https://www.rfi.fr/fa/> adresinden alındı
- Salahshoor, H. (2013). *11 Eylül Sonrası Afganistan'da Basın Özgürlüğü:Kabilde Medya Çalışanları ile Görgül Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Samimi, M. (2018). *Maarifi Nai: Afganistan'ın Özgür Medyasının Destekçisi*. Kabil: İjnet.
- Seçim Yasası. (2004). *Afganistan Seçim Yasası*. Afganisatn_Kabil: Adalet Bakanlığı.
- Selim, Y. (2003). *Ah Afganistan*. Ankara: Türkiye sağlık işçileri sendikası yayınları.
- Serac'ül-Ahbar. (1911). Sözün Açılışı. *Serac'ül-Ahbar*, 1.
- Şeyhanoğlu, H. (2004). *11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan*, (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shafaqna Afghanistan (21.01.2014). *Maarifi Bertarin Siteha-ı Afganistan: Ajans Haberi Pajwok*. Shafaqna Afghanistan: <https://af.shafaqna.com/FA/39795> adresinden alındı
- Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü (2021). *Dar Afganistan Biş Az 40% Resaneha Tatil Şü dend ve 80% Zanan Habernegar ve Hemkar Resane-i Bikar Şü dend*. Site: Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü. 12 24, 2021 tarihinde <https://rsf.org/persan> adresinden alındı

- Şirşah, R. (2021). *Tavakkuf Faaliyethay-i Resanehay-i Çapi; Naşr Onlin Aharin Guzine Baray Haber Rrsani*. Kabil: Tolonews. 12.03.2022 tarihinde <https://tolonews.com/fa/afghanistan-174765> adresinden alındı
- Sputnik Afganistan (20.04.2021). *11 September behane-i B*. Afganisatn Sputnik: <https://af.sputniknews.com/20210421/11> adresinden alındı
- Şüaib, R. (t.y). Nakş Televizyon Dar Do Daha-ı Ahir. *Gaheez*. 18.03.2022 tarihinde <https://www.gaheez.af/> adresinden alındı
- Talkani, N. (1982). *Afganistan-i Makabl Aryayiha*. Kabil: Devlet Matbaası.
- Tamanna, F. (2008). *Siyaset Harıcı Amerika Dar Afganistan*. Tehran: Püjühişkede-i Mutaliat Rahburdi.
- Tanvir, M. H. (2000). *Tarihi Rozname Nigari Afganistan*. Peşaver: Enstitüt Tahkikat ve Bassazi Afganistan Dar Holland.
- The Daily Afghanistan (16.06.2021). 05.02. 2022 tarihinde http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=156820 adresinden alındı
- Times, K. (2006). *Kabil Times Gazetesi Hakkında*. 02 11, 2022 tarihinde Kibil Times: <https://thekabultimes.gov.af/about-us/> adresinden alındı
- Uslubaş, F. (2007). *Kaos İmparatorluğu ve Türkiye*. İstanbul.
- Yegin, A. (2015). *Afganistan Siyasetini Anlama Kıavuzu*. İstanbul: Seta Yayınları.
- Yusufi, R. (18.01.2020). "Fırsatah ve Çalışahy-ı Habernegaran Zen Dar Resanehay-ı Afganistan". *Sobhe Kabil Gazetesi*, 2.
- Yusufi, R. (2020a, 02 02). Dar Kabil Beray Her Hezar Nefer, Yek Rozname Çap Mişavad. *Sobhe Kabil Gazetesi*. 02 15, 2022 tarihinde <https://subhekabul.com/> adresinden alındı
- Zarra, S. A. (1988). *Ajans İtilaati Bakhtar; Seyir ve İnkişaf*. Kabil: BIA.

Röportaj Yapılan akademisyen ve Afgan Gazeteciler:

Haidari, Zabihullah. Kabil Üniversitesi Akademisyen, Özel iletişim, 1 Nisan 2022

Sharifi, M. Ashraf. Faryab Üniversitesi Akademisyeni, Özel iletişim, 30 Mart 2022

Afgan, Shir Khan. Kandehar Üniversite Akademisyeni, Özel iletişim, 7 Mart 2022

Noori, Karimullah. Faryab Üniversitesi Akademisyeni, Özel iletişim, 8 Nisan 2022

Farahmand, Jamal Naser. Gazeteci, Özel iletişim, 28 Mart 2022

Kohken, M. Alim. Gazeteci ve Şair, Özel iletişim, 9 Nisan 2022

Begoghli, Shafi. BBC’de Gazeteci, Özel iletişim, 8 Nisan 2022

Qooyash, Habiburrahman. Ayne TV’ de Gazeteci, Özel iletişim, 8 Nisan 2022

Arman, Nejib. Selam Vatandar Radyosu Gazeteci, Özel iletişim, 22 Nisan 2022

Sepehr, Sebghatullah. TOLO TV ‘de Sonucu ve Gazeteci, Özel iletişim, 3 Nisan 2022

Anik, M. Zahir. BBC’de Gazeteci, Özel iletişim, 16 Nisan 2022

Majrooh, Muhammed Yar. Gazeteci, Özel iletişim, 7 Nisan 2022

Sersdash, Muhammed Hasan. Özgür Gazeteci, Özel iletişim, 27 Nisan 2022

Frotan, Gholam Sahi. Pajwok Ajansına Gazeteci, Özel iletişim, 2 Nisan 2022

Khairandish, Surayya. Afganistan Milli TV’sinde Gazeteci Özel iletişim, 9 Nisan 2022

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Khalmerza MUBAREZ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	07.07.2023